

รายงานการวิจัยฉบับสมบูรณ์ เรื่อง

กลไกรัฐ การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ และปฏิบัติการของสื่อชายแดน
ที่เมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก

โดย

อ. ดร. วสันต์ ปัญญาแก้ว

ภาควิชาสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่

เสนอต่อ

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

เมษายน 2555

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการกลไกรัฐการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่และปฏิบัติการของสื่อชายแดน
ที่เมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก

ผู้วิจัย อ.ดร.วสันต์ ปัญญาแก้ว

ชุดโครงการ“ชนชายแดนกับปฏิบัติการข้ามพรมแดนในภาคเหนือของไทย”

สนับสนุนโดยสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

(ความเห็นในรายงานนี้เป็นของผู้วิจัย สกว. ไม่จำเป็นต้องเห็นด้วยเสมอไป)

กิตติกรรมประกาศ

ที่ผ่านมา มีงานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแม่สายในฐานะเมืองชายแดนอยู่ไม่น้อยแล้ว โดยเฉพาะในทางเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์ แต่ทว่างานศึกษาที่จะพิจารณาแม่สายควบคู่ไปกับท่าซี้เหล็ก ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาบริเวณชายแดนที่อยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจสังคมเดียวกันนั้น ยังคงมีอยู่อย่างจำกัด มากไปกว่านั้นงานศึกษาที่จะมุ่งเน้นพิจารณาปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ผ่านประสบการณ์ของการต่อสู้ดิ้นรนของคนท้องถิ่นในพื้นที่ชายแดนที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็น “ชนชายแดน” นั้น กล่าวได้ว่ายังแทบไม่มี งานศึกษาชิ้นนี้ถือเป็นความพยายามที่จะเสนอการศึกษาชนชายแดนที่เมืองชายแดน ที่เน้นให้เห็นถึงประสบการณ์ โลกทัศน์ การต่อสู้ดิ้นรน และปฏิบัติการทางสังคมต่างๆ ของผู้คน ทั้งนี้โดยเสนอให้พิจารณาว่า แม่สาย ท่าซี้เหล็กนั้น คือเมืองชายแดนที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน การศึกษาภาคสนามซึ่งดำเนินการระหว่างเดือนเมษายน 2553 จนถึงเดือนมิถุนายน 2554 และการเดินทางภาคสนามช่วงสั้นๆ หลังจากนั้นอีกหลายครั้ง ระหว่างเดือนกรกฎาคม ถึง เดือนธันวาคม 2554 และจะสำเร็จลุล่วงลงไปไม่ได้หากไม่มี เสาวรีย์ ชัยวรรณ ผู้ช่วยนักวิจัยที่ขยันขันแข็ง ผมขอกราบขอบคุณ ศาสตราจารย์ ดร. ยศ สันตสมบัติ ที่ได้กรุณาชักชวนให้โอกาสผมทำงานวิจัยและให้โอกาสเสมอมา และขอขอบคุณสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ที่ให้ทุนสนับสนุนอย่างต่อเนื่อง ท้ายสุด ผมขอขอบคุณพี่น้องชาวลี้อที่ชายแดนแม่สาย ท่าซี้เหล็กที่กรุณาตอบคำถามให้ความร่วมมือตลอดระยะเวลาที่เราดำเนินการวิจัยภาคสนาม เป็นธรรมเนียมของการศึกษาทางมานุษยวิทยา ที่ผมไม่อาจเอ่ยชื่อพวกเขาได้ และชื่อที่ปรากฏอยู่ในงานเขียนนี้ก็เป็นนามสมมุติทั้งสิ้น

ขอบคุณครับ
วสันต์ ปัญญาแก้ว

สารบัญ

บทที่ 1 บทนำ	1
ประเด็นปัญหาของการศึกษา	2
คำถามของการวิจัย	4
อาณาบริเวณชายแดนศึกษากับการศึกษาชนชายแดน	7
เมืองชายแดนในฐานะที่เป็นพื้นที่พิเศษแบบหนึ่ง	11
วิธีการศึกษาและการทำงานวิจัยภาคสนาม	16
การนำเสนอผลการศึกษา	19
 บทที่ 2 การตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อที่แม่สาย-ท่าช้างเหล็ก	 20
พัฒนาการของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าช้างเหล็ก	21
การตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อ	26
ชุมชนของชาวลื้อที่เมืองชายแดนแม่สาย-ท่าช้างเหล็ก	30
สรุปท้ายบท	42
 บทที่ 3 ประเพณี สถานที่ และความเป็นถิ่นฐาน	 46
วัด หมู่บ้าน และประเพณีปีใหม่สังขารในชุมชนสันทรายลื้อ	48
พิธีไหว้ผีบ้าน ศาลเจ้าพ่อคำแดง บ้านไม้ลุงขุน	55
ประเพณีแต่งงาน ปฏิบัติการชิงพื้นที่ ที่ชายแดนแม่สาย-ท่าช้างเหล็ก	58
สรุปท้ายบท	67
 บทที่ 4 เศรษฐกิจและการค้า	 72
ตลาดท่าลื้อ	72
การค้าและเครือข่ายความสัมพันธ์ของชาวลื้อ	76
เศรษฐกิจและอาชีพต่างๆ	78
ธุรกิจข้ามแดนกับปฏิบัติการของทุนชนิดต่างๆ ของนายทุนน้อยชาวลื้อ	83
สรุปท้ายบท	86

บทที่ 5 รัฐและชีวิตชายแดน	90
การศึกษา	92
การรักษาพยาบาล	97
การเดินทางข้ามแดน	99
ขบวนแห่งพัฒนศ งานพิธีรับพระราชทานสัญญาบัตร ครุบาแสงหล้า ธรรมสิริ	102
สรุปท้ายบท	107
 บรรณานุกรม	 112

บทที่ 1

บทนำ

แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก เมืองชายแดน ที่แต่ละวันมักคึกคักคราคร่ำไปด้วยฝูงชนนักท่องเที่ยวชาวไทย ที่ส่วนใหญ่นิยมเดินทางขึ้นไปแวะจับจ่ายซื้อสินค้าหนีภาษี หรือ “ของถูก” จากประเทศจีน ไม่ว่าจะเป็น อุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้า โทรศัพท์มือถือ CD/DVD เก๋อน (ซึ่งผลิตหรือจำหน่ายโดยพ่อค้าสัญชาติไทยที่อาศัย “ช่อง” ข้ามชาติไปเข้าร้านทำธุรกิจขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ที่ร้านนี้ทางฝั่งพม่า) เสื้อผ้า ของเล่นเด็ก กระเป๋า รวมไปถึงผลไม้ และเกาลัดคั่ว ทว่าสำหรับผู้คนอีกจำนวนไม่น้อย แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ยังคงเป็นชายแดนลึกลับ เป็นที่ตั้งของบ่อนพนันคาสสิโน (ที่ลงทุนหรือถือหุ้นส่วนใหญ่โดยนักธุรกิจการเมืองไทย) เป็นสถานที่ “ที่ไม่ปลอดภัย” เป็นทางผ่าน หรือจุดแวะพัก ลำเลียงส่งต่อยาเสพติดจากพม่า เป็นแหล่งค้ากาม “นำเข้า” สารโสเภณี รวมไปถึง “สถานีส่ง” แรงงานต่างด้าว หรืออาจมีผู้ลักลอบเข้าเมืองผิดกฎหมาย ที่สำคัญ แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ยังเป็นที่ตั้งของด่านตรวจคนเข้าเมือง ที่นักศึกษา นักวิชาการ หรือนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ที่เข้ามาพำนักพักพิงอยู่ในประเทศไทย อาศัยใช้เป็นจุดบริการเพื่อขอหรือต่อวีซ่า

1

ในจินตนาการของผู้คนทั่วไป “แม่สาย” อาจเป็นชื่อของสถานที่แห่งหนึ่งที่ฟังดูแล้วรู้สึกห่างไกลแต่ก็คุ้นเคย นับตั้งแต่ที่กลายมาเป็นชื่อของวรรณกรรมรักสะเทือนอารมณ์ เช่น “แม่สายสะอื่น” (ไชยวรศิลป์ 2499) ช่วงต้นพุทธทศวรรษ 2500 จนถึงบทเพลงอันโด่งดังของวงคาราบาว เมื่อราวๆ 20 กว่าปีมาแล้วคือ “แม่สาย” คล้ายๆ กันกับเรื่องราวของ “แม่สายสะอื่น” แม่สายในบทเพลงดังกล่าวคือบ้านเกิดของเด็กสาวเจ้าของเรื่องราวสะเทือนสังคม เป็นชีวิตแร้นแิดของเด็กสาวสาวชาวนาจากแม่สายที่ถูกพ่อแม่ขาย กลายมาเป็นโสเภณีในเมืองใหญ่ คือกรุงเทพฯ ครั้นเมื่อทราบข่าวพ่อล้มป่วยจะกลับมาดูแลดูใจ ก็สายเกินการณ์และสายเกินไป ดังคำว่า “แม่-สาย” ที่สะท้อนความหมายทั้งในเชิงสัญลักษณ์และความเป็นจริง ที่ว่าความสัมพันธ์ระหว่างกรุงเทพฯ (หรือศูนย์กลาง) กับแม่สาย (หรือชายขอบ) นั้นเสมือนเป็นการขูดรีดระหว่างรัฐ (และทุน) กับผู้คนที่ดำเนินไปภายใต้การกำกับบังคับผ่านกลไกเชิงสถาบันและปฏิบัติการระดับชีวิตประจำวันต่างๆ อย่างแยบยล

ประเด็นปัญหาของการศึกษา

ในแวดวงสังคมศาสตร์ไทย ที่ผ่านมา แม้จะมีงานศึกษาเกี่ยวกับเมืองชายแดนและกิจกรรมต่างๆ ของผู้คนที่ย้ายถิ่นอย่างแพร่หลายมากขึ้น¹ ทว่าก็ยังมีความศึกษาเกี่ยวกับเมืองชายแดน หรือพื้นที่ชายแดนไม่มากนักที่ให้ความสำคัญต่อการศึกษาเรื่องราวของผู้คนหรือชุมชนท้องถิ่นที่ชายแดน ในบริบทประวัติศาสตร์เศรษฐกิจและการเมือง โดยเฉพาะประเด็นเกี่ยวกับการตั้งหลักปักฐาน และการต่อสู้ดิ้นรนของชนชายแดน (Border Peoples) ในบริบทที่สัมพันธ์ไปกับรัฐ หรือกลไกเชิงสถาบันของรัฐ เช่น กฎหมายต่างๆ เกี่ยวกับสัญชาติและการข้ามพรมแดนรัฐชาติ (ยกเว้นงานศึกษาของ Walker 1996, Niti 2006 และกนกวรรณ 2552 เป็นต้น)

งานศึกษาชิ้นนี้ถือเป็นความพยายามที่จะเสนอการศึกษาชนชายแดนที่เมืองชายแดน (Border towns) ที่เน้นให้เห็นถึงประสบการณ์ โลกทัศน์ การต่อสู้ดิ้นรน และปฏิบัติการทางสังคมต่างๆ ของผู้คนที่ย้ายถิ่นอาศัยใช้ชีวิตอยู่ในอาณาบริเวณชายแดน (the Borderlands) ทั้งนี้โดยเสนอให้พิจารณาว่าอาณาบริเวณชายแดน คือพื้นที่ที่ประกอบสร้างขึ้นมาจากการปะทะประสานกันระหว่างกิจกรรมความสัมพันธ์ต่างๆ ในระดับข้ามรัฐชาติ ระหว่างอำนาจรัฐชาติ ที่แม้จะมีระดับของการพัฒนาและอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน แต่ระบบเศรษฐกิจและสังคมของเมืองชายแดนดังกล่าว ไม่ได้จำกัดอยู่เพียงภายในเขตแดนทางกายภาพของรัฐชาติสมัยใหม่หนึ่งๆ ทว่าเป็นระบบเศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรมที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน งานศึกษาของ Leach (1954) ได้ชี้ให้เห็นว่าภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบนในบริบทประวัติศาสตร์นั้นคืออาณาบริเวณชายแดนที่ก่อตัวขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์อันหลากหลายและซับซ้อนระหว่างคนบนที่สูงกับคนบนที่ราบระหว่างหุบเขา (Hills and Valleys) ที่แม้จะมีพัฒนาการทางการเมืองระดับรัฐที่แตกต่างกัน ทว่าก็ติดต่อสัมพันธ์กันทั้งในทางเครือญาติ การค้า ศาสนาและพิธีกรรม ในบริบทนี้เวศวิทยาการเมืองเดียวกัน (Leach 1954, Scott 2001) ระบบสังคมการเมืองและเศรษฐกิจวัฒนธรรมในอาณาบริเวณชายแดนดังกล่าว ประกอบสร้างขึ้นจากการผสมผสานความหลากหลายทางเชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม ในบริบทประวัติศาสตร์ร่วมกัน ทว่าต่างกลุ่มต่างยังคงสามารถธำรงรักษาไว้ซึ่งอัตลักษณ์ทางสังคม (social identity) และระบบการเมืองของตนไว้ได้ กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ผมเสนอว่า ผู้คนที่ชายแดนนั้นไม่จำเป็นต้องมีลักษณะเป็น “คนลูกผสม” และชีวิตของผู้คนในเมืองชายแดนนั้นไม่จำเป็นต้องอยู่ภายใต้สภาวะพลัดถิ่นไร้ถิ่นฐาน (displacement) ไปเสียหมด หากแต่มีผู้คนหรือชุมชนชายแดนที่ยังคงพยายามรักษา สร้าง และแสดงออกถึงตัวตนและ

¹ เช่น จักรพันธุ์ ชัดชุมแสง (2543), ไสภิดา วีระกุล (2548), วาสนา ละอองปลิว (2548), พฤกษ์ เกาตวิล (2551, 2552), เนตรดาว เกาตวิล (2549), พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ (2551) เป็นต้น

ความเป็นถิ่นฐาน กระทั่งอ้างถึงประวัติศาสตร์ ความเป็นคนพื้นถิ่น ใช้ชีวิตอยู่ที่นั่นมาอย่างยาวนาน ทั้งนี้เพื่อที่จะยืนยันและอ้างสิทธิความชอบธรรมต่างๆ รวมไปถึงป้องกันการถูกกีดกัน และการเข้าถึงอำนาจ ทรัพยากรต่างๆผ่านการมีส่วนร่วมทั้งทางด้านสังคม การเมือง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรม

กล่าวได้ว่า การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองยุคโลกาภิวัตน์ในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน ด้านหนึ่งส่งผลให้บรรดาประเทศกำลังพัฒนาในภูมิภาคนี้ต้องผูกพันระบบเศรษฐกิจของตนกับประเทศเพื่อนบ้านและตลาดการค้าระดับโลกมากขึ้น ในอีกด้านหนึ่งจึงเสมือนเป็นกระบวนการที่เปิดโอกาสให้ ทุนโลกาภิวัตน์² บรรลุข้ามชาติ ตลอดจนความช่วยเหลือรูปแบบ

² โลกาภิวัตน์ (Globalisation) ในที่นี้ผมหมายถึง กระบวนการเปลี่ยนแปลงระดับโลกอันเป็นผลมาจากการปฏิวัติทางด้านเทคโนโลยีการสื่อสารโทรคมนาคมและการเคลื่อนตัวของระบบเศรษฐกิจโลก เป็นทั้งเงื่อนไขและกระบวนการอันเข้มข้นของการเชื่อมประสานเข้าด้วยกันของสรรพสิ่งต่างๆ ที่ตัดข้ามเขตแดนของสังคมรัฐชาติ ไม่ว่าจะเป็นผ่าน การเดินทาง/เคลื่อนที่ของ ทุน ผู้คน สินค้า ข่าวสาร อุดมการณ์ความคิด เป็นทั้งยุคสมัยและสภาวะซึ่งชายแดนและเขตแดนถูกทำให้ยืดหดปลดปล่อยให้ผู้คนและวัฒนธรรม ที่มีพื้นฐานทางประวัติศาสตร์และสังคมที่แตกต่างกันและที่มาจากต่างถิ่นต่างทาง ได้ติดต่อปะทะประสานกันและกันอย่างเข้มข้น อย่างที่ไม่เคยเกิดขึ้นหรือปรากฏมาก่อน เป็นเงื่อนไขเชิงประวัติศาสตร์ หรือที่ Aiwah Ong (1999) เรียกว่า “สภาวะข้ามชาติ” (Transnationality) ที่ได้กลายมาเป็นกลไกกำหนดลักษณะและความเป็นไปของโลกในยุคทุนนิยมตอนปลาย เป็นกลไกขับเคลื่อนที่สถาปนาตรรกะแห่งการครอบงำชุดใหม่ระดับโลกที่เอื้อต่อการคุกคามของทุนนิยม และการถูกลามของวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่เข้ามาของจำควบคุมบงการชีวิตประจำวันของผู้คนได้ เกือบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด David Harvey (2007) เรียก ตรรกะแห่งการครอบงำชุดใหม่นี้ว่า Flexibility ซึ่งโดยพื้นฐานแล้วเป็นกลไกการกำกับควบคุมที่มีเป้าหมายเพื่อก่อให้เกิดการกำกับควบคุมอย่างแยบยลและเต็มรูปแบบ กลไกดังกล่าวปฏิบัติการผ่านกระบวนการสะสมทุนอย่างยืดหยุ่น ทะลุทะลวง เข้าไปจองจำชีวิตมนุษย์ในอาณาบริเวณต่างๆ ได้อย่างทั่วถึงในทุกๆ เวลาและสถานที่ เป็นภาคปฏิบัติการของทุนผ่านโปรแกรมการพัฒนา การร่วมมือทางการค้า และการลงทุนด้านต่างๆ ที่แปรเปลี่ยนรูปแบบพิสดารมากขึ้น ในนามของระบอบเศรษฐกิจเสรีนิยมใหม่ (Neoliberalism) ซึ่งเน้นการปรับเปลี่ยนท่าทีของรัฐให้กลายเป็นผู้กำกับควบคุม หรือ “ผู้รักษากติกา” (Game Keeper) เป็นรัฐเสรีนิยมใหม่ (Neoliberal State) ที่มีหน้าที่สร้างหลักประกันด้านต่างๆ เพื่อที่จะกระตุ้นและส่งเสริมให้การเคลื่อนตัวข้ามชาติของ “ทุน” ดำเนินไปอย่าง “เสรี” ผ่านการกำหนดข้อตกลงด้านต่างๆ เช่น การทำสัญญาข้อตกลง “การค้าเสรี” (Free Trade Agreement) หรือการสถาปนาเขตเศรษฐกิจใหม่ระดับภูมิภาค (เช่น The Great Mekong Sub-region) ควบคู่ไปกับการพยายามนำเสนอ “ยุทธศาสตร์การแปรรูปสรรพสิ่ง” (privatization of things) เพื่อที่จะผลัดภาระทางด้านสวัสดิการสังคมต่างๆ โดยเฉพาะในเรื่องของการศึกษาและการรักษาพยาบาล และการแปลงทรัพย์สินหรือกิจการด้านสาธารณูปโภคที่รัฐเคยแบกรับ (อาทิ การไฟฟ้า การประปา และโทรศัพท์) ให้กลายเป็นเรื่องส่วนบุคคล หรือดำเนินการโดยทุนภาคเอกชน

ต่างๆ จากองค์กรระหว่างประเทศ เดินทางหลังไหลเข้าสู่ภูมิภาคนี้อย่างต่อเนื่องและล้นหลาม กระทั่งก่อให้เกิด “ระบอบเศรษฐกิจใหม่” ที่มุ่งเน้น การค้า การลงทุน และการผลาญใช้ทรัพยากรธรรมชาติระดับนานาชาติ ข้ามเขตแดนรัฐชาติ อย่างสลับซับซ้อนและเข้มข้น (ดูเพิ่มเติมใน Evans 2000, วสันต์ 2551)³ การสถาปนา “ระบอบเศรษฐกิจใหม่” ในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงตอนบน แสดงตนออกมาอย่างเป็นรูปธรรมผ่านการเกิดขึ้นของ “พื้นที่แบบใหม่” เช่น เขตเศรษฐกิจพิเศษ จุดผ่อนปรน ด้านตรวจคนเข้าเมือง (Immigration checkpoint) ด้านควบคุมสินค้าศุลกากร ซึ่งมักถูกพัฒนาขึ้นควบคู่ไปกับการเติบโตของเมืองการค้าตามอาณาบริเวณชายแดน ไม่ว่าจะเป็น เชียงของ เชียงแสน บ่อแต่น-บ่อหาน เมืองลา-ท่าลอ และแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก (ดูแผนที่ ADB ประกอบด้วย) เป็นต้น

อาณาบริเวณชายแดนเขตรอยต่อระหว่างจีนตอนใต้กับภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบนนั้น เป็นภูมิภาคซึ่งมีทั้งประวัติศาสตร์และความหลากหลายทางสังคมและวัฒนธรรมอันเป็นผลมาจากการติดต่อค้าขาย สร้างปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนต่างกลุ่มต่างชนชาติมาอย่างยาวนาน (Walker 1999) การพยายามที่จะศึกษาทำความเข้าใจเรื่องราวต่างๆ ในเมืองชายแดนในฐานะที่เป็นพื้นที่พิเศษที่ระบอบเศรษฐกิจใหม่สถาปนาขึ้นมา จึงมีอาจปฏิเสธ หรือเพิกเฉยต่อความรู้ความเข้าใจในมิติประวัติศาสตร์และการเมืองวัฒนธรรม ณ พื้นที่ชายแดน (ยศ 2551)

คำถามของการวิจัย

โดยพิจารณาเมืองชายแดน แม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ในฐานะที่เป็น “พื้นที่แบบใหม่” ภายใต้การสถาปนาขึ้นมาของระบอบเศรษฐกิจในยุคทุนนิยมตอนปลายในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบน ผมเสนอว่าจุดเริ่มต้นของการศึกษาทำความเข้าใจในเรื่องที่เกี่ยวกับเมืองชายแดน (และผู้คนที่เมืองชายแดน) นั้นจะต้องเริ่มจาก (1) การพยายามสืบสาวทำความเข้าใจในประวัติศาสตร์ของพื้นที่ ตลอดจนความเป็นมาของกระบวนการสถาปนาพื้นที่พิเศษแบบใหม่ที่ว่านี้ขึ้นมาภายใต้บริบทของการพัฒนา หรือการเคลื่อนตัวไหลบ่าของทุนโลกาภิวัตน์ จากนั้นจึงค่อยๆ (2) วิเคราะห์แจกแจงให้เห็น

ผ่านการค้า การลงทุน ขยับเคลื่อนบริหารจัดการผ่านกลไกตลาด ดังที่อุบัติขึ้นอย่างเป็นรูปธรรมในเขตรอยต่อระหว่างจีนตอนใต้กับเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ตอนบนในนามของโครงการพัฒนา “สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ” และต่อมาคือ “อนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง” ซึ่งวางแผนผลักดันขับเคลื่อนอย่างแข็งขันโดยธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย (ADB) ตั้งแต่ปี 2535 เป็นต้นมา

³ นอกจากนี้ดูเพิ่มเติมใน วารสารสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 19 ฉบับ 2/2550 และวารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี ฉบับพิเศษ ลุ่มน้ำโขงศึกษา มกราคม 2552 เป็นต้น)

ถึงกลไกเชิงสถาบัน หรือการทำงานของระบบเศรษฐกิจใหม่ดังกล่าว ที่พยายามสถาปนาอำนาจระเบียบวินัย ผ่านแผนการ ศาสตร์ และยุทธวิธีที่ยืดหยุ่น (flexible strategies) เพื่อที่จะกำกับควบคุมบงการการขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ (โดยเฉพาะในทางเศรษฐกิจ การเมือง และวัฒนธรรม) ที่จะนำไปสู่การสะสมทุนได้อย่างยั่งยืน พิสตาร และสลับซับซ้อน ก่อนที่จะ (3) พยายามวิเคราะห์ตีความทำความเข้าใจใน กลวิธีการต่างๆ ที่ ชนชายแดน (ในที่นี้คือชาวลื้อแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก) ประดิษฐ์ คิดค้น เป็นทั้งศาสตร์และศิลป์ ในอันที่จะใช้ชีวิต ต่อสู้ดิ้นรน จนไปถึงฉกฉวยโอกาสใหม่ๆ ที่การพัฒนาระดับภูมิภาคเปิดทางไว้ให้ ผ่านการสร้างพื้นที่พิเศษแบบใหม่ เป็นการพยายามทำความเข้าใจปฏิบัติระดับชีวิตประจำวันของผู้คนภายในระบบอำนาจและระเบียบวินัยที่สถาปนาขึ้นอย่างเป็นรูปธรรม ทั้งนี้โดยมีคำถามของการวิจัย ซึ่งใช้เป็นตัวกำหนดทิศทางการทำงานภาคสนาม 3 คำถามสำคัญด้วยกันคือ

(1) ภายใต้บริบทของการพัฒนาหรือการขับเคลื่อนของทุนโลกาภิวัตน์ เมืองชายแดน แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ในฐานะที่เป็นพื้นที่พิเศษแบบหนึ่งของระบบเศรษฐกิจใหม่ ถูกสถาปนาขึ้นมาได้อย่างไร กระบวนการอำนาจดังกล่าวชี้ให้เห็นถึงประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ (historical spatialization) ว่าก่อตัวขึ้นมาได้อย่างไร เกี่ยวข้องกับกิจกรรมสำคัญ ไต่บ้าง?

(2) ภายใต้ตรรกะยุทธวิธีที่ยืดหยุ่น (flexible strategies) รัฐและทุนได้สร้างเงื่อนไข เขียนและใช้กฎหมาย หรือขับเคลื่อนโครงการพัฒนาแบบใด? เพื่อที่จะสถาปนาระบบอำนาจและระเบียบวินัยในอันที่จะกำกับควบคุมบงการกิจกรรมต่างๆ เพื่อที่จะนำไปสู่การสะสมทุนได้อย่าง พิสตาร สลับซับซ้อน และแยบยลในชีวิตประจำวันของผู้คน

(3) ผู้คนและชุมชนท้องถิ่นที่เมืองชายแดน (ในที่นี้คือชุมชนชาวลื้อทั้งสองฝั่งน้ำสาย) ประดิษฐ์ คิดค้น ศาสตร์และศิลป์ ในอันที่จะใช้ชีวิต ได้ตอบ ต่อสู้ดิ้นรน จนไปถึงฉกฉวยโอกาสใหม่ๆ ที่ระบบเศรษฐกิจใหม่หยิบยื่นให้ (เช่น การถือบัตร 2 สัญชาติ การอ้างสิทธิที่พึงมี การใช้เอกสารบัตรประจำตัวชนิดต่างๆ รวมจนถึงเครือข่ายทางชาติพันธุ์ ศาสนา และความสัมพันธ์ข้ามเขตแดนรัฐชาติ ชุดต่างๆ) ทั้งเพื่อยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมของตน ตลอดจนการรักษาศักดิ์ศรีความเป็นคนไว้ ได้หรือไม่ อย่างไร?

แผนที่ GMS แสดงโครงข่ายของเส้นทางการคมนาคมต่างๆ และ “เมืองชายแดน” (พื้นที่พิเศษแบบใหม่) ที่ถูกกำหนดเป็นพื้นที่เป้าหมายของแผนการพัฒนาร้างจุดผ่านแดนเพื่อเชื่อมต่อประเทศและดินแดนต่างๆ ในภูมิภาคนี้เข้าด้วยกัน (ที่มา: www.adb.org)

อาณาบริเวณชายแดนศึกษากับการศึกษาชนชายแดน

อาณาบริเวณชายแดน (borderlands) คืออาณาบริเวณหรือภูมิภาคที่มีอาณาเขตติดต่อกับเป็นส่วนหนึ่งของพรมแดนรัฐชาติ (national border lines) ซึ่ง (พรมแดนรัฐ) โดยพื้นฐานถูกกำหนดขึ้นเพื่อแยกหรือแบ่งกันอาณาเขตของรัฐชาติหนึ่งออกจากรัฐชาติอื่นๆ ขอบเขตของอาณาบริเวณชายแดนหนึ่งๆ โดยทั่วไปจึงขึ้นอยู่กับเครือข่ายความสัมพันธ์/กิจกรรมทางสังคมต่างๆ ของผู้คนในอาณาบริเวณชายแดนนั้นๆ ที่จะมีปฏิสัมพันธ์ข้ามเขตแดนรัฐชาติกับผู้ที่อาศัยที่บนอีกฟากหนึ่งของเขตแดนรัฐชาติ อาณาบริเวณชายแดนบางแห่งอาจจะมีขนาดเล็กในเชิงภูมิศาสตร์เนื่องจากได้รับอิทธิพล หรือประกอบสร้างขึ้นมาจากรัฐชาติที่อยู่ใกล้กัน (เช่น พื้นที่ผลิตและค้าส่งยาเสพติดสามเหลี่ยมทองคำ) ขณะที่อาณาบริเวณชายแดนในที่อื่นๆ อาจมีขนาดทางกายภาพที่กว้างขวางเนื่องจากกิจกรรมทางสังคมในรัฐหนึ่งๆ หรือปฏิสัมพันธ์ระดับข้ามชาติระหว่างผู้คน (ในสังคมรัฐชาติหนึ่งๆ) มีอิทธิพลแผ่ขยายทะลุทะลวงเข้าไปสู่วิถีชีวิตของผู้คนชุมชนท้องถิ่นในอาณาบริเวณชายแดนนั้นๆ ทั้งในด้านกว้างทางกายภาพ (เช่น ระบบถนนหนทางคมนาคมต่างๆ) และในด้านลึกเชิงสังคมวัฒนธรรม (เช่น การสื่อสาร ภาษา วัฒนธรรมการบริโภค และอุดมการณ์ศาสนาต่างๆ) เช่นกรณีตัวอย่างที่น่าสนใจของอาณาบริเวณชายแดนที่เรียกว่า “ลุ่มน้ำโขงตอนบน”

7

แนวคิดข้างต้น วางอยู่บนฐานคิดเชิงมานุษยวิทยาที่มุ่งพิจารณาทำความเข้าใจเรื่องราวของ “ชายแดน” ผ่านพลังทางสังคมและปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมในระดับข้ามชาติ ที่มีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ในอาณาบริเวณชายแดน Oscar Martinez (1994) นักมานุษยวิทยาผู้คร่ำหวอดอยู่ในแวดวงชายแดนศึกษาแถบอาณาบริเวณชายแดนประเทศสหรัฐอเมริกาและประเทศเม็กซิโก เสนอว่า จากแนวความคิดดังกล่าว เราอาจพิจารณาจำแนกตัวแบบอาณาบริเวณชายแดนได้เป็น 4 แบบหลักๆ ด้วยกันคือ Alienated Borderlands, Coexist Borderlands, Interdependent Borderlands, Integrated Borderlands

Alienated Borderlands คือ “อาณาบริเวณชายแดนแบบปิด” ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศของรัฐชาติ (อย่างน้อยสองรัฐขึ้นไป) มีลักษณะ “แปลกแยก” คือดำเนินเป็นไปอย่างตึงเครียด การติดต่อสื่อสาร หรือปฏิสัมพันธ์ข้ามชาติระหว่างผู้คนที่อาศัยอยู่สองฟากฝั่งนั้นดำเนินไปอย่างจำกัดหรือแทบที่จะเป็นไปไม่ได้ เช่น กรณีชายแดนไทย กัมพูชา แถบอีสานใต้ ช่วงที่เกิดเหตุการณ์กรณีพิพาทปราสาทเขาพระวิหาร (ระหว่างปี 2552-2554)

Coexistent Borderlands คือ “อาณาบริเวณชายแดนแบบลักเปิดลักปิด” ที่ซึ่งความสัมพันธ์ระหว่างประเทศทั้งสองรัฐดำเนินไปอย่างจำกัด แต่ก็มีความมั่นคง หรือ “นิ่ง” ในระดับหนึ่ง สถานการณ์ดังกล่าว อาจเปิดโอกาสให้ผู้คนทั้งสองประเทศมีปฏิสัมพันธ์กันระดับหนึ่ง ทว่าในระดับท้องถิ่นอาจมีโครงการพัฒนาความร่วมมือบางอย่างร่วมกัน ในระดับท้องถิ่นชายแดนนั้นๆ ซึ่งเป็นเงื่อนไขที่นำสู่การพัฒนาความสัมพันธ์ทางสังคมที่ใกล้ชิดกันมากขึ้นระหว่างผู้คน ชุมชนในอาศัยอยู่ตามอาณาบริเวณชายแดน หรือที่เรียกว่า “ชนชายแดน” ในชุมชนเมืองชายแดนนั้นๆ (เช่น ความสัมพันธ์ระหว่าง เชียงของ กับห้วยทราย ช่วงหลังทศวรรษ 1980 ถึง กลางทศวรรษ 1990 หรือระหว่างชุมชนชายแดนหลายๆ พื้นที่ ในเขตไทยพม่า เช่น แม่สลาย แม่สอ ก่อนการเจรจาหยุดยิงระหว่าง กองทัพรัฐบาลทหารพม่ากับกองกำลังชนกลุ่มน้อยต่างๆ จะเป็นผลอย่างเป็นรูปธรรมหลังปี 1991 เป็นต้นมา)

Interdependent Borderlands คือ “อาณาบริเวณชายแดนแบบเชื่อมประสาน” ในบริบทซึ่งสถานการณ์ความขัดแย้งระหว่างรัฐคลี่คลาย หรือมีความมั่นคงสูง ในอาณาบริเวณชายแดนแบบนี้ ความสัมพันธ์ทางเศรษฐกิจและสังคมจะดำเนินไปอย่างคล่องตัวและมีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดรูปแบบหรือกิจกรรมต่างๆ ในระดับข้ามชาติ) ในอาณาบริเวณชายแดนนั้นๆ ด้วยเหตุนี้เอง การขยายตัวของกิจกรรมทางเศรษฐกิจและสังคมแบบข้ามพรมแดน ที่ชายแดน (เช่นที่เมืองแม่สลาย ท่าซี้เหล็ก) จึงมีส่วนอย่างสำคัญในการขยายขอบเขตของอาณาบริเวณชายแดนนั้นๆ ให้ลึกเข้าไปในพื้นที่ตอนใน ไม่ว่าจะผ่าน เส้นทางการค้า การท่องเที่ยว เดินทางของผู้คน และการติดต่อสื่อสารคมนาคมต่างๆ และที่สำคัญ ความสัมพันธ์ข้ามชาติระหว่างชนชายแดนในอาณาบริเวณนั้นจะดำเนินไปอย่างสร้างสรรค์ มีท่าทีที่เป็นมิตรมากกว่าศัตรู และมีแนวโน้มที่จะร่วมมือกันมากกว่าที่จะเป็นแบบต่างคนต่างอยู่ เช่น กรณีของเมืองชายแดนแม่สลายท่าซี้เหล็กและอาณาบริเวณชายแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน นับตั้งแต่ช่วงปี 2000 เป็นต้นมา

Integrated Borderlands คือ “อาณาบริเวณชายแดนแบบเปิด” อยู่ในสภาวะคล้ายๆ กันกับ “ประชาคมอาเซียน” ที่ธนาคารพัฒนาแห่งเอเชียและรัฐบาลประเทศต่างๆ ในภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้วาดฝันถึงกล่าวคือเป็นอาณาบริเวณชายแดนในภูมิภาคที่ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศ ทั้งในระดับรัฐและผู้คนดำเนินไปอย่างมั่นคงและราบรื่น มีความร่วมมือปฏิสัมพันธ์ต่างๆ เกิดขึ้นมาจากโครงการความร่วมมือต่างๆ ระบบเศรษฐกิจเกือบจะกลายเป็นระบบเดียวกัน หรือจำเป็นต้องพึ่งพาอาศัยระหว่างกันสูง การติดต่อสื่อสาร การแลกเปลี่ยนค้าขาย และการสานความสัมพันธ์ระหว่างผู้คนดำเนินไปอย่างแทบที่จะไม่มีข้อจำกัด (จากรัฐ) ที่สำคัญ

ผู้คนหรือชนชายแดน ต่างมีสำนึกของการเป็นสมาชิกระดับภูมิภาคร่วมกัน เช่น วาทกรรม “อาเซียนรวมเป็นหนึ่ง” เป็นต้น

ทว่าในความเป็นจริงอาณาบริเวณชายแดนในที่หนึ่งอาจทับซ้อน หรือไม่จำเป็นต้องไปด้วยกัน กับ “ตัวแบบ” ที่กล่าวมาข้างต้น มากไปกว่านั้น ในแต่ละช่วงขณะทางประวัติศาสตร์ อาณาบริเวณชายแดนหนึ่งๆ ก็อาจดำรงอยู่ในสภาวะที่เลื่อนไหลไปมา ซ้อนทับกับตัวแบบหนึ่ง หรืออีกตัวแบบหนึ่ง ตามเงื่อนไขทางประวัติศาสตร์ เศรษฐกิจ และสังคมการเมืองที่แตกต่างกัน เช่น กรณีชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก (กรณีศึกษาในโครงการวิจัยนี้) หรืออาณาบริเวณชายแดนไทย-ลาว หรือ พม่า-จีน ที่ตลอดประวัติศาสตร์ความสัมพันธ์ระหว่างประเทศที่ผ่านมา (อย่างน้อยนับจากช่วงทศวรรษ 1980) มีการเปลี่ยนแปลงสลับซับซ้อนกลับไปมาระหว่างสภาวะ อาณาบริเวณชายแดนแบบปิด แบบลักเปิดลักปิด และแบบเชื่อมประสาน อย่างไรก็ตาม Martinez (1994: 10) เสนอว่า ลักษณะสำคัญของ อาณาบริเวณชายแดนไม่ว่าจะเป็น ที่ไหนในโลกใบนี้ หรือจะมีสภาวะชายแดนใกล้เคียงกับ “ตัวแบบ” ไດ (เช่น เมืองชายแดนแม่สาย ท่าซี้เหล็ก ซึ่งเป็นกรณีศึกษาของโครงการศึกษาวิจัยนี้ ในสถานการณ์ปัจจุบันอาจมีลักษณะใกล้เคียงกับตัวแบบ “อาณาบริเวณชายแดนแบบเชื่อมประสาน”) ก็คือการที่อาณาบริเวณดังกล่าวเป็น “พื้นที่” ที่มีทั้งพลังทางอำนาจ (หรือเงื่อนไขเชิงโครงสร้างทางสังคม) กระบวนการทางวัฒนธรรมต่างๆ และลักษณะพื้นฐาน (ทั้งทางกายภาพและสังคม) ที่พิเศษแตกต่างออกไปจากอาณาบริเวณตอนในของประเทศ กล่าวคือ อาณาบริเวณชายแดน มักจะประกอบสร้างขึ้นมาจาก (1) ปฏิสัมพันธ์ระดับข้ามชาติ (2) ความขัดแย้งหรือความร่วมมือระหว่างประเทศ (3) เครือข่าย และหรือความขัดแย้งทางชาติพันธุ์ และ (4) “ความเป็นเอกเทศของชุมชนชายแดน” หรือการที่อาณาบริเวณชายแดนนั้นๆ แยกขาด (ทั้งในเชิงกายภาพและระบบสังคมวัฒนธรรม) ออกมาจากสังคมของคนส่วนใหญ่ในรัฐชาติ หรือประเทศนั้นๆ บรรดาเมืองชายแดนคู่ค้าที่กำลังถูกพัฒนาขึ้นมาในภูมิภาคลุ่มน้ำโขงไม่ว่าจะเป็น Muze-Ruili ชายแดนพม่า-จีน Heku-Lao Cai ชายแดนจีน-เวียดนาม บ่อเตน-บ่อหาร ชายแดนจีน-ลาว เชียงของ-ห้วยทราย ชายแดนไทย-ลาว แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ชายแดนไทย-พม่า ปากเซ-ช่องเม็ก ชายแดนลาว-ไทย ปอยเปต-อรัญประเทศ ชายแดนกัมพูชา-ไทยด้านตะวันออก และเมียวะดี-แม่สอด ชายแดนพม่า-ไทยด้านตะวันตก น่าจะถือเป็นกรณีศึกษาที่สะท้อนแนวคิดเกี่ยวกับประเด็นนี้ –เกี่ยวกับเรื่องนี้/แนวคิดอาณาบริเวณชายแดน และเมืองชายแดน

ในการทำงานเดียวกันกับแนวคิดเกี่ยวกับ “อาณาบริเวณชายแดน” ที่เสนอโดย Martinez ดังกล่าวข้างต้น งานศึกษานี้มุ่งพิจารณาว่าเมืองชายแดน (คือแม่สาย-ท่าซำเหล็ก กรณีศึกษา) คือ พื้นที่พิเศษแบบหนึ่งที่ก่อตัวพัฒนาขึ้นมาจากการปะทะประสานกันระหว่างอำนาจรัฐ ข้ามผ่านพรมแดนรัฐชาติ (ของประเทศไทยและประเทศพม่า) ที่แม้จะมีระดับของการพัฒนาและอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน กลายเป็นเมืองชายแดนที่มีระบบเศรษฐกิจและสังคมที่ต้องพึ่งพาอาศัยกันหรือเกือบจะเป็นระบบเศรษฐกิจเดียวกันที่ไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่เพียงภายในเขตแดนเส้นแบ่งทางภูมิศาสตร์ของรัฐชาติ ทว่าครอบคลุมอาณาบริเวณของเมืองชายแดนที่ตั้งอยู่ทั้งสองฟากฝั่งเขตแดน

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง อาณาบริเวณชายแดน (borderlands) โดยเฉพาะในดินแดนต่างๆ ของภูมิภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีปนั้นคือพื้นที่ที่มีประวัติศาสตร์ ความเป็นมา ตลอดจนการดำรงอยู่ของกลุ่มชนที่หลากหลาย ทั้งทางด้านภาษา ประเพณี วัฒนธรรม และชาติพันธุ์ เงื่อนไขเชิงประวัติศาสตร์และองค์ประกอบต่างๆ เหล่านี้คือสิ่งที่ทั้งเป็นตัวสะท้อนและประกอบสร้าง อาณาบริเวณชายแดนขึ้นมา และจำต้องนำมาพิจารณาในงานศึกษาใดๆ ก็ตาม ที่พยายามทำความเข้าใจเกี่ยวกับชายแดนโดยเฉพาะพื้นที่ที่เรียกว่า “เมืองชายแดน” (border towns) ที่ปัจจุบันได้ขยายตัว (ทั้งในทางกายภาพและเศรษฐกิจสังคม) และเติบโตขึ้นมารอย่างรวดเร็วและซับซ้อน ภายใต้บริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง

ผมเสนอให้มองว่า เมืองชายแดนเหล่านี้ (และในงานศึกษานี้คือ แม่สาย-ท่าซำเหล็ก) คือ “พื้นที่” ที่ก่อตัวพัฒนาขึ้นมาจากการปะทะประสานกันระหว่างอำนาจรัฐ ผ่านสิ่งที่เรียกว่าพรมแดนรัฐชาติ ที่แม้จะมีระดับของการพัฒนาและอุดมการณ์ทางการเมืองที่แตกต่างกัน แต่กลายเป็นระบบเศรษฐกิจและสังคมที่ไม่ได้จำกัดขอบเขตอยู่เพียงภายในเขตแดนเส้นแบ่งทางภูมิศาสตร์ของรัฐชาติ (ดู Pongsawat 2007 ด้วย) ทว่าครอบคลุมอาณาบริเวณของเมืองชายแดนที่ตั้งอยู่ทั้งสองฟากฝั่งเขตแดน กลายเป็นทั้งพื้นที่และระบบสังคมเศรษฐกิจที่ดำรงอยู่ใน “อาณาบริเวณชายแดน” ที่มีประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน ในกรณีของเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ภาคพื้นทวีป งานศึกษาจำนวนไม่น้อย (เช่น Leach 1954, Thongchai 1994, และ Walker 1998) ได้ชี้ให้เห็นว่าในบริบทประวัติศาสตร์ อาณาบริเวณชายแดนในภูมิภาคนี้มีพัฒนาการก่อตัวขึ้นมาจากปฏิสัมพันธ์อันหลากหลายและซับซ้อนระหว่างคนบนที่สูงกับคนบนที่ราบระหว่างหุบเขา (Hills and Valleys) ที่แม้จะมีพัฒนาการทางการเมืองระดับรัฐที่แตกต่างกัน ทว่าติดต่อสัมพันธ์กันทั้งในทางการเมือง เศรษฐกิจ การค้า ศาสนา และพิธีกรรม ในบริบทนี้เวศวิทยาสังคมเดียวกัน

(Leach 1954, Scott 2001) ระบบสังคมการเมืองและเศรษฐกิจวัฒนธรรมในอาณานิคม ชายแดนดังกล่าวที่มีมาในอดีต จึงประกอบสร้างขึ้นมาจากการผสมผสาน ความหลากหลายทาง เชื้อชาติ ภาษา และวัฒนธรรม ในบริบทประวัติศาสตร์ร่วมกัน ทว่าต่างกลุ่มต่างยังคงสามารถ รักษาไว้ซึ่งระบบความเชื่อ อัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ ตลอดจนโครงสร้างความสัมพันธ์ทาง การเมืองของตน

เมืองชายแดนในฐานะที่เป็นพื้นที่พิเศษแบบหนึ่ง

แนวคิดในการพิจารณา เมืองชายแดน (border town) ในฐานะพื้นที่พิเศษแบบหนึ่ง (ข้างต้น) ผม ลองพัฒนาสาธิตมาจากข้อเสนอเชิงทฤษฎีที่ริเริ่มขึ้นโดย Henri Lefebvre (1901-1991) นัก สังคมวิทยาชาวฝรั่งเศส ในงานเขียนเรื่อง *The Production of Space* (1991) Lefebvre กล่าวถึง แนวคิดที่ว่าด้วย “พื้นที่” (space) และนำเสนอการวิเคราะห์ศึกษาเมืองในเชิงพื้นที่ไว้อย่างแหลมคมรอบด้าน Lefebvre เสนออย่างวิพากษ์วิจารณ์ว่างานศึกษาเกี่ยวกับเมืองที่ผ่านมา มักจะ เป็นการศึกษามือแบบแยกส่วนไปตามสาขาวิชาต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น สถาปัตยกรรม การวางผัง เมือง ภูมิศาสตร์ ประชากรศาสตร์ จิตวิทยา หรือสังคมวิทยาเมือง

ในสายตาของ Lefebvre งานศึกษาเกี่ยวกับเมืองอย่างรอบด้านและทรงคุณค่าจะต้องพิจารณา โดยรากฐานว่า เมือง คือ “พื้นที่ทางสังคม” (social space) แบบหนึ่ง และเป็น “พื้นที่” ที่คนทุก กลุ่ม ชนชั้น ชาติพันธุ์ ต้องมีสิทธิ์ที่จะ “เข้าถึงและใช้” พื้นที่ดังกล่าวนี้อย่างเท่าเทียมกัน จาก แนวคิดดังกล่าว Lefebvre เสนอต่อไปว่า การเกิดขึ้นของ “พื้นที่แบบเมือง” โดยเฉพาะเมือง สมัยใหม่ที่เต็มไปด้วยความแปลกแยกและบริโภคนิยม จึงสะท้อนให้เห็นถึงประวัติศาสตร์และ การเมืองของพื้นที่ กล่าวคือ เมือง/ความเป็นเมือง (City-ness) คือพื้นที่อันเป็นผลิตผลทาง ประวัติศาสตร์ คือสิ่งที่ถูกผลิตสร้างขึ้น มี “การเมือง” มีประวัติศาสตร์ของมัน การพิจารณาเรื่อง ใดๆ ก็ตามเกี่ยวกับเมือง (และในที่นี้คือเมืองชายแดน) จึงต้องเริ่มต้น (1) จากกระบวนการทาง ประวัติศาสตร์ต่างๆ เกี่ยวกับการเกิดขึ้นของ “พื้นที่” ที่เรียกว่า “เมือง” (City) เมืองในที่นี้จึง หมายถึง ศูนย์กลางทางสังคม (Social Centrality) ที่ก่อตัว ประกอบสร้าง ปรับเปลี่ยนจาก กระบวนการทางอำนาจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น การผลิต การแลกเปลี่ยน การบริโภค กิจกรรมทาง วัฒนธรรม การสื่อสาร การไหลผ่านของข่าวสาร สินค้า และการเดินทาง/เคลื่อนที่ของผู้คน (2) จากนั้นจึงค่อยๆ ยกกระดานวิเคราะห์ในเชิงลึกที่สลับซับซ้อนมากขึ้นไปสู่การพิจารณาประเด็น ปัญหาว่าด้วย การเมืองของพื้นที่ (politics of space) ที่เรียกว่า เมือง และหรือที่เกิดขึ้นภายใน เมืองนั้นๆ (Shields 2001: 229-232) เพื่อปูทางสู่การวิเคราะห์การเมืองของพื้นที่ภายใต้บริบท

ประวัติศาสตร์พัฒนาการของเมืองดังกล่าว Lefebvre เสนอทฤษฎีว่าด้วยพื้นที่ โดยแยก “พื้นที่” ออกเป็น 3 แบบด้วยกันคือ

1. Perceived Space หรือ พื้นที่ทางกายภาพที่ผู้คนธรรมดาสามัญ รับรู้ จดจำ ผ่านประสบการณ์จริงในชีวิตประจำวัน (เช่น พื้นที่ขายของของแม่ค้าชาวจีนในตลาดแม่สายที่อาจครอบคลุมตั้งแต่ บ้านเช่าในสลัม ตรอก ไกลๆ บ้าน “ทำเลทอง” ขายของถูกจากจีนแดงใกล้ๆ ย่านชุมชน จนไปถึง พื้นที่บนทางเท้าที่ต้องแบ่ง หรือแย่งจากเจ้าอื่นๆ)

2. Conceived Space หรือ พื้นที่ทางความคิด ที่มักรับรู้ มีอยู่ หรือสร้างขึ้นมา ในแวดวงวิชาการ เจ้าหน้าที่ของรัฐ นักจัดวางผังเมือง เทศบาล ตำรวจตรวจคนเข้าเมือง นักพัฒนา หรือกลุ่มนายทุนเจ้าของโครงการบ้านจัดสรร พื้นที่แบบนี้คือพื้นที่ที่สถาปนาขึ้นมาและดำรงคงอยู่ก็ด้วยสิ่งที่เรียกว่า “ความรู้สมัยใหม่” หรือความเป็นศาสตร์ เช่น ศาสตร์ว่าด้วยการจัดการการใช้พื้นที่ของเจ้าหน้าที่ผังเมือง หรือแผนงานและความชำนาญในการแก้ไขปัญหาการค้าของเถื่อนลักลอบขนยา หรือของหนีภาษี จนไปถึงการตรวจจับคนข้ามเมือง (ชายแดน) ผิดกฎหมายของเจ้าหน้าที่รัฐ ที่มักเป็นไปตามข้ออ้างหลักวิชาและเหตุผล พื้นที่แบบนี้จึงเปรียบเสมือนกระบวนการทางอำนาจ หรือวาทกรรมสมัยใหม่ในภาษาของ Michel Foucault ที่กำกับควบคุมบงการชีวิตประจำวันของผู้คนได้อย่างแนบเนียนและแยบยล ผ่านการใช้กฎหมาย การสร้างระเบียบวินัยว่าด้วยการปกครองตนเอง จนแทบไม่มีการตั้งคำถาม หรือต่อต้านชัดเจน

3. Lived Space หรือ พื้นที่เชิงปฏิบัติการ หรือพิจารณาได้อีกทางหนึ่งว่าเป็น “ปฏิบัติการเชิงพื้นที่” (Spatial Practice) อันเป็นอาณาบริเวณที่ Lefebvre สนใจ มุ่งเน้นวิเคราะห์ศึกษา เพราะเป็น “พื้นที่” ที่มีชีวิต มีกิจกรรมทางวัฒนธรรมที่ผู้คน กลุ่มต่างๆ แสดงปฏิบัติการออกมาเป็นพื้นที่แห่งการปะทะประสานระหว่างพื้นที่แบบ 1 (perceived space) และพื้นที่แบบ 2 (conceived space) ที่กล่าวมาข้างต้น จนบางทีเรียกพื้นที่ที่มีชีวิตนี้กันว่า “พื้นที่ที่สาม” (Third Space) ในระดับปฏิบัติการ แนวคิด “พื้นที่ที่สาม” ดังกล่าวอาจนำมาพิจารณากิจกรรมต่างๆ ที่เกิดขึ้นในพื้นที่เมืองชายแดนได้ เช่น การต่อรองระหว่างเจ้าหน้าที่ตำรวจตรวจคนเข้าเมืองกับกลุ่มพ่อค้าแม่ค้าขายของข้ามแดน หรือแม้แต่วิถีชีวิตผิดกฎหมายต่างๆ ใน “ตลาดมืด” ที่มักพบเห็นได้ไม่ยากในพื้นที่เมืองชายแดน (Donnan and Wilson 1999)

อย่างไรก็ตามความสนใจของ Lefebvre เองมักจะมุ่งไปที่ “ปฏิบัติการเชิงพื้นที่” หรือการวิเคราะห์ประวัติศาสตร์การเมืองของพื้นที่เมืองในเชิงกำหนด ดังปรากฏอย่างชัดเจนผ่านการวิเคราะห์วัฒนธรรมยานยนต์ (Car cultures) ในเมืองสมัยใหม่ ที่ Lefebvre เห็นว่าโดยรากฐานแล้วคือกระบวนการดูดซับและกดขี่ชีวิตของเมือง โดยเฉพาะที่สะท้อนผ่าน (1) โครงการพัฒนาก่อสร้างระบบถนนมอเตอร์เวย์ ที่เน้นทั้งความกว้างและความเร็ว เพื่อเชื่อมต่อระหว่างพื้นที่เมือง และพื้นที่ต่างๆภายในเมือง (2) ข้ออ้างและนโยบายต่างๆ เกี่ยวกับการสร้างและใช้พื้นที่ให้ความสำคัญและเอื้อประโยชน์ต่อ คนใช้รถ การขับขี่ยานยนต์ส่วนบุคคล ไม่ว่าจะเป็นแนวคิดเกี่ยวกับ ระยะทาง ความกว้าง และการก่อสร้าง เครือข่ายระบบถนนหนทาง จนไปถึงที่จอดรถ (Ingilis 2005: 51-52) ขณะที่พื้นที่ของคนเดินถนน หรือระบบบริการขนส่งมวลชน ที่จะชนคนเคลื่อนที่ได้จำนวนมากๆ ในเวลาเดียวกัน หรือภายในเวลาสั้นๆ กลับถูกเปลี่ยน หรือตีค่าทำให้กลายเป็นเรื่องรอง ที่ไม่สำคัญ ทว่าต้องมาทีหลังการแก้ไขปัญหาระบบการจราจรที่แออัดและปัญหาจราจรติดขัด ที่ต้องทดแทนแก้ไขด้วยการสร้าง ขยาย เพิ่ม และพัฒนา “พื้นที่” ที่เรียกว่าถนนหนทาง แทนเรื่องการลงทุนพัฒนาก่อสร้างบริการขนส่งสาธารณะ

แนวคิด Lived Space ที่ Lefebvre เสนอ สามารถนำมาใช้ศึกษาวิเคราะห์ ปฏิบัติการเชิงพื้นที่ในระดับชีวิตประจำวัน ที่จะชี้ให้เห็นพลังความสามารถของมนุษย์ได้ โดยเฉพาะกลุ่มคนธรรมดาสามัญ ที่ในแต่ละวันต้องเผชิญกับชีวิตประจำวันอันแปลกแยกและน่าเบื่อในเมืองสมัยใหม่ ชีวิตต้องเผชิญกับข้อจำกัดและการถูกจองจำควบคุมบงการผ่านการจัดการเชิงพื้นที่ (เช่นกรณีวัฒนธรรมยานยนต์) ทั้งนี้โดยพิจารณาผ่านแนวคิดและปฏิบัติการเชิงพื้นที่ที่ผู้คนจะสร้างหรือดัดแปลง ตกแต่ง พื้นที่ เช่น ทำทางเท้าให้กลายเป็น “ตลาด” หรือดัดแปลงให้ความหมายต่อสิ่งปลูกสร้างทางกายภาพ ให้กลายเป็นสถานที่ที่เรียกว่า “บ้าน” ไม่ว่าจะเป็น แฟลต คอนโด ห้องแถว บ้านจัดสรร หรือหมู่บ้าน อันเป็นเงื่อนไขที่ผู้คน (เช่น แรงงานอพยพจากตอนเหนือของรัฐซานฟรานซิสโกจากเมืองใหญ่ หรือชาวลีออนจากสเปนจากสเปนมา ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน) จำเป็นต้อง ต่อรอง ต่อต้าน ผ่านการดัดแปลง ตกแต่ง ต่อเติม หรือสร้างสถานที่ที่เรียกว่า “บ้าน” หรือรวมไปถึง ย่าน ความเป็นถิ่นฐาน และ “ชุมชนแบบใหม่” ขึ้นมา แนวคิดเรื่อง Lived space ของ Lefebvre ยังสามารถนำไปใช้พิจารณาศึกษาพื้นที่แบบอื่นๆ หรือกิจกรรมระดับชีวิตประจำวันอื่นๆ ที่เกิดขึ้นในเมืองสมัยใหม่ (หรือในที่นี้คือเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก) ภายใต้บริบทของการพัฒนาและการสถาปนาระบบเศรษฐกิจใหม่ในเขตลุ่มน้ำโขง ไม่ว่าจะเป็นการเดินทางเคลื่อนที่ข้ามพรมแดนรัฐชาติในแต่ละวันที่กลายเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตประจำวันของผู้คนในเมืองชายแดน ชีวิตการทำงาน การอยู่อาศัย หรือใช้ชีวิตอยู่ตามย่านชุมชน การดัดแปลง

ตกแต่ง ประดับประดาห้องหอให้กลายเป็น “บ้าน” หรือการใช้พื้นที่ตามย่านท่องเที่ยวกลางคืน หรือในตลาดมืดค้าของหนีภาษี เป็นต้น

การวิเคราะห์การเมืองของพื้นที่ การศึกษาเมือง หรือชีวิตแบบเมือง ผ่านแนวคิด Lived Space หรือ “ปฏิบัติการเชิงพื้นที่” ของ Lefebvre ข้างต้น จะยิ่งชี้ให้เห็นความสลับซับซ้อนของชีวิตประจำวันในเมืองสมัยใหม่ เมื่อนำมาพัฒนาสานต่อกับแนวคิดทฤษฎีปฏิบัติการในชีวิตประจำวัน (Practice in Everyday Life) ที่ Michel de Certeau (1925-1986) นักสังคมวิทยาชาวฝรั่งเศสรุ่นหลังพัฒนาขึ้นมา โดยรากฐาน de Certeau (1984) มองว่าสังคมสมัยใหม่นั้นเต็มไปด้วยกระบวนการอำนาจเชิงสถาบันต่างๆ ที่สถาปนาขึ้นมาควบคุมพฤติกรรมประจำวันของผู้คน โดยเฉพาะวัฒนธรรมการบริโภคที่นักสังคมศาสตร์ส่วนใหญ่มองว่าเป็นตัวการ หรือเป็นกลไกสำคัญในกระบวนการลดทอนคุณค่าความเป็นคน (dehumanization) de Certeau จึงให้ความสนใจเป็นอย่างยิ่งต่อการศึกษาเพื่อพิจารณาพลังสร้างสรรค์ของผู้คนธรรมดาสามัญ หรือคนตัวเล็กตัวน้อย คนจน “คนชายขอบ” ที่จะต่อสู้โต้ตอบต่อกระบวนการเหล่านั้นภายในระบอบแห่งอำนาจนั้นๆ เอง ในทำนองเดียวกับ Lefebvre (ดังที่ได้กล่าวมาก่อนหน้านี้) de Certeau เห็นว่าเมืองสมัยใหม่ในยุคทุนนิยมตอนปลายนั้นคือ “ศูนย์กลางทางสังคม” เป็นพื้นที่แห่งระเบียบวินัยที่เต็มไปด้วยกลไกเชิงสถาบันต่างๆ ที่เข้ามากำกับควบคุมพฤติกรรมประจำวันของผู้คนอย่างแนบเนียนและซับซ้อน

อย่างไรก็ตาม de Certeau เสนอว่าในชีวิตประจำวัน ยังมีพื้นที่ส่วนที่เหลือ (the residual) ที่ลัทธิบริโภคนิยมไม่สามารถจะแผ่ขยายเข้ามาควบคุมการได้อย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด และนี่คือที่มาของแนวคิดที่ว่าด้วย การต่อต้านขัดขืน หรือกลวิธีการต่างๆ ในอันที่จะดิ้นรนโต้ตอบกับกลไกระเบียบวินัยต่างๆ ของผู้คนธรรมดาสามัญ ซึ่ง de Certeau เห็นว่ากลับเป็นกลุ่มคนที่เราสามารถสืบสวนค้นหาจินตนาการและพลังสร้างสรรค์ได้ไม่ยากและชัดเจนมากที่สุด กล่าวคือภายใต้การควบคุมอย่างเคร่งครัดและมีวินัย คนชายขอบ (marginal group) ที่มักถูกสังคมทุนนิยมเบียดขับกลับสามารถที่จะสรรคหา วิธีการ ลุกขึ้นต่อต้านขัดขืน การถูกลดทอนคุณค่าความเป็นคน ถูกทำให้กลายเป็น “สินค้า” ตลอดจนกระบวนการต่างๆ ที่ทำให้ชีวิตประจำวันกลายเป็นแบบแผนที่มีมาตรฐานเดียวกัน (Standardization) และที่สำคัญคือการทำชีวิตประจำวันถูกควบคุมจ้องจำโดยเหตุผล หรือ ระเบียบวินัยว่าด้วยการปกครองตนเอง (ผ่านวัฒนธรรมการบริโภค จนไปถึงการเป็นพลเมืองของชาติ) โดยนัยนี้ ขบวนการต่อต้านขัดขืน ต่อสู้ดิ้นรนกับกลไกเชิงสถาบันในระบอบอำนาจดังกล่าวก็คือสิ่งที่แสดงออกมาผ่านปฏิบัติการในชีวิตประจำวันนั่นเอง

de Certeau นำเสนอการวิเคราะห์ปฏิบัติการในชีวิตประจำวันอย่างเป็นระบบ ด้วยการพัฒนาแนวความคิดรวบยอดเกี่ยวกับปฏิบัติการระดับชีวิตประจำวันขึ้นมา โดยแยกพิจารณาปฏิบัติการดังกล่าวออกเป็น 2 แบบด้วยกันคือ Tactics และ Strategies ขณะที่ Tactics หรือกลวิธีเปรียบเสมือนอาวุธของผู้อ่อนแอ หรือกลุ่มคนชายขอบด้อยโอกาส ที่จะคิดค้นขึ้นมาอย่างไรแบบแผนในอันที่จะใช้แสดงโต้ตอบต่อการถูกกีดกันควบคุมบงการ หรือการกดบังคับของเจ้าหน้าที่รัฐ หรือทุน Strategies หรือยุทธวิธี นั้น de Certeau เสนอว่าเป็นเครื่องมือของรัฐ หรือผู้มีอำนาจเหมือนยุทธศาสตร์ หรือแผนการที่เต็มไปด้วยความรู้เชิงวิทยาศาสตร์และหลักวิชา ที่มักเป็นผลิตผลจากงานของนักวิชาการ เจ้าหน้าที่ ผู้ทรงคุณวุฒิทั้งหลาย ความแตกต่างระหว่าง กลวิธีกับยุทธวิธี ก็คือขณะที่กลวิธีถือเป็นปฏิบัติการระดับชีวิตประจำวันที่สรรค์สร้างและแสดงออกมาอย่างไรแบบแผน แต่หวังผล ยุทธวิธีคือปฏิบัติการที่สถาปนาขึ้นมาจากฐานของอำนาจและศาสตร์ที่มีแบบแผน ความแตกต่างระหว่างกลวิธีกับยุทธวิธีอาจเทียบได้กับความแตกต่างในแผนการรบ ระหว่าง การทำสงครามจรยุทธ์แบบกองโจร (ของผู้ก่อการร้ายสามจังหวัดชายแดนภาคใต้) กับการทำสงครามตามยุทธศาสตร์การทหาร (ของกองทัพไทย) ที่เน้นเทคนิควิธีและข้อมูลข่าวสารรอบด้าน ตัวอย่างการวิเคราะห์ปฏิบัติการของชีวิตประจำวันในงานของ de Certeau นั้นปรากฏอย่างชัดเจนผ่าน การศึกษา (ความหมายของ) “การเดิน” ของผู้คนธรรมดาสามัญในเมืองใหญ่ เช่น New York ที่ de Certeau เห็นว่าเป็นเรื่องการเมืองแบบหนึ่ง กล่าวคือการเดินในเมืองใหญ่ที่เต็มไปด้วยรถราขวักไขว่และตึกสูง กลายเป็นปฏิบัติการช่วงชิง “ความหมาย” และ “พื้นที่ทางสังคม” ของผู้คนธรรมดาสามัญ (เช่น คนจรจัด ไร้บ้าน หรือคนเดินถนนทั่วไป) ไม่ว่าจะเป็น การเดินช้าๆ เดินเร็ว เดินเลี้ยว หรือเดินลัดสนาม ซึ่งถูกมองว่าเป็นการเมืองของการเดินแบบหนึ่ง ที่จะช่วงชิงพื้นที่และความหมายของการมีตัวตนภายใต้บริบทของชีวิตในเมืองสมัยใหม่ ที่ทั้งน่าเบื่อ ซ้ำซาก จำเจ และถูกบดบังหรือเบียดขับออกไปโดยการจัดการเชิงพื้นที่ของรัฐและวัฒนธรรมยานยนต์ หรือการที่ผู้บริหารเมืองไม่เคยเห็น หรือให้ความสำคัญกับพื้นที่ในชีวิตประจำวันของคนเดินถนน จนอาจนำไปสู่การเรียกร้องหรือเคลื่อนไหวเพื่อสร้างพื้นที่ที่อาจเรียกว่า ถนนคนเดิน สวนสาธารณะ หรือปกรักรักษาพื้นที่ส่วนรวมของเมืองที่จะเอื้อประโยชน์กับคนเดินถนนมากกว่าวัฒนธรรมยานยนต์ ในการพัฒนาเมืองให้น่าอยู่และยั่งยืน

วิธีการศึกษาและการทำงานวิจัยภาคสนาม

แนวคิดและวิธีการวิเคราะห์วิพากษ์วิจารณ์ชีวิตประจำวันในสังคมเมืองสมัยใหม่ของ de Certeau ที่สถานต่องานศึกษา Lefebvre ได้อย่างน่าสนใจยิ่งข้างต้น เมื่อนำมาพิจารณาประเด็นปัญหาที่เกิดขึ้นในพื้นที่เมืองชายแดน ซึ่งในที่นี้มองว่าเป็นตัวแทนของระบบอำนาจเศรษฐกิจใหม่ที่สถาปนาขึ้นมาในเขตอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง จะเห็นว่า สามารถที่จะพัฒนาแนวทางการศึกษาว่าด้วยเรื่อง (1) ยุทธศาสตร์การพัฒนาและการขับเคลื่อนเพื่อควบคุมบงการทั้งโดยรัฐและทุนในเมืองชายแดน หรือพื้นที่แห่งระบบอำนาจและระเบียบวินัยแบบใหม่ (ดู Walker 1999 ด้วย) ที่ทั้งกำกับควบคุมและเน้นยุทธวิธีที่ยืดหยุ่น ในอันที่จะกำกับควบคุมประชาชนพลเมือง ผ่านการสร้างเงื่อนไข หรือข้อตกลงใหม่ๆ การขับเคลื่อนเศรษฐกิจการค้าและการใช้กำลังคนแบบข้ามชาติ (ผ่านการผ่อนปรนเรื่องกฎหมายตรวจคนเข้าเมือง หรือการจดทะเบียน จัดระเบียบแรงงาน) และการจัดเก็บภาษีรายแปดนันทนาการ

(2) เรื่องกลวิธีต่างๆ (tactics) ของผู้คน โดยเฉพาะที่เกี่ยวข้องกับ การใช้กฎหมายและความรู้ความเข้าใจในเงื่อนไขข้อตกลงต่างๆ ทั้งเก่าและใหม่ ที่รัฐใช้กำหนดควบคุมบงการกิจกรรมต่างๆ ในระดับท้องถิ่นนั้นๆ หรือการใช้เอกสารบัตรแสดงสิทธิต่างๆ ไม่ว่าจะเป็น หนังสือเดินทาง บัตรประชาชน เอกสารผ่านด่าน หรือบัตรงานเอกสารประเภทอื่นๆ ในการดำเนินชีวิตของผู้คนธรรมดาสามัญ ซึ่งในที่นี้คือชาวลื้อซึ่งอพยพโยกย้ายถิ่นฐานออกจากบ้านเกิดเมืองนอนเดิมของตน (หลายช่วงเวลา) มาสร้างหลักปักฐานตั้งบ้านและชุมชนขึ้นใหม่ทั้งสองฝั่งแม่น้ำสาย กระทั่งกลายเป็นชุมชนท้องถิ่นที่เติบโตควบคู่ขึ้นมากับการสถาปนาพื้นที่ที่เรียกว่าเมืองชายแดน แม่สาย-ท่าขี้เหล็ก

ที่ผ่านมางานศึกษาวิจัยเกี่ยวกับแม่สายในฐานะเมืองชายแดนอยู่ไม่น้อยแล้ว โดยเฉพาะในทางเศรษฐศาสตร์และรัฐศาสตร์ (เช่น Chang 1999, Pongsawat 2007, Dean 2009) แต่ทว่างานศึกษาที่จะพิจารณา แม่สายควบคู่ไปกับท่าขี้เหล็ก ในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของอาณาบริเวณชายแดนที่อยู่ภายใต้ระบบเศรษฐกิจสังคมเดียวกัน ครอบคลุมพื้นที่ข้ามเขตแดนของชาติทั้งสองประเทศ (คือไทยกับพม่า) นั้นยังคงมีอยู่อย่างจำกัด มากไปกว่านั้นงานศึกษาที่จะมุ่งเน้นพิจารณาปรากฏการณ์และการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ที่เมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ผ่านประสบการณ์ของการต่อสู้ดิ้นรนของคนพื้นถิ่นในพื้นที่ที่อาจจะเรียกได้ว่าเป็น “ชนชายแดน” นั้น กล่าวได้ว่ายังแทบไม่มี ชนชายแดน เหล่านี้ เช่น ชาวลื้อ ชาวเงี้ยวหรือฉาน ที่เรียกว่า “ไทยใหญ่” ในประเทศไทย และชาวจีนฮ่อ (cf. Chang 1999, Nakayama 2003) ส่วนใหญ่โยกย้ายตั้งหลักปักฐานอาศัยใช้ชีวิตอยู่ทั้งสองฟากฝั่งน้ำสาย สร้างบ้าน สร้างชุมชน ก่อนการเติบโตอย่างรวดเร็ว

ของ “พื้นที่พิเศษแบบใหม่” ภายใต้ระบบเศรษฐกิจใหม่ (ดังกล่าวมาข้างต้น) พวกเขาได้นำนวัตกรรม และได้ออกแบบการเปลี่ยนแปลงด้านต่างๆ ในบริบทประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่เกิดขึ้นในเมืองชายแดนแห่งนี้ ทั้งที่เป็นผลสืบเนื่องมาจากนโยบายต่างๆ และโครงการพัฒนาของภาครัฐ และการลงทุนจากภาคเอกชน ซึ่งปัจจุบันขับเคลื่อนและดำเนินไปอย่างเข้มข้นในบริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง

งานศึกษาชิ้นนี้คืองานวิจัยเชิงมานุษยวิทยา ที่เน้นทั้ง (1) วิธีการศึกษาเชิงประวัติศาสตร์ และ (2) การศึกษาเชิงชาติพันธุ์วรรณา ผ่านทำงานภาคสนามเชิงมานุษยวิทยา สำหรับการศึกษาด้านประวัติศาสตร์ ซึ่งนอกจากจะให้ความสำคัญต่อการพัฒนาของการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ของเมืองชายแดน (ในตัวของมันเอง) จะมุ่งเน้นศึกษาความเป็นมาของการตั้งหลักปักฐานของชุมชนชาวลื้อในบริบทของการพัฒนาเติบโตขึ้นมาของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก กล่าวคือ เป็นมุมมองพัฒนาการของเมืองชายแดน ผ่านประสบการณ์และประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวลื้อ ดังนั้นการศึกษาในส่วนนี้ นอกจากจะให้ความสำคัญกับการทำงานวิจัยเอกสารต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็น เอกสารของทางการ บันทึกต่างๆ ของหมอสอนศาสนา หรือนักสำรวจ เจ้าหน้าที่ในช่วงอาณานิคม รวมจนไปถึงบทความวิชาการต่างๆ ที่ตีพิมพ์ทั้งในและต่างประเทศ ยังให้ความสำคัญอย่างมากกับประวัติศาสตร์บอกเล่า (Oral History) หรือประวัติศาสตร์ท้องถิ่น ที่มักจารึกบันทึกเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของผู้คนในรูปแบบอื่นๆ ที่ต่างไปจากประวัติศาสตร์นิพนธ์สมัยใหม่ เช่น ที่สะท้อนผ่านเรื่องเล่า หรือระบบสัญลักษณ์ในงานเทศกาลวัฒนธรรม ประเพณี พิธีกรรมต่างๆ รูปเคารพ สิ่งปลูกสร้าง วัดวาอารามสถาน จนรวมไปถึง หนังสือแสดงมุทิตาจิต หรืองานฉาปนกิจศพต่างๆ เป็นต้น

พื้นที่ของการศึกษา (the site of study) ในงานศึกษารั้งนี้คือ ชุมชนของชาวลื้อ ในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ชุมชนชาวลื้อดังกล่าวส่วนใหญ่อพยพมาจากเมืองยอง (รัฐฉาน ประเทศพม่า) และสิบสองปันนา (มณฑลยูนนาน ประเทศจีน) โดยเฉพาะนับจากช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา การศึกษาภาคสนาม ซึ่งดำเนินการระหว่างเดือนเมษายน 2553 จนถึงเดือนมิถุนายน 2554 และการเดินทางภาคสนามช่วงสั้นๆ หลังจากนั้นอีกหลายครั้ง ระหว่างเดือนกรกฎาคม ถึงเดือนธันวาคม 2554 นอกจากการสัมภาษณ์เจาะลึกกับผู้ให้ข้อมูลคนสำคัญ (Key Informants) เช่น ผู้นำชุมชน พระ นายกเทศมนตรี เจ้าหน้าที่รัฐ และผู้อำนวยการโรงพยาบาลและกรณีศึกษาซึ่งเป็นชาวลื้อ การทำงานวิจัยภาคสนามผ่านการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม มุ่งเน้นไปที่การสำรวจตรวจสอบ ประวัติศาสตร์ เรื่องเล่า ประเพณีวัฒนธรรม และกิจกรรมความสัมพันธ์ข้ามแดน

ระดับต่างๆ (cross border activities) ด้วยการตีความทำความเข้าใจผ่านประสบการณ์ โลกทัศน์ การปฏิบัติ และทฤษฎีต่างๆ ของชุมชนชาวลื้อ ไม่ว่าจะเป็น การตั้งรกราก การปรับตัว ต่อสู้ ดิ้นรน และการใช้ชีวิต ในบริบทของเมืองชายแดนแม่สาย – ท่าซี้เหล็ก โดยในส่วนนี้จะอาศัย การสัมภาษณ์ชีวิตประวัติ การสังเกตการณ์กิจกรรมต่างๆ อย่างมีส่วนร่วม เพื่อที่จะได้รวบรวมข้อมูล เกี่ยวกับการดำเนินชีวิต การสร้างและใช้ เครือข่ายความสัมพันธ์ ตลอดจนปฏิบัติการต่างๆ ในชีวิตประจำวันในระดับข้ามชาติ ในบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจ ผ่านกลไกรัฐ ที่มักปรากฏ ผ่านกิจกรรมทางเศรษฐกิจสังคมและวัฒนธรรมข้ามพรมแดน ในบริบทของการพัฒนาระดับ ภูมิภาคกลุ่มน้ำโขง ทั้งนี้โดยอาจแยก “ชีวิตชายแดน” ของชาวลื้อที่ แม่สาย ท่าซี้เหล็ก ที่สามารถ สังเกตศึกษาได้ ออกเป็น 3 ด้านด้วยกันคือ

(1) กิจกรรมทางเศรษฐกิจ เช่น การทำงาน การค้าที่ชายแดน

(2) กิจกรรมทางสังคม เช่น การปรับตัวดิ้นรน การสร้างครอบครัว การลงหลักปักฐาน อันนำไปสู่ความจำเป็นที่จะต้องมีปฏิสัมพันธ์กับกลไกรัฐ การสร้างและใช้ เครือข่ายความสัมพันธ์ ทั้งภายในชาติและข้ามชาติ รวมจนถึงกิจกรรมระดับชีวิตประจำวันอื่นๆ ทั้งภายในชุมชน และระหว่างชุมชนภายในชาติและข้ามรัฐชาติการ เช่น การรักษาพยาบาล การซื้อสินค้า การเยี่ยมญาติมิตร หรือการศึกษา (ในและนอกระบบ) และ

(3) กิจกรรมทางวัฒนธรรม โดยเฉพาะ การเข้าร่วมงานประเพณีและพิธีกรรมทางศาสนา และงานเทศกาลวัฒนธรรมต่างๆ ซึ่งสะท้อนถึงการพยายามสร้างความเป็นถิ่นฐานของชุมชนชาวลื้อขึ้นมาในบริบทของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก โดยเฉพาะกิจกรรมทางศาสนาต่างๆ ที่วัดพระธาตุสายเมือง ท่าซี้เหล็ก การจาริกแสวงบุญขึ้นพระธาตุดอยตุง และกิจกรรมทางศาสนา งานประเพณีวัฒนธรรมทางต่างๆ ที่จัดขึ้นภายในชุมชนเมืองชายแดนแม่สาย (เช่น วัดพระธาตุดอยเวา แม่สาย วัดไม้ลุงขุน และวัดเหมืองแดง เป็นต้น) นอกจากนี้ยังมี การเข้าร่วมการจัดงานเทศกาลวัฒนธรรมระดับเมือง หรืองานกิจกรรมอื่นๆ ที่มุ่งส่งเสริมการท่องเที่ยวของเมือง เช่น กิจกรรมถนนคนเดินแม่สาย (ทุกๆ คืนของเสาร์ที่สองและเสาร์ที่สี่ของเดือน) ที่เริ่มจัดขึ้นมาตั้งแต่ปี 2006 และการจัดงานสืบสานวัฒนธรรมไทลื้อของชมรมไทลื้อแม่สาย ที่กล่าวได้ว่ากลายเป็นเวทีเคลื่อนไหวทางสังคมการเมืองและวัฒนธรรมที่น่าสนใจยิ่ง จนไปถึงพื้นที่สร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชาวลื้อทั้งในระดับท้องถิ่น ระดับชาติ และระดับข้ามชาติ

การนำเสนอผลการศึกษา

จากการทำงานภาคสนามและการศึกษาหลักฐานประวัติศาสตร์ เอกสารที่เกี่ยวข้องต่างๆ ผมจะนำเสนอผลการศึกษาผ่านการเขียนงานเชิงชาติพันธุ์วรรณา แยกออกเป็น 4 บทใหญ่ด้วยกัน โดยในแต่ละบทจะมีการอภิปรายสรุปท้ายบทเป็นเรื่องๆ ไปคือ บทที่ 2 การตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อที่แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก บทที่ 3 ประเพณี สถานที่ และความเป็นถิ่นฐาน บทที่ 4 เศรษฐกิจและการค้า และบทสุดท้าย บทที่ 5 รัฐและชีวิตชายแดน

บทที่ 2

การตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อที่แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก

“แม่สาย” เป็นทั้งชื่อของตัวเมืองชายแดนและชื่อของอำเภอ ที่ตั้งอยู่เหนือสุดของจังหวัดเชียงราย และประเทศไทย มีระยะทางห่างจากกรุงเทพฯ ประมาณ 891 กิโลเมตร ห่างจากจังหวัดเชียงราย 63 กิโลเมตร มีอาณาเขตติดต่อกับ อ.เชียงแสน แม่จัน แม่ฟ้าหลวง และติดต่อกับประเทศสหภาพพม่าทางด้านเหนือ ระยะทางยาวประมาณ 28 กิโลเมตร ตรงกันข้ามกับแม่สายคือท่าซี้เหล็ก แม่น้ำสายคือแม่น้ำสายสำคัญที่เปรียบเสมือนสัญลักษณ์ของอำเภอ เป็นแม่น้ำที่เป็นพรมแดนทางธรรมชาติที่กั้นเขตแดนระหว่างไทยกับพม่าและระหว่างแม่สายกับท่าซี้เหล็ก ต้นน้ำของแม่น้ำสายอยู่ที่ประเทศพม่าแม่น้ำสายนี้ผ่านประเทศไทยช่วงท่าซี้เหล็กและไปรวมกับแม่น้ำรวก ก่อนไหลลงแม่น้ำโขงที่อำเภอเชียงแสน แต่เดิมแม่สายเป็นเพียงส่วนหนึ่งของอำเภอแม่จัน กระทั่งในปี 2481 จึงได้มีการประกาศกระทรวงมหาดไทยให้แยกตัวออกมาจากอำเภอแม่จัน เป็นกิ่งอำเภอแม่สาย และยกฐานะเป็นอำเภอในปี พ.ศ. 2493 ปัจจุบันมีการแบ่งเขตการปกครอง ตามพระราชบัญญัติลักษณะการปกครองท้องที่ พ.ศ. 2547 แยกออกเป็น 8 ตำบล 87 หมู่บ้าน มีการจัดรูปแบบการปกครองท้องถิ่นเป็น 4 เทศบาลตำบล กับ 6 องค์การบริหารส่วนตำบล มีจำนวนประชากรรวมทั้งหมดราวๆ 84,819 คน

ปัจจุบัน ในสายตาของผู้คนทั่วไป แม่สาย-ท่าซี้เหล็กคือเมืองชายแดน ที่แต่ละวันโดยเฉพาะช่วงวันหยุดสุดสัปดาห์ จะคึกคักคราคร่ำไปด้วยฝูงชนนักท่องเที่ยวชาวไทย ที่ส่วนใหญ่นิยมเดินทางขึ้นไปแวะจับจ่ายซื้อสินค้าหนีภาษี หรือ “ของถูก” จากประเทศจีน ไม่ว่าจะเป็น อุปกรณ์เครื่องใช้ไฟฟ้า เสื้อผ้า ของเล่นเด็ก กระเป๋า รวมไปถึงผลไม้ เกาลัดคั่ว และโทรศัพท์มือถือ CD/DVD เก๋ๆ (ซึ่งผลิตหรือจำหน่ายโดยพ่อค้าสัญชาติไทยที่อาศัย “ช่อง” ข้ามชาติไปเช่าร้านทำธุรกิจขายสินค้าละเมิดลิขสิทธิ์ที่วุ่นวายทางฝั่งพม่า) ทว่าสำหรับผู้คนอีกจำนวนไม่น้อย แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ยังคงเป็นชายแดนลึกลับ เป็นที่ตั้งของบ่อนพนันคาสिनอ (ที่ลงทุนหรือถือหุ้นส่วนใหญ่โดยนักธุรกิจการเมืองไทย) เป็นทางผ่าน หรือจุดแวะพักลำเลียงส่งต่อยาเสพติดจากพม่า เป็นแหล่งค้ากาม “นำเข้า” สาวโสเภณี รวมไปถึงจนถึง “สถานสงฆ์” แรงงานต่างด้าว ผู้ลักลอบเข้าเมืองผิดกฎหมาย เป็นสถานที่ “ที่ไม่ปลอดภัย” ทว่า แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ก็ยังเป็นที่ตั้งของด่านตรวจคนเข้าเมือง ที่นักศึกษา นักวิชาการ หรือนักท่องเที่ยวชาวต่างชาติ ที่เข้ามาพำนักพักพิงอยู่ในประเทศไทย อาศัยใช้เป็นจุดบริการเพื่อขออนุญาต หรือ “เดินผ่าน” เข้าออกพรมแดนรัฐชาติเพื่อต่อวีซ่า

พัฒนาการของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก

ว่ากันว่า อดีตของแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก เริ่มต้นจากการเป็นชุมชนชายแดนเล็กๆ ที่เติบโตขึ้นมาจากตลาดขนส่งซื้อขายสินค้าระหว่างไทยกับพม่า ที่ทุกวันนี้เรียกว่า “ตลาดท่าล่อ” ตั้งอยู่ทางฝั่งตะวันตกของน้ำแม่สาย นับตั้งแต่ยุคอาณานิคมอังกฤษขึ้นมาปกครองพม่าตอนบน (ราวๆ ทศวรรษ 1890) แม่น้ำสายเล็กๆ สายนี้ถูกใช้เป็นเส้นแบ่งปักปันเขตแดนระหว่างรัฐ อย่างไรก็ตาม ในงานศึกษานี้ ผมเสนอให้ “อ่าน” อดีตของแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ว่าเริ่มต้นขึ้นนับจากช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 เมื่อรัฐบาลไทยสมัยจอมพล ป. พิบูลสงคราม รัชมอบดินแดน “สหรัถไทยเดิม” คือแถบรัฐฉานตะวันออกทั้งหมด ซึ่งมีหัวเมืองสำคัญคือ เชียงตุง เมืองพยาก เมืองสาต และเมืองยอง จากกองทัพญี่ปุ่น ผนวกเข้ามาปกครองเป็นส่วนหนึ่งของไทยอยู่ 3 ปี คือช่วงระหว่างปี พ.ศ. 2485 ถึงปี พ.ศ. 2488 (ถาวร 2549)

ในเวลานั้นแม่สาย-ท่าซี้เหล็กถือเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทย หลังจากเข้าร่วมรบกับญี่ปุ่นและส่งกองกำลัง “กองทัพบายัพ” ทางรถไฟภายใต้การนำของจอมพล ป. พิบูลสงคราม ได้จัดตั้งและส่งกองทัพบายัพเข้าไปปฏิบัติการสู้รบกับกองกำลังของทหารจีนคณะชาติ (กองพล 93) เพื่อเข้ายึดและปกครองพื้นที่รัฐฉานฝั่งตะวันออกของแม่น้ำสาละวินเกือบทั้งหมด ซึ่งต่อมาก็ได้มีการกำหนดเป็นเขตการปกครองขึ้นใหม่ เรียกว่า “สหรัถไทยเดิม” ซึ่งครอบคลุมพื้นที่ 12 อำเภอ หรือหัวเมืองสำคัญคือ เมืองเชียงตุง เมืองยอง เมืองพยาก เมืองยู้ เมืองปิง เมืองมะ เมืองยอง เมืองขาก เมืองเลน เมืองโก เมืองสาต และเมืองหาง ทั้งนี้ในเขตการปกครองใหม่ของทางการไทย (ในเวลานั้น) ได้มีการจัดตั้ง “สาลยุดิธัม” ขึ้นโดยให้ขึ้นตรงต่อ แม่ทัพกองทัพบายัพ ตามลำดับถึงผู้บัญชาการทหารสูงสุด (14 มิถุนายน 2486 ราชกิจจานุเบกษา เล่ม 60 ตอนที่ 31)

“กำเนิด” ของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็กในบริบทดังกล่าวก็คือการถูกกำหนดให้เป็นฐานที่ตั้งของหน่วยสนับสนุนทางการทหารของกองทัพบายัพ และสำนักงานสร้างทางที่ได้รับคำสั่งให้ดำเนินการพัฒนาก่อสร้างถนนสาย “แม่สาย-เชียงตุง” (และ เมืองพยาก-เมืองยอง) เพื่อใช้ขนส่งลำเลียงเสบียงอาหาร อาวุธยุทโธปกรณ์ต่างๆ และทหารกำลังพลของกองทัพบายัพเข้าไปในเขตสหรัถไทยเดิม ดังมีบันทึกว่า ในปีพ.ศ. 2485 มีการสร้างสะพานข้ามแม่น้ำสายขึ้น (ต่อมาถูกระเบิดทิ้งโดยเครื่องบินของฝ่ายสัมพันธมิตร ราวๆ กลางปี 2487) และทำถนนจากแม่สายไปเชียงตุงเป็นระยะทางประมาณ 160 กิโลเมตร นับแต่นั้นมา แม่สายจึงเริ่มมีความสำคัญขึ้นมาในฐานะที่เป็นประตูสู่เชียงตุง

แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก เมื่อครั้งที่ยังเป็นส่วนหนึ่งของประเทศไทยจึงกลายมาเป็นสมรภูมิรบยุคสงครามโลกครั้งที่ 2 นอกจากฐานที่มั่นเพื่อลำเลียงเสบียงอาหาร ถนนและสะพานข้ามแม่น้ำสาย เพื่อเชื่อมต่อการคมนาคมระหว่างประเทศไทยกับสหรัถไทยเดิม ถือเป็นจุดยุทธศาสตร์ทางการทหาร ที่ในที่สุดกลายเป็นเป้าหมายสำคัญที่ฝ่ายสัมพันธมิตรส่งฝูงบินเข้ามาทิ้งระเบิดถล่มทำลายล้างทั้งเมืองและสะพานลงไปในที่สุดในช่วงกลางปี 2487¹ กระทั่งหลังปี 2488 เมื่อประเทศไทยและญี่ปุ่นแพ้สงคราม สงครามโลกครั้งที่ 2 สิ้นสุดลง ดินแดนที่เรียกว่า “สหรัถไทยเดิม” (และท่าซี้เหล็ก) จึงถูกมอบคืนให้กลับไปอยู่ภายใต้การปกครองของอาณานิคมอังกฤษ และเมื่อ “สหภาพพม่า” ได้รับเอกราชคืนมาในปี 2491 ท่าซี้เหล็กจึงกลายไปเป็นส่วนหนึ่งของพม่า กระทั่งปัจจุบัน

ราวๆ ปี พ.ศ. 2492 หรือเพียง 1 ปีหลังสหภาพพม่าได้เอกราช ประวัติศาสตร์ของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็กยุคแรก ก็มีส่วนเกี่ยวพันกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมืองครั้งใหญ่ในประเทศจีนอย่างสำคัญ เมื่อแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก กลายเป็น “ที่พักพิง” ที่รัฐบาลไทยอนุญาตให้ชาวลี้ซิบสองปันนาที่ลี้ภัยจากสงครามกลางเมืองระหว่างทหารจีนคณะชาติ (KMT) แห่งพรรคก๊กมินตั๋งกับกองทัพปลดปล่อยประชาชน (PLA) แห่งพรรคคอมมิวนิสต์จีน เข้ามาอาศัยตั้งรกรากตั้งชุมชนขึ้นใหม่อยู่ทั้งทางฝั่งไทยและฝั่งพม่า ที่ต่อมาคือ “ชุมชนไม้ลุงขุน” ในตัวเมืองแม่สาย และ “ชุมชนสันทรายลื้อ” ในเมืองท่าซี้เหล็ก

นับแต่นั้นมา แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก จึงกลายเป็นเมืองชายแดนเล็กๆ ที่กองกำลังกลุ่มต่างๆ สลับสับเปลี่ยนกันเข้ามายึดอำนาจปกครอง เริ่มจาก กองพล 93 ของกลุ่มทหารจีนคณะชาติ (KMT) ที่พ่ายแพ้ต่อกองทัพปลดปล่อยประชาชน (PLA) ของเหมา เจ๋อตุง กระทั่งต้องถอยถอยหนีตายจากฐานที่มั่นสุดท้ายคือลี้ซิบสองปันนา ผ่านลาว เข้ามาตั้งกองกำลังอยู่ในเขตตะวันออกของรัฐฉาน และเคลื่อนกองกำลังเข้ายึดครองท่าซี้เหล็กอยู่ในช่วงเวลาสั้นๆ ในปี 2493² จนถึงช่วงต้นทศวรรษ

¹ จาก “บันทึกจดหมายเหตุของ คุณฉบับ ชูจิตารมย์”

² กองพล 93 เคลื่อนทัพเข้ายึดท่าซี้เหล็กในช่วงระยะหนึ่งเพื่อกดดันรัฐบาลทหารพม่าให้ปล่อยตัวกลุ่มทหารจีนคณะชาติที่ถูกกักไว้ที่เมืองมณฑลเหล่ย์ ก่อนที่กองทัพทหารพม่าจะได้กลับอย่างรุนแรงกระทั่งสูญเสียกำลังพลไปเป็นจำนวนไม่น้อยก่อนที่กองพล 93 ของทหารจีนคณะชาติจะยอมถอนกำลัง แยกออกเป็น 2 กลุ่มใหญ่ กลุ่มหนึ่ง (ราวๆ 200 นาย) ถอยถอยเข้าไปในเขตลาว ขณะที่อีกกลุ่มหนึ่งเคลื่อนทัพลงมาทางใต้ยึดเมืองสาต (ตรงข้ามกับอำเภอฝางของประเทศไทย) ไว้เป็นฐานที่มั่น ก่อนที่จะเคลื่อนย้ายเข้ามาตั้งรกรากและเปลี่ยนสัญชาติ

2500 แม่สายจึงกลายมาเป็นศูนย์อพยพของกลุ่มทหารกองพล 93 ของรัฐบาลทหารจีนคณะชาติ ซึ่งพ่ายแพ้สงครามต่อพรรคคอมมิวนิสต์จีนในยูนนาน กองกำลังทหารก็กมินตั้งเหล่านี้ได้เข้าร่วมกับรัฐบาลไทยต่อสู้กับคอมมิวนิสต์กระทั่งต่อมาทั้งทหารและครอบครัวได้รับสัญชาติไทยและกลายเป็นส่วนหนึ่งของชาวไทยเชื้อสายจีน ที่มักจะถูกเรียกว่า “จีนฮ่อ” ในแม่สาย (ประสิทธิ์ 2545: 6-8)

ในช่วง 2 ทศวรรษต่อมา (คือราวๆ ต้นปี 2500 เป็นต้นมาจนถึงกลางทศวรรษ 2520) ท่าซี้เหล็กซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของเขตรัฐฉานตะวันออก กลายเป็นเขตที่อยู่ภายใต้อิทธิพลและการกำกับดูแลของกองกำลังทหารแห่งพรรคคอมมิวนิสต์พม่า และหลังการล่มสลายของพรรคคอมมิวนิสต์พม่า ในปี 2531 (ดู Lintner 1988) อันเกือบจะเป็นช่วงเวลาเดียวกันกับที่สงครามเย็นสิ้นสุดลง และการปรับเปลี่ยนท่าทีของรัฐบาลทหารพม่าที่เริ่มดำเนินการนโยบาย “เปิดประตู” รับการลงทุนจากประเทศเพื่อนบ้าน แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ได้กลายมาเป็นเมืองชายแดนที่กองกำลังชนกลุ่มน้อยหลายกลุ่มใช้เป็นจุดสำคัญบนเส้นทางลำเลียงสินค้า ยาเสพติด รวมไปถึง “ปืนเถื่อน” จากไทย เพื่อใช้ในการสงคราม โดยเฉพาะกองทัพเมิงไต (กู้ชาติรัฐฉาน) ภายใต้การนำของขุนส่า ที่แผ่อิทธิพลเหนืออาณาบริเวณชายแดนแถบนี้จากราวๆ กลางทศวรรษ 2520 ถึงกลางทศวรรษ 2530

23

ยุคหลังสงครามเย็น (ในอินโดจีน) หรือนับจากช่วงต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา เมื่อรัฐบาลพล.อ.ชาติชาย ชุณหะวัณ (พ.ศ.2531-2534) ปรับเปลี่ยนนโยบายความสัมพันธ์ไทย-พม่าและผลักดันนโยบาย “เปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า” (ภายใต้การสนับสนุนของธนาคารพัฒนาแห่งเอเชีย ADB) ที่จะผลักดันให้ประเทศเพื่อนบ้านเหล่านี้หันมาร่วมมือกันในการพัฒนาเศรษฐกิจและการค้าข้ามพรมแดนในภูมิภาคให้เติบโตก้าวหน้า ผ่านโครงการพัฒนา “สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ” ระหว่าง จีน ลาว ไทย และพม่า ที่ริเริ่มขึ้นในปี พ.ศ. 2535 และเป็นที่มาของการจัดตั้งเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน (ของรัฐบาลไทย) โดยมีแม่สาย ที่ถูกกำหนดเป็น 1 ใน 3 เมืองชายแดนนำร่อง³ เป็น “สะพาน” เชื่อมต่อสำคัญ (อีกครั้งหนึ่งนับจากยุคสหรัฐไทยเดิม) เพื่อสนับสนุนการค้า การลงทุนด้านอุตสาหกรรม และการท่องเที่ยว ตามแนวเขตเศรษฐกิจเหนือใต้ (North-South Economic Corridor) ระหว่างไทย จีน พม่า และลาว ในเวลานั้น กระทั่งในปี พ.ศ. 2539 หรือราวๆ 4 ปี นับจากที่โครงการ “สี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ” ได้ถือกำเนิดขึ้น หลังจาก “ขุนส่า”

“ร่วมพัฒนาชาติไทย” ในยุคที่รัฐบาลไทยกำลังต่อสู้กับคอมมิวนิสต์อย่างเอาเป็นเอาตาย (Lintner 1999: 113-114).

³ เมืองชายแดนนำร่องอีก 2 แห่งคือ เชียงแสน จังหวัดเชียงราย และสะเดา จังหวัดสงขลา

ราชาคำผงขาวและผู้นำกองทัพเมิงไตผู้โด่งดัง ได้ประกาศวางปิ่นต่อรัฐบาลทหารพม่า ทำให้หลัก
จึงกลายมาเป็น “เขตพัฒนาพิเศษ” ที่รัฐบาลทหารพม่าให้ความสำคัญและมุ่งพัฒนาให้กลายเป็น
เมืองชายแดนคู่ค้ากับแม่สาย ดังปรากฏว่าในปี 2540 รัฐบาลไทยก็สามารถยกระดับด้านชายแดน
แม่สาย – ท่าซี้เหล็ก เป็นด่านชายแดนและตรวจคนเข้าเมืองระดับนานาชาติ

การเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างนับจากการขับเคลื่อน “นโยบายเปลี่ยนสนามรบเป็นสนามการค้า”
ของรัฐบาลชาติชาย (ดังกล่าวข้างต้น) นอกจากจะมีนัยอย่างสำคัญต่อการปรับเปลี่ยน
ความสัมพันธ์ระดับรัฐระหว่างไทยกับพม่า ยังเป็นแรงผลักดันอย่างสำคัญต่อการพัฒนา
ทางการค้าและการขยายตัวทางเศรษฐกิจในพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า เช่นแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก
ตัวเมืองแม่สาย (ในฐานะเมืองชายแดนและที่ตั้งของด่านพรมแดนของไทยและพม่า) ได้รับ
โครงการพัฒนาขนาดใหญ่จากรัฐหลายโครงการ เช่น โครงการสร้างถนนเลียบบแม่น้ำโขงจากแม่
สาย ตลอดจนโครงการสร้างถนนสายอื่นๆอีกหลายสาย นอกจากนี้ในการลงทุนของภาคเอกชนก็
เกิดขึ้นหลายแห่ง โดยเฉพาะการลงทุนเพื่อการผลิตและจำหน่ายสินค้า จนถึงปีพ.ศ. 2536 (หรือ
เพียง 1 ปีหลังการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจเริ่มขึ้น) จึงมีการยกฐานะเป็นสุขาภิบาลแม่สายเป็น
สุขาภิบาลพิเศษ การรณรงค์ประชาสัมพันธ์เกี่ยวกับ “โครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ” และการ
สนับสนุนและกระตุ้นการค้าการลงทุนในกลุ่มประเทศอนุภูมิภาคลุ่มแม่น้ำโขง ยังส่งผลให้เมือง
ชายแดนแม่สาย (และท่าซี้เหล็ก) ได้รับการกระตุ้นการพัฒนาทางการค้าและการท่องเที่ยวมาก
ขึ้น มีการเปิดจุดผ่านแดนถาวร ขยายถนนสายหลักให้มีผิวจราจร 4 ช่อง รวมทั้งก่อสร้างถนนเลียบบ
เมือง 2 สาย ปรับปรุงถนนเครือข่ายภายในเขตเทศบาลให้ได้มาตรฐาน กระทั่งในปี พ.ศ. 2540 ได้
มีการก่อสร้างด่านศุลกากรแห่งใหม่ขึ้น ณ บริเวณสะพานข้ามแม่น้ำสาย

ในปี พ.ศ. 2542 สุขาภิบาลพิเศษแม่สายจึงถูกยกระดับการบริหารราชการเป็นเทศบาลตำบลแม่
สาย การพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจและการค้าชายแดนจึงยิ่งขยายตัวมากขึ้น ดังสะท้อนผ่านการ
เปลี่ยนแปลงการใช้ที่ดินในพื้นที่อำเภอแม่สาย ที่พื้นที่ด้านการเกษตรกรรมมีขนาดลดลงและถูก
เปลี่ยนเป็นพื้นที่การค้า บริการ อุตสาหกรรมและคลังสินค้ามากขึ้น โดยเฉพาะพื้นที่บริเวณรอบๆ
สะพานข้ามแม่น้ำสายและขยายตัวไปทางทิศใต้ตามเส้นทางคมนาคม (สืบทอด 2546: 64) การ
เจริญเติบโตของเมืองชายแดนนี้เองทำให้แม่สายกลายเป็นเขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดน โดยแม่
สายเป็น 1 ใน 3 เมืองชายแดนนำร่อง ในการเป็นประตูการค้าที่สำคัญเพื่อสนับสนุนการค้า การ
ลงทุน อุตสาหกรรม และการท่องเที่ยวตามแนวเขตเศรษฐกิจเหนือ-ใต้ (North-south Economic
Corridor) ต่อมาในปีพ.ศ. 2550 ได้เปิดใช้สะพานข้ามแม่น้ำสายแห่งที่ 2 เชื่อมต่อเข้าถนนสาย

R3b จากท่าซำเหล็ก-เชียงตุง-และ จีน โดยสะพานดังกล่าวเป็นที่ตั้งที่ทำการด่านศุลกากรแห่งใหม่ แห่งที่ 2 ตั้งอยู่ห่างจากสะพานแห่งแรกไปทางทิศตะวันออกประมาณ 3 กิโลเมตร ผลที่ตามมาจากการขยายตัวทางด้านเศรษฐกิจ การค้า การลงทุน และการท่องเที่ยว รวมถึงนโยบายที่ผ่อนปรนของรัฐบาลไทย และความต้องการแรงงาน ทำให้เมืองชายแดน แม่สาย-ท่าซำเหล็กกลายเป็นแม่เหล็กดึงดูดแรงงานอพยพจากพื้นที่อื่นๆ โดยเฉพาะจากรัฐฉาน ประเทศพม่าโยกย้ายเข้ามาตั้งหลักปักฐาน และหลายส่วนลักลอบเดินทางเข้ามาทำงานในเขตอำเภอแม่สายไปจนถึงเมืองใหญ่อื่นๆของประเทศไทย ไม่นานนั้นแต่ยังรวมไปถึงสินค้า ยาเสพติด และการค้ามนุษย์ที่มักลักลอบข้ามไปมาผ่านเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซำเหล็กอยู่อย่างต่อเนื่อง การพัฒนาเมืองแม่สายตามนโยบายด้านเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวในไทยเป็นช่วงเดียวกับที่รัฐบาลทหารพม่าได้เริ่มเข้ามากำกับควบคุมเมืองชายแดนแห่งนี้(นอกจากเรื่องของการสู้รบระหว่างชนกลุ่มน้อยที่พยายามเข้ามาควบคุมอยู่แล้ว) โดยเฉพาะในเรื่องของการค้าชายแดน ทำให้ท่าซำเหล็กเริ่มเติบโตทั้งในแง่เศรษฐกิจและการท่องเที่ยว ทำให้กลายเป็นแหล่งท่องเที่ยวดึงดูดผู้คนให้เข้ามาท่องเที่ยว อีกทั้งยังกลายเป็นประตูสู่เชียงตุง และจีนอีกด้วย

แม่สาย-ท่าซำเหล็ก (ภาพ: วสันต์ ปัญญาแก้ว ธันวาคม 2554)

การตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อ

ในบริบทประวัติศาสตร์ กล่าวได้ว่าในอาณาบริเวณชายแดนแม่สลาย-ท่าซี้เหล็ก มีผู้คนหลากหลายกลุ่มที่อพยพโยกย้ายเข้ามาตั้งรกรากอยู่อาศัย หลายระลอก มีทั้งคนที่ท้องถิ่น เช่น ชาวลื้อที่อพยพขึ้นมาจากลำพูนช่วงพุทธศตวรรษ 2450 (ต่อมาคือชุมชนเหมืองแดง) พ่อค้าชาวจีนฮ่อ ยูนนาน มุสลิม ชาวลื้อจากสิบสองปันนาโดยเฉพาะกลุ่มแรกๆ ที่เข้ามาตั้งรกรากทางฝั่งไทยข้ามแม่น้ำสายในราวๆ ปี 2492 หรือหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 (ต่อมาคือชุมชนไม้ลุงขุน) ชาวไทใหญ่ และชาวจีนอพยพ ที่เข้ามาทางสหภาพพม่าในช่วงปีพ.ศ. 2493-2504 โดยเฉพาะการอพยพเข้ามาพร้อมๆ กับการถอยถอยของกองกำลังทหารจีนคณะชาติ ในท่าซี้เหล็กฝั่งพม่า สันนิษฐานว่ามีชาวพม่าเข้ามาอาศัย ทำมาหากินและตั้งเป็นชุมชนเมื่อประมาณก่อนปี พ.ศ 2495 พร้อมกับพวกจีนฮ่อ โดยตอนแรกจะเข้ามาเฉพาะพวกข้าราชการ ต่อมาก็เริ่มคนในสาขาอาชีพอื่นๆ เข้ามาทำมาหากินและขยายตัวไปยังพื้นที่ใกล้เคียง เช่น บ้านปงถุน พวกที่เป็นข้าราชการ พนักงานเริ่มอพยพลูกเมียเข้ามาโดยมีบ้านพักให้อยู่รวมกัน หลังจากนั้นจึงมีคนกลุ่มอื่นๆ อพยพย้ายถิ่นตามเข้ามาภายหลัง โดยเฉพาะชาวลื้อจากสิบสองปันนา (มณฑลยูนนาน) และจากเมืองยอง (รัฐฉานตะวันออกประเทศพม่า) ซึ่งเริ่มอพยพเข้ามาตั้งรกรากในช่วงปี 2509 เมื่อการปฏิวัติวัฒนธรรมอุบัติขึ้นและทอดเวลายาวนานกว่า 10 ปี ในประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน นอกจากนี้ยังนับจากช่วงกลางทศวรรษ 2520 เป็นต้นมายังมีชนกลุ่มน้อย กลุ่มชาติพันธุ์บนที่สูงที่แต่เดิมอาศัยอยู่บนดอย “ผู้พลัดถิ่นสัญชาติพม่า” (คือกลุ่มคนที่เข้ามาในประเทศไทยก่อนวันที่ 9 มีนาคม 2519) และ “ผู้หลบหนีเข้าเมืองจากพม่า” (คือกลุ่มคนที่เข้ามาประเทศหลังวันที่ 9 มีนาคม 2519) และแรงงานอพยพจากพม่าที่เดินทางเข้ามาและใช้แม่สลาย-ท่าซี้เหล็กเป็น “ทางผ่าน” อย่างต่อเนื่อง

ดังที่ได้นำเสนอมาไปก่อนหน้านี้ว่า เราอาจอ่าน “โครงเรื่อง” (plot) ของประวัติศาสตร์ของเมืองชายแดนแม่สลาย-ท่าซี้เหล็ก ว่าเริ่มต้นขึ้นในช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 นี้เอง เมื่อตำแหน่งแห่งที่ของแม่สลายในบริบทของประวัติศาสตร์สังคมการเมืองไทย ถูกกำหนดให้เป็น “ประตูสู่เชียงตุง” และนับจากหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 เป็นต้นมา “แม่สลาย” ในความหมายดังกล่าว ยิ่งเป็นที่รับรู้กันในวงกว้างมากขึ้น และเมืองชายแดนแม่สลาย-ท่าซี้เหล็กในฐานะ “ประตูสู่เชียงตุง” นั้นกลับยิ่งถูกผลิตซ้ำสถาปนาขึ้นมาอย่างเด่นชัดและเป็นรูปธรรม ในบริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง

ในตำนานของชาวล้านนา อาณาบริเวณที่เป็นส่วนหนึ่งของเมืองชายแดนแม่สลาย-ท่าซี้เหล็ก ในอดีตคือที่ตั้งของชุมชนเก่าแก่สมัยอาณาจักรโยนก ดังปรากฏชัดว่ามีตำนานเกี่ยวกับ “เวียงเก่า”

เช่น เวียงพางคำ และที่สำคัญมีพระธาตุดอยตุง ซึ่งตั้งอยู่ไม่ห่างไปจากบริเวณเมืองแม่สายในปัจจุบัน (คือราวๆ 20 กว่ากิโลเมตร) ประเด็นก็คือว่าแต่เดิมในอดีต อาณาบริเวณแถบนี้คงจะเป็นส่วนหนึ่งของเส้นทางการค้าระยะไกล เช่น พ่อค้าวัวต่าง แต่ก็คงไม่ได้สำคัญเท่าใดนัก เพราะว่าถ้าอ้างอิงตามงานศึกษาต่างๆ เช่น งานวิทยานิพนธ์ของ พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์ (Pitch 2007) ตลอดจนบันทึกของบรรดาหมอสอนศาสนา นักสำรวจ ที่มาจากเชียงใหม่ช่วงอาณานิคม ซึ่งส่วนใหญ่พยายามที่จะเดินทางจากเชียงรายขึ้นไปเชียงใหม่และสิบสองปันนา ส่วนมากเมื่อนักเดินทางเหล่านี้ เดินทางจากเชียงรายมาถึงแม่จัน ก็จะเลี้ยวผ่านไปทางเชียงแสน และเดินทางเข้าสู่เชียงใหม่ อันนี้เป็นเส้นทางสายหลักที่ใช้กันในช่วงเวลานั้น

ราวๆ ร้อยกว่าปีที่ผ่านมานี้เอง ที่เริ่มมีชาวลื้อจากลำพูนที่เรียกตัวเองว่า “ชาวยอง” (เพราะมีบรรพบุรุษที่ถูกกวาดต้อนจากเมืองยองไปตั้งรกรากใหม่ในแอ่งที่ราบลุ่มน้ำปิงเชียงใหม่ลำพูน โดยเฉพาะในเขตอำเภอป่าซางในปัจจุบัน) อาจจะด้วยถูกกวาดต้อนขึ้นมาตั้งเมืองเชียงแสนใหม่หรือหนีภัยแล้ง หรือหาที่ทำกินใหม่ก็แล้วแต่ แต่ที่แน่ชัดคือมีหลักฐานที่เชื่อได้ว่า มีกลุ่มชาวลื้อเมืองยองจากลำพูน อพยพขึ้นมาตั้งชุมชนขึ้นใหม่อยู่แถวๆ เชียงแสน อำเภอแม่จันและแม่สายในปัจจุบัน เดิมพื้นที่แม่สายเคยเป็นส่วนหนึ่งของแม่จัน ก่อนที่จะแยกออกมาตั้งเป็นกิ่งอำเภอและเป็นอำเภอแม่สายตามลำดับ นับจากที่ทางการได้สร้างถนนพหลโยธิน เพื่อที่จะมุ่งสู่เชียงตุง ซึ่งส่งผลให้แม่สายเติบโตใหญ่ขยายตัวขึ้นตามลำดับ

จากหลักฐานต่างๆ อาจสันนิษฐานได้ว่า การตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่ชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก มีมาตั้งแต่ก่อนการเปลี่ยนแปลงการปกครองปี พ.ศ. 2475 เช่นจากหลักฐานการก่อตั้งโรงเรียนประถมศึกษาแห่งแรกคือโรงเรียนบ้านแม่สายในปี พ.ศ. 2476 ที่น่าสนใจคือ จากประวัติศาสตร์บอกเล่าของคนในพื้นที่ ชุมชนคนไทยที่เข้ามาตั้งรกรากในแม่สายยุคแรกๆ น่าจะเป็นกลุ่มชาวลื้อจากลำพูนที่อพยพขึ้นมาหาที่ทำกินใหม่ (หรือหนีการกดขี่ของพวกเจ้าที่ริดภาษีที่นาอย่างหนัก) ในช่วงรัชกาลที่ 5 หรือราวๆ พศวรรษ 2450 กลุ่มชาวนาที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานหาที่ทำกินใหม่ช่วงดังกล่าวตั้งชุมชนกระจายตัวอยู่ในบริเวณอำเภอเชียงแสน แม่จัน และแม่สายในปัจจุบัน ชุมชนชาวนาเหล่านี้ส่วนมากเป็นลูกหลานของชาวลื้อเมืองยองที่ถูกกวาดต้อนลงมาในสมัยล้านนาพื้นม่าน ราวๆ 200 ปีที่แล้ว (หรือราวๆ 2350) ในยุคที่เรียกว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” ชาวนาเหล่านี้มีความเชี่ยวชาญในเรื่องการทำนาและการชลประทานเหมือน ทำให้หลังการตั้งถิ่นฐานมีการบุกเบิกที่นาและขุดทำเหมืองฝาย ที่ต่อมาเรียกว่า เหมืองแดง เพื่อชักน้ำสายมาเข้าที่นา จึงน่าเชื่อถือได้ว่าเป็นประวัติศาสตร์ความเป็นมาของชุมชนเหมืองแดงและชุมชนใกล้เคียงริมฝั่งน้ำ

สายในตัวเมืองแม่สายในปัจจุบัน และอพยพโยกย้ายมาในช่วงปฏิวัติวัฒนธรรมสองช่วงในจีน ช่วงพ.ศ.2501-2508 และ 2509-2519

ในงานศึกษาเรื่อง การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทยเชื้อสายจีนในหมู่บ้านไม้ดงขุน (2530) ราชัญและฐิติพร ได้ชี้ให้เห็นว่า พื้นที่ในเขตเมืองแม่สายนั้นในอดีตมีชาวลื้อทั้งจากสิบสองปันนา และเมืองยองอพยพเข้ามาอยู่อาศัยเป็นระลอกๆ ด้วยเหตุปัจจัยจากสถานการณ์การเมืองในพม่า และคอมมิวนิสต์ในจีน และยังคงมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งรกราก หางานทำ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ควบคู่ไปกับการขยายตัวของเมืองและการค้าเศรษฐกิจชายแดน อย่างไรก็ตามชาวลื้อเองก็ยังคงมีการติดต่อกับเครือญาติในสิบสองปันนาและเมืองยองอยู่อย่างสม่ำเสมอ และชาวลื้ออพยพเหล่านี้ก็สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นในแม่สายได้ไม่ยาก เนื่องจากมีลักษณะทางวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันทั้งภาษา ศาสนา และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐไทยส่วนใหญ่ไม่มีอคติเชิงลบต่อชาวลื้อ มากเท่ากับอคติทางชาติพันธุ์ที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนที่สูง ยกเว้นแต่ว่าในทางกฎหมาย ชาวลื้ออพยพจากสิบสองปันนาในยุคนั้นจะไม่ได้รับสัญชาติไทย ทว่าก็ไม่ได้เป็นปัญหาในการดำรงชีวิต งานศึกษาของ ราชัญและฐิติพร (2530) ระบุว่า หมู่บ้านไทลื้อที่อพยพมาจากสิบสองปันนา ที่เก่าแก่ที่สุด น่าจะเป็นบ้านไม้ดงขุน หมู่ที่ 10 ต.แม่สาย อ.แม่สาย ที่มีประชากรไทลื้ออยู่หนาแน่น และจากการสำรวจประชากรลื้อทั้งอำเภอแม่สายพบว่า ปัจจุบันอำเภอแม่สาย มี 8 ตำบล 87 หมู่บ้าน โดยหมู่บ้านที่มีชาวลื้ออาศัยอยู่รวมทั้งหมด 25 หมู่บ้าน ได้แก่

1. ต.แม่สาย ได้แก่ หมู่ 1 บ้านเหมืองแดงใต้, หมู่ 2 บ้านเหมืองแดง, หมู่ 3 บ้านสันผักอี, หมู่ 6 บ้านปายาง, หมู่ 7 บ้านเกาะทราย, หมู่ 8 บ้านปายาง, หมู่ 9 บ้านสันทรายผักอี, หมู่ 10 บ้านไม้ดงขุน , หมู่ 11 บ้านสันทราย, หมู่ 13 บ้านเหมืองแดง-ปิยะพร

2. ต.เวียงพางคำ ได้แก่ หมู่ 1 บ้านถ้ำผาจอม หมู่ 3 บ้านเวียงพาน หมู่ 4 บ้านปายาง หมู่ 5 บ้านป่าเหมือด หมู่ 9 บ้านป่าเหมือด

3. ต.เกาะช้างใต้ ได้แก่ หมู่ 2 บ้านสันนา หมู่ 3 บ้านสันบุญเรือง หมู่ 5 บ้านร่องพระเจ้า

4. ต.ศรีเมืองชุม ได้แก่ หมู่ 9 บ้านศรีป่าสัก

5. ต.บ้านด้าย

6. ต.โป่งผา

7. ต.โป่งงาม ได้แก่ หมู่ 4 บ้านถ้ำ

8. ต.ห้วยไคร้ ได้แก่ หมู่ 2 บ้านห้วยไคร้ หมู่ 6 บ้านห้วยไคร้

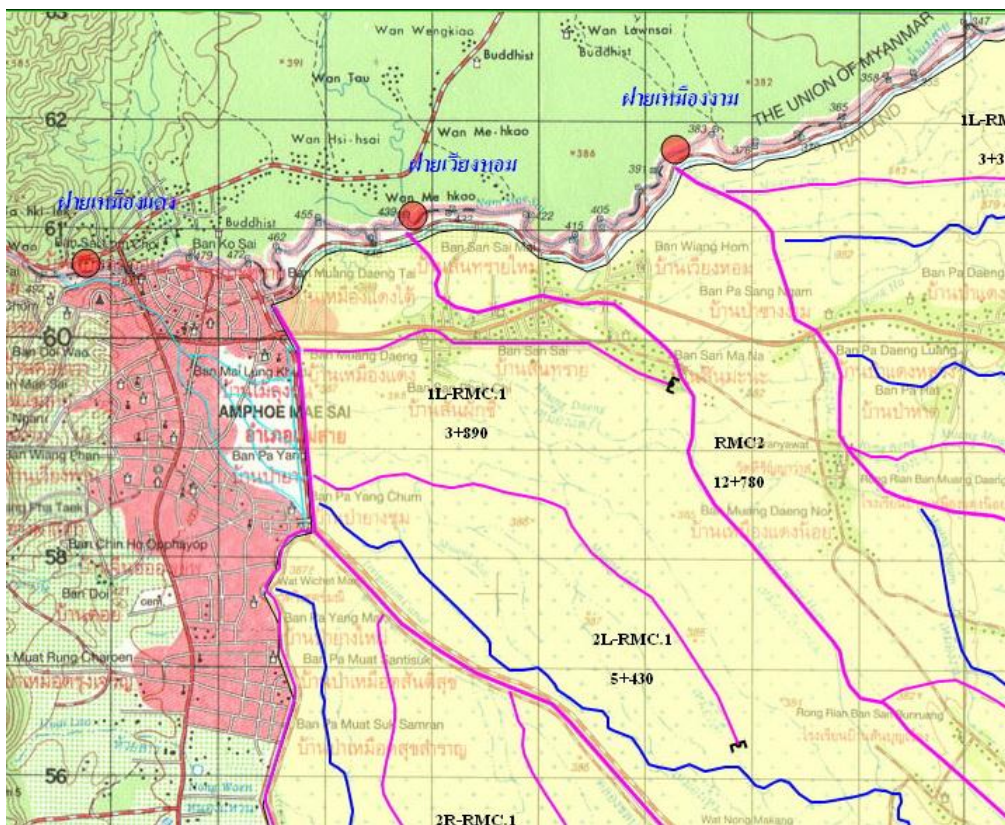
รวมทั้งหมด 25 หมู่บ้าน มีหมู่บ้านสันบุญเรืองที่เดียวที่เป็นไทลื้อทั้งหมู่บ้าน

ส่วนการตั้งถิ่นฐานของชุมชนชาวลื้อในเมืองท่าซี้เหล็กนั้น จากการศึกษาพบว่า มีมาจากสองกลุ่มใหญ่ด้วยกันคือกลุ่มที่อพยพมาจากสิบสองปันนา (โดยส่วนมากเดินทางผ่านมาทางเชียงตุงและเมืองยอง) หลังการปฏิวัติสังคมนิยม the Great Leap Forward (2501-2508) และช่วงการปฏิวัติวัฒนธรรม Cultural Revolution (2509-2519) ในประเทศจีน ในกรณีของสิบสองปันนา ครอบครัวชาวลื้อจำนวนมากต้องอพยพโยกย้ายจากสถานการณ์ทางการเมืองและความอดอยากเข้ามาพักพิงอยู่เมืองยอง กระทั่งบางส่วนย้ายลงมาตั้งรกรากตามพื้นที่ชายแดนท่าซี้เหล็ก (ฝั่งพม่า) และแม่สาย (วสันต์ 2551) ส่วนกลุ่มที่อพยพมาจากเมืองยอง ซึ่งส่วนมากเริ่มเดินทางเข้ามาตั้งรกรากในช่วงต้นทศวรรษ 1980 ส่วนมากก็สืบเนื่องมาจากสงครามกลางเมืองระหว่างกองกำลังรัฐทหารพม่ากับกองกำลังชนกลุ่มน้อยซึ่งมีอยู่หลายกลุ่มในรัฐฉานตะวันออก ไม่ว่าจะเป็นกลุ่มกองกำลังว้า กลุ่มอดีตทหารจีนคณะชาติ และกลุ่มทหารไต ที่สำคัญการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและการเมืองทั้งในจีน พม่าและการพัฒนาเมืองชายแดนในบริบทของการพัฒนาและการร่วมมือทางการค้าและการลงทุนระดับภูมิภาคตั้งแต่ต้นทศวรรษ 1990 เป็นต้นมา ได้กลายเป็นเงื่อนไขสำคัญที่ส่งผลต่อการปรับเปลี่ยนวิถีชีวิตของชาวลื้อในอาณาบริเวณชายแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน ทำให้การอพยพโยกย้ายของชาวลื้อจากเมืองยองเข้ามาตั้งรกราก หรือหางานทำในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็กยิ่งเพิ่มจำนวนมากขึ้นอย่างต่อเนื่องกระทั่งปัจจุบัน แม้ว่าการเดินทางเข้าสู่เมืองยองนั้นจะเป็นไปด้วยความยากลำบากเนื่องจากเส้นที่เป็นภูเขาและถนนที่ไม่ได้รับการซ่อมแซมปรับปรุง และปัจจุบันแม้จะมีรถโดยสารที่เปิดบริการ แต่ก็มีเพียงวันละ 1 รอบเท่านั้นเพราะการเดินทางระหว่างเมืองยอง-ท่าซี้เหล็กต้องใช้เวลานานกว่า 6 ชั่วโมง และยังคงต้องผ่านด่านตรวจคนเข้าเมืองต่างๆของทหารพม่า ซึ่งมีกฎระเบียบควบคุมการเดินทางเข้าออกพื้นที่ชาวลื้อจากเมืองยองที่ต้องการเดินทางออกนอกพื้นที่ ส่วนใหญ่จึงต้องใช้ “แทคติก” วิธีการต่างๆ นานาเพื่อที่จะเดินทางผ่านด่านต่างๆ ที่มักจะถูกควบคุมตรวจตราอย่างเข้มงวดโดย “เจ้าหน้าที่” (ไม่ว่าจะเป็นเจ้าหน้าที่จากรัฐบาลกลาง หรือจากรัฐท้องถิ่นที่กำกับการปกครองโดยกองกำลังของชนกลุ่มน้อย) อาทิ การอ้างว่าเดินทางเพื่อมาเยี่ยมญาติ หรือบอกเจ้าหน้าที่ว่าจะไปร่วมงานบุญขึ้นบ้านใหม่ หรือร่วมงานแต่งงาน ของเครือญาติที่ท่าซี้เหล็ก รวมจนไปถึงข้ออ้างเรื่องสุขภาพว่าต้องการไปรับการรักษาพยาบาลในแม่สาย

ชุมชนของชาวลื้อที่เมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก

ชุมชนเหมืองแดง

จากเรื่องเล่าโดยเฉพาะเส้นทางการค้าแม่สาย-ท่าขี้เหล็กสันนิษฐานได้ว่าบริเวณชายแดนแห่งนี้มีชุมชนตั้งอยู่ก่อนแล้ว ส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม จากการสำรวจเอกสารและสัมภาษณ์สามารถสันนิษฐานได้ว่าชุมชนแรกๆที่อาศัยอยู่ที่เมืองชายแดนแม่สาย น่าจะเป็นชุมชนเหมืองแดง และชุมชนไม้ลุงซุน ซึ่งตั้งอยู่ไม่ไกลจากแม่น้ำสาย ชาวบ้านส่วนใหญ่มีอาชีพหลักคือการทำนา ชุมชนเหมืองแดงตั้งอยู่ในหมู่ที่ 2 ตำบลเหมืองแดง อำเภอแม่สาย โดยอยู่ห่างจากแม่น้ำสายประมาณ 1 กิโลเมตร ตามประวัติการก่อสร้างวัดเหมืองแดง พบว่าชุมชนเหมืองแดงมีขึ้นเมื่อประมาณปีพ.ศ. 2460 เป็นชาวบ้านที่อพยพมาจากจังหวัดลำพูนส่วนใหญ่เป็นชาวลื้อ จากเมืองยองที่เคยถูกกวาดต้อนลงมาในสมัยล้านนาพื้นม่าน ราวๆ 200 ปีที่แล้ว (หรือราวๆปีพ.ศ. 2350) ในยุคที่เรียกว่า “เก็บผักใส่ซ้า เก็บข้าใส่เมือง” มายังแม่สายด้วยเห็นว่าพื้นที่หมู่บ้านในปัจจุบันเป็นป่าที่มีความอุดมสมบูรณ์ สามารถตั้งถิ่นฐานและทำมาหากินได้ จึงได้ตั้งหมู่บ้านขึ้นซึ่งขณะนั้นมีเพียง 8-9 ครอบครัว ต่อมาชาวบ้านได้ช่วยกันขุดลำเหมืองทำฝายเพื่อกั้นน้ำ โดยผันน้ำจากแม่น้ำสาย เข้าสู่หมู่บ้าน เมื่อเปิดน้ำเข้ามาพบว่าน้ำมีสีแดง จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “เหมืองแดง” และเรียกว่าลำน้ำดังกล่าวว่า “ลำเหมืองแดง” ลำน้ำเหมืองแดงกลายเป็นคลองชลประทานสำหรับชาวบ้านในการทำเกษตรซึ่งก็คือการปลูกข้าว (ดูแผนที่ประกอบข้างล่าง) ต่อมาชาวบ้านได้ร่วมกันสร้างวัดเหมืองแดงขึ้นเพื่อเป็นจุดศูนย์รวมจิตใจของชุมชน วัดเหมืองแดงได้รับวิสุงคามสีมาเมื่อวันที่ 1 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2489 มีการสร้าง “ใจบ้าน” อยู่ใกล้ๆกับบริเวณวัดเหมืองแดง ต่อมาในปีพ.ศ. 2504 ได้มีการก่อตั้งโรงเรียนบ้านเหมืองแดงขึ้น จากนั้นหมู่บ้านก็มีผู้คนเข้ามาอยู่อาศัยเป็นจำนวนมาก ทำให้ต้องแบ่งหมู่บ้านเหมืองแดงออกเป็นหมู่ต่างๆ โดยบ้านเหมืองแดงเดิมถูกเรียกว่าบ้านเหมืองแดง หมู่ 2

แผนที่แสดงเหมืองฝายเก่าแก่ในเขตเมืองชายแดนแม่สาย

ทุกๆ ปีบ้านเหมืองแดงจะมีเทศกาลในรอบปีเหมือนกับปฏิทินไทยสากล จะมีพิธีกรรมภายในหมู่บ้านซึ่งทำกันเป็นประจำทุกปีคือ “พิธีกรรมไหว้ผีบ้าน” คือที่ศาลเจ้าพ่อมหาทา (ในวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 9 เหนือของทุกปี) ชาวบ้านบางส่วนทยอยนำอาหาร ขนม ผลไม้ ดอกไม้มาถวายเจ้าพ่อ ลักษณะการจัดงานเป็นไปอย่างเรียบง่าย มีการเตรียมถาด ไม้สำหรับใส่ของถวาย ศาลาที่ประทับรูปปั้นของเจ้าพ่อมหาทาในปัจจุบันนั้นเพิ่งสร้างเสร็จเมื่อปีพ.ศ. 2553 ก่อนหน้านั้นรูปปั้นเจ้าพ่อมีขนาดเล็ก ตั้งอยู่หลังต้นโพธิ์ที่อยู่หลังศาลาในปัจจุบัน บริเวณนี้เคยเป็นบ้านคนแต่ถูกขายทอดตลาด ชาวบ้านจึงรวบรวมเงินซื้อที่ดินแปลงนี้ไว้และได้ย้ายศาลาของเจ้าพ่อจากที่เดิมมาสร้างใหม่ให้ใหญ่ขึ้น และได้ปั้นรูปเจ้าพ่อ และม้าขาวสองตัว ที่เชื่อว่าเป็นพาหนะคู่ใจของเจ้าพ่อไว้ด้วย เมื่อถึงเวลา 9 โมงเช้ามีการทำพิธีไหว้อัญเชิญเจ้าพ่อลงมารับของถวาย ซึ่งมีไก่ต้ม เหล้า อาหาร ข้าว ผลไม้ ที่ชาวบ้านนำมาถวาย และรอเวลาประมาณครึ่งชั่วโมงก็นำอาหารเหล่านั้นมาแบ่งกันรับประทานบริเวณหลังศาล มีชาวบ้านประมาณ 20 คนมาร่วมพิธีและร่วมทางอาหารด้วย ชาวบ้านผู้ชายบางคนแยกไปทำลาบและเตรียมเหล้าสำหรับถวายผีฝ่าย เมื่อรับประทานอาหารเสร็จ ชาวบ้านสองคนอาสานำอาหารและเหล้าไปถวายผีฝ่ายที่ฝายเหมืองแดง บริเวณทางขึ้นวัด

ถ้าผาจม การทำพิธีมีไม่มากเพียงแค่นำไก่ ลาบ เหล้า รูป 3 ดอก มาวางและบอกกล่าวให้ผีฝ่าย
ทราบเท่านั้นก็เป็นอันเสร็จพิธี

ชาวบ้านเมืองแดงยังคงเรียกตัวเองว่า “ยอง” และเชื่อว่าบรรพบุรุษมาจากหลายหมู่บ้านใน
จังหวัดลำพูน ซึ่งส่วนใหญ่ได้ล้มหายตายจากไปเกือบหมดแล้ว ที่ยังคงอาศัยอยู่ในชุมชนส่วนใหญ่
จะเกิดและเติบโตที่เมืองแดง ยังคงมีการใช้ภาษาของในการสื่อสาร แต่ก็ยังคงมีสำเนียงที่ต่างไป
จากชาวยองที่อาศัยอยู่ในจังหวัดลำพูน การไปมาหาสู่กันยังคงมีอยู่เพียงบางครอบครัวเท่านั้น
เนื่องจากส่วนใหญ่ขณะอพยพมาตั้งถิ่นฐานใหม่ที่เมืองแดง ก็อพยพมาทั้งหมดทั้งครอบครัว จะมีก็
เพียงญาติห่างๆกันเท่านั้น

ชุมชนไม้ลุงขุน

การอพยพเข้ามาตั้งรกรากใหม่ของชาวลื้อจากสิบสองปันนา ที่ต่อมาก็คือบรรพบุรุษของชาวบ้าน
ในชุมชนบ้านไม้ลุงขุนของแม่สายนั้น ส่วนใหญ่คือครอบครัวของชาวลื้อ (จากเชียงรุ่งและเมือง
หลวง) ที่อพยพลี้ภัยจากสงครามกลางเมืองระหว่างกองทัพของทหารจีนคณะชาติ (KMT) และ
กองทัพปลดปล่อยเพื่อประชาชนของพรรคคอมมิวนิสต์จีน (PLA) ที่อุบัติขึ้นช่วงหลังสงครามโลก
ครั้งที่ 2 และขัดแย้งจนถึงขีดสุดในปี 2492 โดยมีมณฑลยูนนาน (และสิบสองปันนา) อันเป็นฐาน
ที่มั่นสุดท้ายของกองทัพของทหารจีนคณะชาติ เป็นสนามรบปิดฉากสำคัญ

ชุมชนของชาวลื้อบ้านไม้ลุงขุน แต่เดิมมีศูนย์กลางตั้งอยู่ข้างลำน้ำแม่สาย ฝั่งไทย คนเฒ่าคนแก่
ในหมู่บ้านเล่าว่า ในอดีต (คือราวๆ 50 ปีที่แล้ว) มีเพียงเรือข้ามฟาก (ค่าบริการเที่ยวละ 3-5
สตางค์) และสะพานไม้ไผ่ที่เชื่อมต่อความสัมพันธ์การค้าคนนาคนขนส่งระหว่างผู้คนและแดนดิน
สองฟากฝั่ง บริเวณที่ตั้งของต้นไม้ลุงขุน (ซึ่งปัจจุบันกลายเป็นศูนย์กลางของหมู่บ้านและชุมชน
ในเชิงสัญลักษณ์) นั้นเต็มไปด้วยปารกทึบและต้นขี้เหล็ก ทว่าต่อมาแม่น้ำสายที่หล่อเลี้ยงชีวิต
ผู้คนที่นี่นำไปใช้เพื่อการเกษตรและอุปโภคบริโภคในครัวเรือนนั้นได้ไหลท่วมและเปลี่ยนทิศไปทาง
ตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้พื้นที่ฝั่งนี้ของไทยได้งอกออกไปราวๆ ร้อยเมตร ปัจจุบันหมู่บ้านไม้ลุง
ขุนจึงไม่ได้ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำสาย และพื้นที่ที่งอกออกไปนี้ปัจจุบันเรียกว่าชุมชนบ้านเกาะทราย

“เมื่อก่อนแม่น้ำสายไม่ได้เป็นแบบทุกวันนี้ เมื่อก่อนสมัยที่มาอยู่ใหม่ๆ แม่น้ำกว้าง และลึก ไม่ได้
เดินข้ามง่าย ๆ อย่างเดี๋ยวนี้ แล่นนี้เป็นป่า มีเสียด้วย ไม่มีตลาดก็เข้าป่าหาของในป่ากินเอง

เมื่อก่อนก็มีตลาดนั่งขายกับพื้นแต่ไม่ใหญ่เหมือนทุกวันนี้ เขา(เทศบาลตำบลแม่สาย)มาขยายถนนให้ ตลาดเลยคนเยอะขึ้น”

สละน้อย ผู้ซึ่งพ่อแม่หอบหิ้วหนีตายด้วยการเดินเท้าออกจากสิบสองปันนามาอาศัยอยู่ในบริเวณที่ต่อมาเป็นบ้านไม้ลุงขุน ราวๆ 50 ปีก่อน เล่าออกมาจากความทรงจำ ที่หมู่บ้านไม้ลุงขุนชุมชนแห่งใหม่ของชาวลื้อสิบสองปันนา หรือที่รัฐบาลไทยสมัยจอมพล ป. เรียกว่า “ผู้ลี้ภัยทางการเมือง” สละน้อยชาวลื้อผู้นี้ บวเรียนและเติบโตขึ้นมาพร้อมกับความรู้ด้านช่างศิลป์แกะสลัก กระทั่งนำวิชาความรู้ที่มีทำงานหาเลี้ยงชีพด้วยงานแกะสลักในร้านขายเฟอร์นิเจอร์ไม้ในแม่สาย ตอนเป็นหนุ่มเคยเดินทางไปทำงานอยู่ที่วัดแห่งหนึ่งในจังหวัดเชียงใหม่ เพื่อแกะสลักลายประติมากรรมบ้านเรือนของสละน้อยนั้น เดิมอยู่หลังโรงเรียนบ้านไม้ลุงขุน เป็นบ้านไม้ชั้นเดียว ปัจจุบันบริเวณดังกล่าวถูกแทนที่ด้วยตึกและอาคารพาณิชย์ เนื่องจากสละชาวลื้อได้ขายที่ดินเกือบทั้งหมดให้กับพ่อเลี้ยงค้าไม้รายใหญ่ของแม่สายคนหนึ่ง เหลือเพียงผืนดินเล็กที่เขาใช้ปลูกบ้านหลังเล็กๆ อยู่ในซอยของอาคารพาณิชย์ ที่ปัจจุบันมีพ่อค้าชาวจีนซื้อไว้เป็นโกดังเก็บสินค้า

การถือครองที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัดในแม่สาย ถือเป็นสิ่งยืนยันสถานะ “คนต่างด้าว” หรือผู้ลี้ภัยของชาวลื้อจากสิบสองปันนา และในบริบทของรัฐธรรมนูญใหม่ที่ดินยังเป็นสัญลักษณ์ที่ตอกย้ำตัวตนของการเป็นคนที่มาทีหลัง “ผู้มาพักพิง” ของชาวลื้อจากสิบสองปันนาบนผืนแผ่นดินไทย ดังสะท้อนผ่านเรื่องเล่าของ คุณยายชาวลื้อวัย 60 ต้นๆ ความว่า “มาถึงก็มีหมู่บ้านแล้ว แต่มีคนอยู่ไม่มากเท่าเหมืองแดง เหมืองแดงเค้าอยู่มาก่อนแล้ว”

คุณยายยังเล่าว่า ช่วงมาอยู่ใหม่ๆ จำได้ว่าเคยไปเป็นลูกจ้างปลูกข้าวในนาของคนบ้านเหมืองแดง เพราะตอนนั้นชาวลื้อส่วนใหญ่ยังไม่มีที่นาเป็นของตัวเอง ในอดีตอาณาบริเวณรอบๆ หมู่บ้านเหมืองแดงนั้นเต็มไปด้วยผืนนา (ดังการตั้งชื่อหมู่บ้านนี้ก็มีที่มาจากสีแดงของลำเหมืองที่ชาวบ้านขุดขึ้นเพื่อผันน้ำจากน้ำสายเข้าที่นาปลูกข้าวนั่นเอง) ทว่าเดี๋ยวนี้ ผืนนาเหล่านั้นก็กลายเป็นที่อยู่อาศัย โครงการบ้านจัดสรรไปเกือบหมดแล้ว

ราญและซุฬิพร (2530) ได้ตั้งข้อสังเกตว่า พื้นที่ในเขตเมืองแม่สายนั้นในอดีตมีชาวลื้อทั้งจากสิบสองปันนาและเมืองยองอพยพเข้ามาอยู่อาศัยเป็นระลอกๆ ด้วยเหตุปัจจัยจากสถานการณ์การเมืองในพม่าและคอมมิวนิสต์ในจีน และยังคงมีผู้คนอพยพเข้ามาตั้งรกราก หางานทำ เพิ่มขึ้นเรื่อยๆ ควบคู่ไปกับการขยายตัวของเมืองและการค้าเศรษฐกิจชายแดน อย่างไรก็ตามชาวลื้อเองก็

ยังคงมีการติดต่อกับเครือญาติในสิบสองปันนาและเมืองยองอยู่อย่างสม่ำเสมอ และชาวลื้ออพยพเหล่านี้ก็สามารถปรับตัวเข้ากับสังคมและวัฒนธรรมท้องถิ่นในแม่สายได้ไม่ยาก เนื่องจากมีลักษณะทางวัฒนธรรมคล้ายคลึงกันทั้งภาษา ศาสนา และวิถีชีวิตความเป็นอยู่ ทำให้เจ้าหน้าที่รัฐไทยส่วนใหญ่ไม่มีอคติเชิงลบต่อชาวลื้อ มากเท่ากับอคติทางชาติพันธุ์ที่มีต่อกลุ่มชาติพันธุ์ที่อาศัยอยู่บนที่สูง ยกเว้นแต่ว่าในทางกฎหมาย ชาวลื้ออพยพจากสิบสองปันนาในยุคนั้นจะไม่ได้รับสัญชาติไทย ทว่าก็ไม่ได้เป็นปัญหาในการดำรงชีวิต งานศึกษาของ ภาณุและชุลีพร (2530) ระบุว่า หมู่บ้านไทลื้อที่อพยพมาจากสิบสองปันนา ที่เก่าแก่ที่สุด น่าจะเป็นบ้านไม้ลุงขุน หมู่ที่ 10 ต.แม่สาย อ.แม่สาย ที่มีประชากรไทลื้ออยู่หนาแน่น

บ้านไม้ลุงขุน เดิมเป็น “หมู่บ้าน” หรือที่พักพิงของผู้ลี้ภัยทางการเมือง ที่ตั้งอยู่ติดชายแดนไทย-พม่า ชื่อหมู่บ้านมาจากชื่อต้นไม้ลุง หรือที่ชาวไทลื้อเรียกว่า “ไม้สูง” เป็นต้นไม้ขนาดใหญ่ที่ขึ้นอยู่ใจกลางหมู่บ้าน บริเวณต้นไม้ลุงขุนยังเป็นที่ตั้งของ “ใจบ้าน” และศาลเจ้าพ่อคำแดง อันถือว่าเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ เป็น “ผี” หรือเทวดาที่ชาวลื้อหมู่บ้านนี้เคารพนับถือ ทุกๆปีในวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 7 จะมีการประกอบพิธีไหว้ (ผี) เจ้าพ่อคำแดง ที่ศาลเจ้าพ่อคำแดง โดยก่อนวันงานจะมีการเตรียมงานทั้งสถานที่และอาหาร ส่วนใหญ่คือผู้หญิงและคนแก่ ที่มาช่วยงาน เกือบทั้งหมดเป็นชาวบ้านไม้ลุงขุน บางส่วนมาจากบ้านเกาะทรายซึ่งพวกเขาถือว่าเป็น “บ้านพี่น้องกัน” นับถือเจ้าพ่อคำแดงเหมือนกัน

ผู้ใหญ่บ้านหมู่บ้านไม้ลุงขุนคนปัจจุบัน ซึ่งเป็นผู้หญิง ที่ชาวบ้านมักจะเรียกว่า “แม่หลวง” เล่าว่างานพิธีเลี้ยงผีเทวดาเจ้าพ่อคำแดง ซึ่งถือเป็น “ผีเสื้อบ้าน” ของชาวชุมชนไม้ลุงขุน จะมีการเลี้ยงทุกปี ปีละ 2 ครั้ง ครั้งแรกจะจัดในช่วงเดือนมิถุนายน และครั้งที่สองจัดในวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 7 (เหนือ) ซึ่งตรงกับเดือนสงกรานต์ของทุกปี นอกจากนี้ในทุกๆวันพระ ชาวบ้านก็นิยมนำผลไม้ อาหารมาถวายเจ้าพ่อเป็นประจำ แต่ต่อมาเมื่อชื่อเสียงเจ้าพ่อเริ่มแพร่หลาย ผู้คนต่างถิ่นจึงเดินทางมาเคารพ สักการะ บูชา ขอพรขอโชค กันอย่างต่อเนื่องแทบทุกวัน

น่าสนใจว่า ปัจจุบันสิ่งของที่นำมาถวายให้เจ้าพ่อนั้นจะต้องไม่มีเนื้อสัตว์ เนื่องจากเชื่อว่าเจ้าพ่อไม่กินเนื้อ (ทั้งๆ ที่แต่เดิมการไหว้ผีเมืองของชาวลื้อสิบสองปันนาและล้านนานั้น หากเลี้ยงใหญ่ต้องล้มควายทั้งตัว) ดังนั้นอาหารหลักๆ ที่ปัจจุบันต้องเตรียมทำกันมาเลี้ยง (ทั้งเจ้าและคน) คือขนมที่เรียกว่า “ข้าวแฉิบ” รวมไปถึงผลไม้ ขนมหวาน และอาหารเจ นอกจากนี้ยังมีเงินบริจาคเพื่อใช้สำหรับดูแล “ศาลเจ้า” ด้วย ชาวบ้านที่เข้ามาร่วมงาน มาจากหลายหมู่บ้านในแม่สายที่นับถือ

เจ้าพ่อคำแดง แม่หลวงเล่าว่าส่วนใหญ่จะนับถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ สามารถขอพรได้ ส่วนมากมักจะมาขอช่วงที่จะเดินทางไปไหนไกลๆ มาขอให้เดินทางปลอดภัย บ้างก็มาขอให้ช่วยเรื่องเงินทอง หลายคนสมหวังก็มาแก้บน ความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อคำแดงทำให้เป็นที่รู้จักของคนส่วนใหญ่ในแม่สายและต่างจังหวัด หลายปีที่ผ่านมาจึงมีคนมาร่วมงานจากหลากหลายที่ ไม่ใช่มีเพียงแค่ชาวบ้านแม่lungซุน เท่านั้น และการประกอบพิธีไหว้ผีเทวดาเจ้าพ่อคำแดงในอดีตจะมี “ร่างทรง” สำหรับเชิญเจ้าพ่อลงมาด้วย แต่ร่างทรงคนนี้ซึ่งเป็นคนบ้านสันทรายลื้อ ผังท่าชีเหล็ก ได้เสียชีวิตไปแล้ว แต่เดิมเมื่อครั้งที่ยังมีร่างทรงประกอบพิธีกรรม จะการเชิญเจ้าพ่อคำแดงลงมาประทับร่าง แต่ก็ไม่ได้แสดงอิทธิฤทธิ์อะไร เพียงแต่ลงมารับอาหารที่ชาวบ้านนำมาถวายเท่านั้น ปัจจุบันหลังจากที่ ร่างทรงชาวลื้อจากผังท่าชีเหล็กตายจากไปและไม่มีใครมาเป็นร่างทรงสืบต่อได้ การประกอบพิธีกรรมหลายปีที่ผ่านมาจึงเปลี่ยนรูปแบบไป โดยใช้ไม้ศักดิ์สิทธิ์เป็นตัวแทนของเจ้าพ่อคำแดง (เพื่อเสี่ยงทายแทน) ระหว่างการเสี่ยงทายจะมีการเปิดเพลงที่ผู้นำพิธี (ซึ่งก็คือ แม่หลวงหรือผู้ใหญ่บ้าน) ร้องรำคลอไปด้วย รวมถึงมีการละเล่นแสดงดนตรี ตีกลอง ร้องปาว การฟ้อนรำถวายของกลุ่มผู้หญิงที่เดินวนไปรอบๆ ต้นแม่lungซุน เพื่อถวายแก่เจ้าพ่อ และสร้างบรรยากาศภายในงานด้วย

ชุมชนสันทรายลื้อ

ในท่าชีเหล็กมีชุมชนชาวลื้อเรียกว่า “ชุมชนสันทรายลื้อ” (ห่างจากด่านพรมแดนไปทางทิศตะวันออกประมาณ 5 กิโลเมตร) ชุมชนนี้ปัจจุบันมีจำนวนครัวเรือนทั้งหมดประมาณ 700 ครัวเรือน ประชากรประมาณ 2,000 คน ประชากรของหมู่บ้านส่วนใหญ่เป็นชาวลื้อจากสิบสองปันนา และเมืองยองบางส่วน โดยในช่วงแรกๆได้เข้ามาจับจองพื้นที่สร้างที่อยู่อาศัย ต่อมาจึงมีชาวลื้อจากเมืองยองที่โยกย้ายเข้ามาอาศัยและทำงานอยู่ในท่าชีเหล็กภายหลัง(ช่วง 30 ปีที่ผ่านมา) จากประวัติศาสตร์บอกเล่า การตั้งหมู่บ้านเริ่มต้นขึ้นเมื่อมีชาวลื้อจากสิบสองปันนาอพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่ในท่าชีเหล็กบริเวณเดียวกับที่มีชาวไทใหญ่อาศัยอยู่ (ปัจจุบันเรียกว่าสันทรายไต) ต่อมาเกิดเรื่องทะเลาะเบาะแว้งชาวลื้อจากสิบสองปันนาจึงย้ายออกมาอาศัยใกล้ๆกับวัดพระธาตุสายเมืองเกิดชุมชนสันทรายลื้อขึ้น โดยเริ่มแรกมีเพียง 12 ครัวเรือนเท่านั้น

จากการบอกเล่าของลูกหลานผู้เฒ่าผู้แก่ชาวลื้อ(ปัจจุบันอายุมากกว่า 70 ปี)ที่ถือได้ว่าเข้ามาอยู่สันทรายลื้อเป็นรุ่นแรกๆ เชื่อกันว่าบรรพบุรุษของพวกเขา (คือรุ่นตายาย) ส่วนใหญ่จะอพยพมาจากสิบสองปันนา ช่วงการปฏิรูปสังคมและการปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน มีทั้งที่หลบหลีกลงหลานเดินเท้าเข้าป่าผ่านคอย หลีกหนีภัยหนีตาย ส่วนใหญ่ข้ามชายแดนจีนพม่าเข้ามาทางเมืองยอง (บางส่วนออกไปทางเมืองยาง ทางเหนือของเชียงใหม่ และบ้างก็เข้าไปเชียงใหม่) ต่อมาบางส่วนจึง

โยกย้ายมาตั้งหลักปักฐานอยู่ที่ท่าซี้เหล็กและแม่สาย โดยเฉพาะที่บ้านสันทรายลื้อ หรือบ้านสายเมือง ซึ่งเป็นหมู่บ้านที่สมาชิกส่วนใหญ่เป็นชาวลื้อที่ลี้ภัยการเมืองมาจากสิบสองปันนาผ่านเชียงตุงและเมืองยอง จากคำบอกเล่าของคนแก่ทราบว่า กลุ่มแรกๆที่มาอยู่มีเพียงไม่กี่คน และย้ายมาอยู่ท่าซี้เหล็กตั้งต่อก่อนสงครามโลกครั้งที่ 2 หลายครอบครัวส่งหัวหน้าครอบครัวที่เป็นผู้ชาย มีอาชีพเดินทางค้าขายระหว่างสิบสองปันนา เมืองยอง ท่าซี้เหล็ก แม่สาย มาดูพื้นที่ก่อน บ้างเข้าไปสำรวจพื้นที่ถึงเชียงรายและแม่สรวย แต่สุดท้ายส่วนมากก็มาปักหลักที่สันทรายลื้อ

บ้างก็เล่าว่าผู้ที่มาตั้งหมู่บ้านจริงๆเป็น 7 พี่น้องจากสิบสองปันนา อพยพมาเมื่อกว่า 60 ปีที่แล้ว ปัจจุบันผู้บุกเบิกหมู่บ้านทั้ง 7 คนได้เสียชีวิตไปหมดแล้ว เหลือแต่ลูกหลานที่ยังคงอาศัยและทำมาหากิน และลูกหลานบางคนก็ดำรงตำแหน่งผู้ใหญ่บ้านมาแล้วหลายรุ่น กระทั่งผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน จากเรื่องเล่าของลูกหลาน 7 พี่น้องเล่าว่าการสร้างหมู่บ้านพบว่าในอดีตยังไม่มีหมู่บ้านสันทรายลื้อ มีเพียงหมู่บ้านสันทราย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นชาวไทยใหญ่ มีวัดไทใหญ่ คือวัดสันทรายไต่ ในปัจจุบัน สมัยที่ 7 พี่น้องเข้ามาก็มาอาศัยอยู่ในหมู่บ้านสันทรายเมื่อมีลูกก็ได้ให้ลูกบวชเณรในวัดไทใหญ่แต่เกิดเหตุทะเลาะเบาะแว้งกัน จึงออกมาตั้งหมู่บ้านใหม่ไม่ไกลกันมากนัก และตั้งชื่อหมู่บ้านว่า “สันทรายลื้อ” ส่วนหมู่บ้านสันทรายที่มีไทใหญ่อาศัยอยู่ก็ให้เรียกว่า “บ้านสันทรายไต่” อีกชื่อหนึ่งที่ชาวบ้านเรียกว่าหมู่บ้านสันทรายลื้อ คือ “บ้านสายเมือง” จากการสอบถามยังไม่สามารถระบุได้ว่าเป็นชื่อหมู่บ้านที่มีอยู่ก่อนหรือตั้งตามชื่อวัดพระธาตุสายเมือง เพราะก่อนที่ครูบาแสงหล้าจะมาเป็นเจ้าของวัดก็มีเจ้าอาวาสมาอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว และชื่อ “บ้านสายเมือง” ก็ถูกใช้ในเอกสารราชการต่างๆของพม่าด้วย หรือแม้แต่เอกสารไม่เป็นทางการ อย่างบัตรเชิญต่างๆ เช่น การ์ดเชิญงานแต่งงาน ใส่ที่อยู่ว่า “บ้านสายเมือง” มากกว่าที่จะใช้คำว่า “สันทรายลื้อ”

เรื่องเล่า/ความทรงจำ เกี่ยวกับบ้านสันทรายลื้อ

“มาอยู่ที่นี่(สันทรายลื้อ)ตั้งแต่ 3 ขวบ บ้านเมืองเปลี่ยนไปเยอะแต่อย่างเดียวที่ไม่เปลี่ยนก็คือ ถนนไม่เห็นพม่าจะปรับปรุงซักที มีแต่หลุมกับฝุ่น” อุ่นคำ ชายชาวลื้อในวัยอายุ 37 ปี เล่าภาพเก่าในอดีตของท่าซี้เหล็กให้ฟัง อุ่นคำเติบโตมากับครอบครัวพ่อค้าที่ค้าขายระหว่างท่าซี้เหล็ก เมืองยอง สิบสองปันนา โดยแม้จะเดินทางไปค้าขายกับพ่อไม่กี่ครั้งแต่ก็พอที่จะเล่าถึงการเปลี่ยนแปลงของท่าซี้เหล็ก เมื่อก่อนส่วนใหญ่จะใช้จักรยาน รถมอเตอร์ไซด์มีน้อยมาก รถยนต์จะมีแต่ทหารใช้ แต่ที่บ้านของอุ่นคำจะมีรถจักรยานไปขายของไกลๆ เป็นบ้านแรกที่มีรถอย่างนี้ “เมื่อก่อนถนน (ถนนใหญ่) เป็นถนนไม่ได้กว้างมากนัก เพราะไม่มีรถเยอะเหมือนเดี๋ยวนี้ ตอนเด็กๆเวลาบวชเณร ทุกเช้าจะต้องเดินออกมาบิณฑบาตที่ถนนเส้นนี้ตลอด เมื่อก่อนก็เป็นตลาดเล็กๆเข้าไปในซอยใกล้

กับใจบ้านเรียกว่า ‘กาดน้อยสันทราย’ ชายของวางกับถนน แต่เดิมนี่ตลาดคนเยอะ ที่เก่าแคบไปเลยย้ายออกมาสร้างใหม่ที่นี่” บ้านของอุ้นคำเป็นตึกแถว 2 ชั้นอยู่ในซอยติดกับตลาดสันทรายลือชั้น 1 พี่สะใภ้เปิดร้านขายเสื้อผ้าที่รับมาจากกรุงเทพ โดยมีพี่เขยเป็นคนแม่สรวย จังหวัดเชียงราย เดินทางข้ามไปซื้อเอง

“ตอนจะย้ายบ้าน ลูกยังถามเลยว่าไปอยู่ ‘ลือเพลส’ (หมู่บ้านจัดสรรแห่งหนึ่งในเมืองแม่สาย) ใหม่ไม่อยากจะกลัวเหงา” ป้าอ่อน อายุ 54 ปี ชาวบ้านสันทรายลือที่เกิดและอาศัยอยู่ที่บ้านสันทรายลือเล่าปนให้ฟัง ก่อนหน้านี้อบ้านป้าอ่อนอยู่ติดกับใจบ้าน แต่ด้วยความที่พื้นบ้านต่ำกว่าถนนจึงเกิดน้ำท่วมบ่อยๆ จึงได้ขาย และตั้งใจว่าจะซื้อที่และสร้างบ้านใหม่ ขณะนั้นที่แม่สายกำลังมีหมู่บ้านจัดสรรสร้างใหม่ ลูกสาวและลูกชายของป้าอ่อนอยากให้แม่ย้ายไปอยู่แม่สาย แต่ป้าอ่อนไม่ไป แกบบอกว่า “อยู่ที่นี้มานาน ไปอยู่หมู่บ้านอย่างนั้นไม่รู้จักใคร เหงาแน่ๆ” เพราะทุกเย็นป้าอ่อนมักจะออกมานั่งหน้าบ้าน ทักทายและพูดคุยกับชาวบ้านที่เดินผ่านไปมา ลูกๆ ของป้าอ่อนเข้าใจ จึงตัดสินใจซื้อที่ใกล้ๆ บ้านเดิมซึ่งเป็นหนองน้ำเก่า ที่ในอดีตชาวบ้านมักจับปลาในหนองน้ำไปขายที่ตลาดท่าล่อ และจับมาประกอบอาหารกินเอง ส่วนพี่ซึก ก็สามารถปลูกได้เต็มบริเวณ “เมื่อก่อนจับปลาในหนองขายตัวละ 1 บาทยังไม่มีใครซื้อเลย เพราะมันมีเยอะ จับเองก็ได้” ด้วยความอุดมสมบูรณ์เช่นนี้ตั้งแต่อดีตชาวบ้านส่วนใหญ่จึงไม่นิยมข้ามไปตั้งหลักปักฐานยังแม่สาย เพราะภูมิประเทศไม่ได้ต่างกันมากนัก จะเริ่มเปลี่ยนความคิดกันก็ช่วงที่ทหารพม่าเข้ามายึดที่ทำกินของชาวบ้าน หลายคนต้องย้ายออกแล้วไปอยู่กับญาติพี่น้องที่อยู่แม่สายก่อนหน้านั้น ส่วนป้าอ่อนหลังจากที่ย้ายมาอยู่บ้านหลังใหม่เมื่อ 5 ปีที่แล้ว ก็ทำงานรับจ้างสานตระกร้าและส่งขายยังตลาดดอยเวา โดยรับซื้อหวายจากเมืองยอง ส่วนลูกสาวก็เปิดร้านขายเสื้อผ้าในตลาดสันทรายลือและเปิดร้านเกมส์ที่หน้าบ้านเมื่อ 2 เดือนที่แล้ว ชาวบ้านที่เกิดในหมู่บ้านอย่างป้าอ่อนสามารถจับจองและมีโฉนดในพื้นที่ได้ง่าย จึงสามารถสร้างบ้านและเปิดร้านค้าขายโดยไม่ต้องยุ่งยากในเรื่องการขออนุญาต เหมือนกับชาวบ้านสันทรายลือที่อาศัยอยู่มานาน ส่วนใหญ่มีทะเบียนบ้านมีโฉนดถูกต้องตามกฎหมาย หลายคนที่มีบ้านติดถนนใหญ่ก็จะเป็นเจ้าของกิจการและสร้างบ้านเป็นอาคารพาณิชย์ ชั้นล่างเป็นร้านค้าสำหรับการค้าขาย ทั้งค้าขายเสื้อผ้า จักรยาน วัสดุก่อสร้างร้านอาหาร ฯลฯ หลายคนเปิดร้านขายของในท่าล่อ หรือข้ามไปทำงานแบบไป-กลับตามร้านค้าต่างๆ หรือหากมีเงินทุนหรือเส้นสายก็สามารถซื้อบ้านและเปิดร้านค้าในแม่สายได้ด้วย บางคนมีความรู้ก็เข้าไปทำงานในโรงพยาบาล หรือคลินิกเอกชนที่ต้องการล่ามไว้พูดคุยระหว่างหมอกับคนไข้ที่เป็นชาวพม่า

ในอดีตบริเวณวัดพระธาตุสายเมืองยังเป็นวัดร้าง บริเวณโดยรอบยังเต็มไปด้วยป่า ในสมัยที่มีการอพยพมาอยู่ท่าชีเหล็กใหม่นั้นยังมีชุมชนและผู้คนไม่มาก บ้านสร้างด้วยไม้ อยู่ห่างๆกัน ถนนยังคงเป็นดินแดงสายแคบๆไม่ได้เป็นสองเลนอย่างในปัจจุบัน รถไม่สามารถสวนทางกันได้ พื้นที่เลียบแม่น้ำสายมีเพียงสองวัดใหญ่ๆ คือวัดสันทรายโตและวัดมะก่าโหด ชาวบ้านทำมาหากินด้วยการหาของป่า บริเวณหลังวัดพระธาตุสายเมืองในอดีตเป็นป่าเรียกว่า “ป่าเถิน” มีแม่น้ำแม่ขาวพาดผ่าน ชาวบ้านมักเข้าไปล่าสัตว์เก็บหน่อไม้ ใบตองออกมาขาย ยายเล่าว่าเมื่อก่อนไปขายของที่ท่าล่อสมัยนั้นยังไม่มีถุงพลาสติกใช้เหมือนอย่างปัจจุบันต้องเข้าไปเก็บใบตองมาใช้เพื่อห่อผัก และอาหาร เดินไปขายบริเวณตลาดท่าล่อ (บริเวณเดียวกับตลาดปัจจุบัน) ซึ่งในสมัยนั้นบริเวณนั้นเป็นชุมชนท่าล่อ มีบ้านคน และมีตลาดเล็กๆขายสินค้าพวกผัก ผลไม้ อาหารสด เสื้อผ้า และขนมขายเล็กน้อย นอกจากการเก็บของป่าขาย ชาวบ้านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมคือการทำนา ไกล่ป่าที่ชาวบ้านเข้าไปเก็บของป่า ทั้งสองฝั่งถนนไปจนถึงแม่น้ำสายเป็นที่นาแปลงผัก และที่สวนของชาวบ้าน ผลผลิตส่วนใหญ่ถูกนำไปขายยังตลาดท่าล่อ รวมถึงนำไปขายในตลาดที่แม่สาย โดยมีทั้งการนำสินค้าไปขายเองโดยจ่ายค่าภาษีเล็กน้อยแก่ทหารพม่าเพื่อขนสินค้าผ่านด่านไปขาย หรือการขนสินค้าลงเรือข้ามแม่น้ำสายไปขาย หรือมีพ่อค้าจากแม่สายข้ามมารับสินค้าด้วยตนเอง ซึ่งต่อมาผืนนาเหล่านี้ถูกแทนที่ด้วยอาคารบ้านเรือน ปัจจุบันผืนนาของชาวบ้านได้กลายเป็นสถานที่ที่สร้างบ้านของชาวบ้านที่เข้ามาอาศัยอยู่ในชุมชนมากขึ้น ทำให้เกิดชุมชนขยายมากขึ้น

ปัจจุบันในชุมชนสันทรายลือ มีการสร้างบ้านติดๆกันตามตรอกซอกซอยเล็กๆ บริเวณป่าหลังวัดพระธาตุสายเมืองเต็มไปด้วยบ้านเรือน และห้องเช่าขนาดเล็ก แม่น้ำแม่ขาวที่เคยเป็นแหล่งอาหารของชาวบ้าน เหลือเพียงลำธารขนาดเล็กเท่านั้น เมื่อตลาดท่าล่อได้กลายเป็นตลาดสินค้าประเภทเสื้อผ้า กระเป๋า ฯลฯ ทำให้ชุมชนเดิมหายไป ถูกแทนที่ด้วยอาคารที่สร้างขึ้นเพื่อเป็นโกดังเก็บสินค้าด้านบนและเปิดเป็นร้านค้าชั้นล่าง (เจ้าของห้องบางส่วนยังคงอาศัยอยู่ชั้นสอง ส่วนชั้นหนึ่งให้พ่อค้าแม่ค้าเช่าเปิดร้านขายสินค้า) ทำให้ตลาดสดเดิมค่อยๆหายไป ชาวบ้านจึงต้องมาจับจ่ายสินค้าที่ตลาดไกลๆกับวัดสันทรายโต ซึ่งเป็นตลาดสด (บ้านสันทรายลือ) อยู่ในซอยเล็กๆ แต่เต็มไปด้วยสินค้ามากมาย ตั้งขึ้นเมื่อประมาณ 7 ปีที่แล้ว สินค้าส่วนใหญ่เป็นอาหารสด อาหารแห้ง ผักผลไม้ เสื้อผ้า สินค้าอุปโภค บริโภคไม่ต่างจากตลาดสดทั่วไป ตลาดสดแห่งใหม่ช่วยให้ชีวิตชุมชนมีความคึกคักมากขึ้นไม่น้อย ก่อนหน้านี้ตลาดประจำหมู่บ้านตั้งอยู่ในซอยเล็กๆติดกับ “ใจบ้าน” (ซึ่งมักตั้งอยู่ในพื้นที่ศูนย์กลาง) ของหมู่บ้าน ต่อมาผู้ใหญ่บ้านเห็นว่าสถานที่คับแคบ ชาวบ้านเข้าออกตลาดลำบาก จึงได้นำที่นาส่วนหนึ่งไถ่กับแม่น้ำสายสร้างตลาดใหม่ขึ้นมา

ตลาดแห่งใหม่ที่สร้างขึ้นทำให้พื้นที่บริเวณโดยรอบเปลี่ยนความหมายกลายเป็นพื้นที่การค้าและมีชาวบ้านโยกย้ายมาสร้างตึกกรมบ้านช่องขึ้นเพื่อเปิดเป็นร้านค้า หรือให้เช่าเป็นจำนวนมาก และปัจจุบันที่นาจำนวนไม่น้อยรอบๆ ตลาดแห่งใหม่ได้ถูกทางการ “เวนคืน” นำมาประมูลขายให้กับนายทุนเพื่อก่อสร้างหมู่บ้านจัดสรร พัฒนาเป็นที่อยู่อาศัยของชาวเมืองท่าซีเหล็กผู้มีอันจะกิน ซึ่งมีทั้ง “คนท้องถิ่น” และผู้อพยพหลากหลายกลุ่มคนที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากทีหลัง เล่ากันว่าพื้นที่จัดสรรดังกล่าว มีการจับจองไปเกือบหมดแล้ว

ชุมชนไทลื้อแม่สาย

ชาวลื้อเมืองยองที่อาศัยอยู่ในฝั่งท่าซีเหล็ก อพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่อาศัยในเมืองชายแดนแห่งนี้ราวๆ 30 ปีที่ผ่านมา ส่วนใหญ่มาด้วยเหตุผลทางด้านเศรษฐกิจ เนื่องจากที่เมืองยองไม่มีอาชีพอื่นนอกจากอาชีพทำไร่ทำนา วัยรุ่นหนุ่มสาวส่วนใหญ่เมื่อเรียนหนังสือได้ระดับหนึ่งและไม่สามารถเรียนต่อได้ หลายคนมองว่าการเรียนในระดับที่สูงแม้ว่าจะได้ทำงานดีๆ เช่น หมอพยาบาล หรือครู ก็ได้เงินเดือนไม่มาก หลายคนจึงเลือกที่จะเดินทางมาแสวงหาโอกาสในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซีเหล็ก ที่นับวันจะได้รับการพัฒนาให้เจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น โดยเฉพาะการค้าและการท่องเที่ยว ในแม่สาย ท่าซีเหล็ก ชาวลื้อจากเมืองยองจึงเป็นผู้อพยพกลุ่มใหญ่ที่เดินทางเข้ามาทำงานที่หลากหลาย ไม่ว่าจะเป็น พ่อค้าแม่ขาย คนขับรถรับจ้าง แรงงานรับจ้างทั่วไป ฯลฯ หลายครอบครัวที่ตั้งหลักปักฐานได้แล้วก็เริ่มขยายขยายกลายเป็นเจ้าของร้านค้า ร้านอาหาร อีกทั้งส่วนใหญ่มีเครือข่ายที่ได้เข้ามาตั้งถิ่นฐานอยู่ก่อนหน้านี้แล้ว และบางส่วนก็มีญาติที่ข้ามแดนมาอยู่ทางฝั่งแม่สาย (ช่วงหนึ่งภัยทางการเมือง) จนสามารถตั้งหลักปักฐาน มีบัตรประชาชน และสามารถสร้างบ้านอยู่เป็นหลักแหล่งได้ การเดินทางข้ามแดนจึงกลายเป็นเรื่องปกติเป็นส่วนหนึ่งในชีวิตประจำวันของพวกเขาที่จะต้องเดินทางข้ามไปมาระหว่างสองรัฐ สองประเทศ เพื่อพบปะเยี่ยมญาติพี่น้องรวมถึงการลงทุนและทำมาหากิน ดูแลเรือกสวน ไร่ นา ที่ยังมีอยู่หรืออ้างสิทธิครอบครองไว้ที่บ้านเกิดอย่างเหนียวแน่น หลายคนนำสินค้าต่างๆ กลับไปขายยังเมืองยอง กลายเป็นผู้ “นำเข้า” ความทันสมัยจากเมืองชายแดนสู่บ้านเกิดเมืองนอนอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม หลังจากที่สามารถตั้งหลักปักฐานสร้างครอบครัวได้แล้ว ส่วนใหญ่ชาวลื้ออพยพเหล่านี้จะรับพ่อแม่ที่อยู่เมืองยองให้มาอยู่ที่แม่สาย-ท่าซีเหล็กด้วยกัน เพื่อช่วยเลี้ยงหลานและเฝ้าบ้าน ที่ซื้อจากโครงการบ้านจัดสรรหลายโครงการในแม่สาย เช่น “หมู่บ้านไทลื้อ” (ชื่อสมมุติ) และด้วยความเจริญในหลายๆ ด้านของแม่สายทำให้ปัจจุบันชาวลื้อจากเมืองยองและท่าซีเหล็กส่วนใหญ่มักจะเดินทางข้ามแดนมารับจ้าง ประคบอาชีพในฝั่งแม่สาย ทั้งไปกลับ และอยู่ยาว 7 วัน

ตามระยะเวลาที่ทางการไทยกำหนด (และจะกลับไปต่ออายุของบัตรข้ามแดนครั้งหนึ่ง) ส่วนมากผู้อพยพข้ามแดนรายสัปดาห์จากพม่าเหล่านี้ มักพักอาศัยอยู่กับเครือญาติ พี่น้องที่มีบ้านอยู่ในฝั่งแม่สายแล้ว และพวกเขาแทบทุกรายยังนิยมที่จะเข้ามาใช้บริการด้านการรักษาพยาบาลต่างๆในแม่สายด้วย ทั้งจากโรงพยาบาลแม่สายและคลินิกของเอกชน โดยเฉพาะการรักษาพยาบาลตั้งแต่การเจ็บไข้เล็กน้อยๆ ไปจนถึงการทำการคลอด เพราะส่วนใหญ่เชื่อว่าบริการทางการแพทย์ดีกว่าในท่าขี้เหล็ก นอกจากนี้ชาวลื้อในท่าขี้เหล็กและเมืองยองด้วยบางส่วน ยังนิยมที่จะส่งเสียบุตรหลานให้เข้ามาเรียนหนังสือในโรงเรียนรัฐทางฝั่งไทยในเมืองแม่สาย ซึ่งการเดินทางข้ามแดนก็เป็นไปได้สะดวกสบาย มีบริการรถรับส่งนักเรียน และนักเรียนสามารถข้ามไปมาโดยไม่ต้องเสียค่าใช้จ่ายใดๆ กระนั้นบางครั้งก็ไม่ได้ส่งลูกหลานมาเรียนในฝั่งไทยเพราะยังคงกังวลเรื่องของการปิดด่าน อันเนื่องมาจากความไม่สงบ เช่น การวางระเบิดข่มขู่ หรือการขัดแย้งระหว่างทหารรัฐบาลกลางกับกลุ่มอำนาจท้องถิ่น ที่ยังคงเกิดขึ้นได้ และที่ผ่านมาก็ได้เคยอุบัติขึ้นบ้างแล้ว (โดยเฉพาะช่วง 2540-2550) อันนำไปสู่ความไม่แน่นอนและไม่แน่ใจในความปลอดภัยจากการเดินทางข้ามพรมแดนในแต่ละวันของลูกหลาน

การอพยพของชาวลื้อจากเมืองยอง ซึ่งน่าจะเป็นกลุ่มอพยพหลังสุดที่เข้ามาตั้งรกรากใหม่ในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก กล่าวได้ว่าเป็นกระบวนการที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาเดียวกับที่มีการรณรงค์ส่งเสริม “โครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ” และการพัฒนาระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ฉะนั้นชาวลื้อจากเมืองยองโดยเฉพาะคนหนุ่มสาว จึงออกเดินทางมาหางานทำ บางครอบครัวขายบ้าน ขายที่ดินละทิ้งเมืองยอง (ส่วนหนึ่งเพื่อหนีภัยคุกคามจากการกดขี่ของทหารพม่าและกองกำลังกลุ่มต่างๆ) มาหาซื้อบ้านหลังใหม่ สร้างชีวิตใหม่แม้จะรู้ว่าจะไม่มียศถาบรรพบุรุษทางกฎหมาย ไม่มีสัญชาติ สถานการณ์ที่ชายแดนแม่สาย ท่าขี้เหล็ก จึงเพิ่มความสลับซับซ้อนมากขึ้นเมื่อจำนวนชาวลื้ออพยพจากเมืองยอง ภาคตะวันออกของรัฐบาลซึ่งอพยพออกจากบ้านเกิดและมุ่งหมายที่จะเดินทางข้ามแดนจากท่าขี้เหล็กเข้าสู่แม่สาย ได้เพิ่มจำนวนมากขึ้น ชาวลื้ออพยพเหล่านี้ ส่วนใหญ่คือกลุ่มที่หนีภัยสงครามในรัฐฉาน (ช่วงกลางทศวรรษ 2520) และกลุ่มที่หนีความยากจนข้นแค้นจากบ้านเกิด เพื่อเข้ามาแสวงหาโอกาสในชีวิตที่ดีกว่าในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก

น่าสังเกตว่า ก่อนหน้าปี พ.ศ. 2535 ชาวลื้อในแม่สาย ยังไม่ได้แสดงหรือนำเสนอตัวตนทางวัฒนธรรมของตัวเองที่เด่นชัดมากนัก ไม่ว่าจะเป็นกิจกรรมทางวัฒนธรรมในที่สาธารณะต่างๆ รวมจนไปถึงภาษาลื้อ บางคนไม่ “ปากลื้อ” ไม่กล้าพูด กลัวว่าคนส่วนใหญ่ โดยเฉพาะเจ้าหน้าที่ทางการไทยจะไม่ยอมรับ หรือมองว่า “ไม่ใช่คนไทย” จึงพยายามพูดภาษาคำเมืองท้องถิ่นล้านนา

เพื่อกลบเกลื่อนและสร้างความกลมกลืนกับท้องถิ่น ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเป็นเพราะชาวลื้อส่วนมากจากเมืองยองและสิบสองปันนาที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 จะไม่ได้สัญชาติ แต่ถูกกำหนดให้อยู่ในสถานะ “ผู้ลี้ภัยทางการเมือง” จึงกลายเป็นเพียง “คนต่างด้าว” ไม่มีบัตรประจำตัวประชาชน อย่างไรก็ตามต่อมารัฐไทยมีนโยบายให้สัญชาติ คนรุ่นลูกรุ่นหลานจึงได้สัญชาติไทย กล่าวคือในปี พ.ศ. 2537 ทางรัฐบาลไทย โดยกรมการปกครองกระทรวงมหาดไทย ได้ดำเนินการออกบัตรไถ่ลื้อให้ชาวลื้ออพยพจากสิบสองปันนากลุ่มใหญ่ที่แม่สาย และในปีเดียวกัน บุตรหลานไถ่ลื้อที่เกิดในประเทศไทยก็ได้ยื่นคำร้องขอสัญชาติไทย โดยถูกต้องตามกฎหมาย ในปีพ.ศ. 2538 เป็นต้นมา บุตรหลานไถ่ลื้อก็ทยอยได้รับสัญชาติไทยเรื่อยมา ทว่านโยบายการให้สัญชาติที่นำมาใช้ในทางปฏิบัติบางช่วงก็ไม่ชัดเจน บางส่วนที่ยังตกค้าง ตกสำรวจไม่ได้ถ่ายบัตรทำหลักฐานเอกสารจึงไม่มีสัญชาติ โดยเฉพาะกลุ่มที่อพยพเข้ามาที่หลังจากเมืองยอง (ซึ่งยังคงมีอย่างต่อเนื่อง) แต่ก็ดีนั้นจนได้รับสถานะ “คนต่างด้าว” เข้าเมือง ลูกหลานชาวลื้อกลุ่มนี้ เมื่อเรียนจบก็ไม่ได้รับใบประกาศ การไม่มีเอกสารยืนยันสถานะทางบุคคล ทำให้การเดินทาง ค้าขาย หรือสมัครงาน หรือเยี่ยมญาติที่อาศัยอยู่ต่างอำเภอ นอกเขตพื้นที่ควบคุมคือแม่สายไม่สะดวก และเป็นไปได้ยาก ทว่าวิถีการดำเนินชีวิตของชาวไถ่ลื้อแม่สายเหล่านี้ก็ยังคงมีความคล้ายคลึงกับวิถีชีวิต ของ “คนไทย” โดยเฉพาะการนับถือศาสนาพุทธ และภาษาพูดที่เอาเข้าจริงไม่ได้ต่างไปจากสำเนียงของคนพื้นเมืองในแม่สายและเชียงรายมากนัก จึงไม่ยากนักที่จะปรับตัวและอาศัยอยู่ร่วมกันได้

ในเดือนตุลาคม ปีพ.ศ. 2539 ได้มีการก่อตั้งกลุ่มไถ่ลื้อเล็ก ๆ ขึ้นมาในหมู่บ้านเหมืองแดง-ปิยะพร โดยแกนนำคนสำคัญที่อพยพมาจากเมืองยองนั่นเอง มีการริเริ่มรวบรวมจากสมาชิกชาวไถ่ลื้อในหมู่บ้าน เข้าร่วมจัดตั้งกลุ่มจำนวน 14 ครอบครัว ใช้ชื่อกลุ่มว่า “กลุ่มไถ่ลื้อสามัคคี..” กระทั่งเริ่มเป็นที่ยอมรับของคนในหมู่บ้าน และยังสามารถเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ทั้งในระดับตำบลและอำเภอแม่สาย ต่อมาแกนนำกลุ่มไถ่ลื้อกลุ่มนี้จึงได้เชิญไถ่ลื้อที่เป็นแกนนำในหมู่บ้านจำนวน 11 หมู่บ้าน ร่วมกันประชุมหารือเพื่อหาแนวทางการรวมกลุ่มจัดตั้งเป็น “ชมรมไถ่ลื้อแม่สาย” เมื่อวันที่ 11 มกราคม 2541 จากนั้นจึงได้เลือกคณะกรรมการบริหารประสานงานและตั้งประธานกลุ่มขึ้นมา ในปีเดียวกันนั้นเองกลุ่มไถ่ลื้อแม่สายจึงได้นำสมาชิกชมรมไถ่ลื้อเดินทางไปร่วมงานสืบสานตำนานไถ่ลื้อปีที่ 3 ประจำปี 2541 ที่วัดพระธาตุสบแวน ต.หย่วน อ.เชียงคำ จ.พะเยา เป็นปีแรก และถือโอกาสที่ได้เข้าร่วมงานสืบสานตำนานไถ่ลื้อกับชาวลื้อเชียงคำ บริکษาหรือเรื่องการก่อตั้งชมรมไถ่ลื้อแม่สาย และการดำเนินกิจกรรมต่างๆ กับคุณลดาวัลย์ วงศ์ศรีวงศ์ (รองเลขาธิการนายกรัฐมนตรี ขณะนั้น) และแกนนำชาวไทยลื้อ (หมายถึงคนไทยที่มีเชื้อสายไถ่ลื้อ โดยเฉพาะใน

เชียงรายและพะเยา) อีกหลายท่าน และ 3 ปีหลังจากนั้น หลังจากตัวแทนสมาชิกไทลื้อจากแม่สายได้เข้าร่วมอบรมเสวนาส่งเสริมวัฒนธรรมไทลื้อในล้านนาที่ วัดห้วยวน อ.เชียงคำ จ.พะเยา เมื่อวันที่ 22-23 กันยายน 2544 ในเดือนตุลาคมปี พ.ศ.2544 จึงได้มีการเลือกตั้งคณะกรรมการชมรมไทลื้อแม่สายชุดใหม่ โดยมีการตั้งที่ปรึกษาฝ่ายสงฆ์ตามลำดับชั้นจากเจ้าคณะอำเภอแม่สาย เจ้าคณะตำบล เจ้าอาวาสทุกหัววัดที่มีไทลื้ออยู่เป็นที่ปรึกษา มีที่ปรึกษาผ่านฆราวาสโดยเชิญนายเดช สัตถาผล นายอำเภอแม่สายสมัยนั้น เป็นประธานที่ปรึกษา และกรรมการที่ปรึกษาประกอบด้วยกำนัน ผู้ใหญ่บ้านทุกหมู่บ้านที่มีไทลื้อ รวมไปถึงประธานองค์การบริหารส่วนตำบลทุกองค์การ ผู้อำนวยการโรงเรียน ครู อาจารย์ทุกโรงเรียนที่มีไทลื้ออยู่มาเป็นที่ปรึกษา นอกจากนี้ยังมีกรรมการบริหาร ร่วมกับตัวแทนกรรมการหัวหน้าไทลื้อ 25 หมู่บ้าน หมู่บ้านละ 2 คนร่วมเป็นสมาชิกขับเคลื่อน การก่อตั้งสมาคมไทลื้อแม่สาย ยังมีเครือข่ายแนวร่วมที่สำคัญจากกลุ่มพี่น้องไทลื้อในอำเภอเชียงแสน และอำเภอแม่ฟ้าหลวง และอำเภอใกล้เคียงในเชียงราย ที่สมัครเข้าเป็นสมาชิกเพิ่มมากขึ้น ตามลำดับ (รวมมีสมาชิกจาก 1,684 ครัวเรือน ใน 25 หมู่บ้าน 8 ตำบล อ.แม่สาย จ.เชียงราย มีสมาชิกรวม 7,704 คน) และในปีพ.ศ. 2545 ได้มีการสร้างอาคารศูนย์วัฒนธรรมไทลื้อ บนพื้นที่ 3 ไร่ โดยแบ่งให้สมาชิกโครงการจับจองสร้างบ้านจำนวน 135 แปลง และจะพัฒนาไปเป็นสถานที่ท่องเที่ยวแห่งใหม่ของแม่สายต่อไป นอกจากนี้ยังมีการนำสมาชิกของชมรมไทลื้อเข้าร่วมกิจกรรมต่าง ๆ ของทางภาครัฐ และภาคเอกชน ตลอดจนงานประจำปีของหมู่บ้าน อำเภอ และงานเทศกาลวัฒนธรรมของเครือข่ายไทลื้อในจังหวัดต่างๆ และการเข้าร่วมงาน "สืบสานตำนานไทลื้อ" ที่เชียงคำ จังหวัดพะเยา ซึ่งถือเป็นศูนย์กลางสำคัญของชาวไทลื้อภาคเหนือ ดังที่ทางชมรมได้เคยปฏิบัติมาตั้งแต่แรก กระทั่งกล่าวได้ว่าได้กลายเป็น "ประเพณีประจำปี" ของสมาชิกชมรมไทลื้อแม่สาย

สรุปท้ายบท

การตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อพลัดถิ่นจากเมืองยองและสิบสองปันนา กระทั่งกลายมาเป็น "ชุมชน" คนชายแดนที่แม่สาย-ท่าขี้เหล็ก นั้นเป็นทั้งประวัติศาสตร์และปรากฏการณ์ทางสังคมที่น่าสนใจ และจะเป็นฐานความคิดที่สำคัญยิ่งต่อการทำความเข้าใจเรื่องราวอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับปฏิบัติการของ "ชนชายแดน" ในบริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ทั้งนี้เราอาจแยกพิจารณาการตั้งถิ่นฐานใหม่ในพื้นที่ชายแดนของชุมชนของชาวลื้อออกเป็น 4 ชุมชนสำคัญด้วยกันคือ

- (1) ชุมชนเหมืองแดง ถือเป็นชุมชนเก่าแก่และเป็นชุมชนแรกของชาวลื้อที่เข้ามาตั้งรกรากปะปนอยู่กับคนเมืองล้านนาในท้องถิ่นแถบนี้ ขณะที่กลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ก็คงมีอยู่ประปราย ตามเชิงเขา

ซึ่งตั้งอยู่โดยรอบเขตที่รายแม่สาย ชาวลื้อเหมืองแดงมาตั้งรกรากอยู่ก่อน เพราะมีแม่น้ำสาย พวกเขาเข้ามาตั้งรกรากบุกเบิกที่นาทำกิน ชุมเหมืองฝายชักน้ำเข้านาซึ่งถือเป็นภูมิปัญญาและระบบสังคมที่สำคัญของชาวลื้อ ดังปรากฏมีฝายเก่าๆ อยู่ 2 – 3 ฝาย และมีฝายเหมืองแดงที่ขุดขึ้นตั้งแต่แรกและชาวลื้อยังคงใช้เหมืองฝายนี้มากระทั่งปัจจุบัน ชื่อของฝายจึงกลายมาเป็นชื่อของชุมชนหมู่บ้านด้วย คือชุมชนบ้านเหมืองแดง จากการสำรวจหัวฝายเหมืองแดงก็จะอยู่ตรงชุมชนหัวฝาย-สายลมจอย เลี้ยวซ้ายจากด่านตรวจคนเข้าเมือง เดินทางขึ้นมาตามสายน้ำราวๆ 2 กิโลเมตร

(2) ชุมชนไม้ลุงขุน หรือกลุ่มชาวลื้อจากสิบสองปันนา อพยพเข้ามาตั้งรกรากในแม่สายเมื่อประมาณ 60 ปีที่ผ่านมา คือช่วงที่เกิดสงครามกลางเมืองในจีน (ทศวรรษ 1940-1950) และในที่สุดกองกำลังปลดปล่อยเพื่อประชาชน (หรือจีนคอมมิวนิสต์) ก็สามารถยึดชัยชนะจากรัฐบาลทหารจีนคณะชาติ ซึ่งส่วนหนึ่งแตกพ่ายจากยูนนานและสิบสองปันนาเข้ามายังแนวชายแดนไทยพม่า โดยผ่านทางลาว ครอบครัวชาวลื้อกลุ่มนี้มีประวัติศาสตร์น่าสนใจเพราะพวกเขาจะอพยพมาพร้อมกับกลุ่มนายทหารจีนคณะชาติ บางส่วนก็แต่งงานกันมาก่อนในสิบสองปันนา ฉะนั้นก็อาจจะมีลูกครึ่งจีน-ลื้ออยู่ด้วย รวมจนไปถึงเครือข่าย หรือเครือข่ายกับทางกลุ่มที่อพยพไปได้หัววัน ช่วงกลางทศวรรษ 1960 การตั้งถิ่นฐานของชาวลื้อจากสิบสองปันนาตอนนี้ ปัจจุบันกระจายตัว ทำมาค้าขายอยู่ตามชุมชนท้องถิ่นสำคัญของเมืองชายแดนแม่สาย คือชุมชนเกาะทราย ชุมชนหัวฝาย-ถ้ำผาจม ย่านดอยเวา

(3) ชุมชนสันทรายลื้อ ซึ่งเป็น อีกกลุ่มหนึ่งที่เข้ามาช่วงทศวรรษ 1960 คือ ชาวลื้อสิบสองปันนาที่อพยพหนีการปฏิวัติวัฒนธรรมในจีน คือช่วง the great leap forward 1958 และ Cultural Revolution 1966-1976 การเปลี่ยนแปลงทางสังคมแบบถอนรากถอนโคนดังกล่าว (ดังที่ทราบกัน) สั่นสะเทือนสังคมจีนแผ่นดินใหญ่อีกกว้างขวางและลึกซึ้ง ไม่เว้นแม้แต่ในสิบสองปันนา แม้ว่าจะตั้งอยู่ในภูมิภาคชายแดนอันห่างไกลของจีน การตั้งรกรากของกลุ่มชาวลื้ออพยพช่วงที่สามนี้ มีทั้งมาจากเมืองยอง รัฐฉาน และจากสิบสองปันนา (ทว่าบางส่วนเข้ามาตั้งรกรากอยู่ในเมืองยองก่อนในช่วงปฏิวัติวัฒนธรรม) ส่วนใหญ่มาตั้งชุมชนใหม่อยู่ที่สันทรายลื้อและชุมชนแม่ขาว ผังท่าซี้เหล็ก ตั้งบ้านเรือนอยู่ใกล้ๆ วัดพระธาตุสายเมือง

(4) ชุมชนไทลื้อแม่สาย ซึ่งมีที่ไปเกี่ยวข้องกับแกนนำสมาชิกที่เป็นกลุ่มชาวลื้อจากเมืองยอง ซึ่งอพยพโยกย้ายออกจากบ้านเกิดตั้งหลักปักฐานขึ้นใหม่ในพื้นที่ชายแดนแม่สาย ท่าซี้เหล็ก มีทั้ง

กลุ่มที่มาอาศัยอยู่ร่วมกับชุมชนสันทรายลื้อ และตั้งบ้านเรือนกระจายตัวบนเส้นทางท่าซี้เหล็ก – เชียงตุง และที่ข้ามแดนมาตั้งรกรากใหม่อยู่ทางด้านแม่สาย ซึ่งส่วนใหญ่ซื้อบ้านอาศัยอยู่ในโครงการบ้านจัดสรร ซึ่งขยายตัวอย่างรวดเร็วหลังปี 2540 กลุ่มที่ข้ามแดนมาซื้อบ้านตั้งรกรากขึ้นใหม่ในแม่สาย เพิ่งจะอพยพเข้ามาในช่วงราวๆ ประมาณ 20 ปีที่ผ่านมาเอง น่าสังเกตว่าการตั้งรกรากใหม่ของครอบครัวชาวลื้อจากเมืองยองในแม่สาย ส่วนหนึ่งน่าจะเป็น “ผลที่คาดไม่ถึง” (unintended consequences) จากโครงการพัฒนาสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ (ที่เริ่มขึ้นในปี 2535) ชาวลื้อจากเมืองยอง เริ่มอพยพออกมาหางานทำ และบางส่วนก็พยายามตั้งรกรากใหม่ ที่น่าสนใจคือชาวลื้ออพยพกลุ่มหลังๆ โดยเฉพาะที่สามารถโยกย้ายข้ามชาติเข้ามาอาศัยอยู่ทางฝั่งแม่สาย กลุ่มนี้เมื่อมีเงินไม่ว่าจะได้มาจากที่ไหน จะซื้อบ้านในโครงการบ้านจัดสรร ซึ่งดำเนินการโดยกลุ่มทุนท้องถิ่น เช่น ตระกูลศรีสมุทร ซึ่งเป็น “กลุ่มนายทุนเจ้าที่ดิน” เป็นทั้งนักการเมืองท้องถิ่น/นายกเทศมนตรีเทศบาลแม่สายหลายสมัย – เจ้าของกิจการโรงแรมและปั้มน้ำมันในแม่สาย รวมไปถึงตลาดที่เรียกว่า “กาดบน” หรือตลาดดอยเวา

จากข้อมูลภาคสนามและประวัติศาสตร์บอกเล่าที่ได้กล่าวไปข้างต้น อาจตีความทำความเข้าใจได้ว่ากระบวนการของการตั้งถิ่นฐานของกลุ่มชาวลื้อที่แม่สาย-ท่าซี้เหล็กนั้น คือปฏิบัติการทางสังคมที่ “แสดง” ผ่านการพยายามที่จะสร้างตัวตนความเป็นท้องถิ่นของพวกเขาขึ้นมา (คือพยายามที่จะอ้างตัวเองกับสถานที่ในท้องถิ่น) ทว่าเงื่อนไขต่างๆ ในพื้นที่ชายแดน ทำให้ไม่สามารถที่จะดำเนินการไปอย่างราบรื่น ทั้งประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐานที่ซับซ้อนดังที่กล่าวไป ฉะนั้นกระบวนการของการสร้างความเป็นถิ่นฐานนี้เองจึงพัวพันไปกับเรื่องอำนาจการเมืองในท้องถิ่น ดังสะท้อนผ่านการเคลื่อนไหวในรูปแบบของการจัดตั้งสมาคม (คือสมาคมไทลื้อแม่สาย) ที่โดยรากฐานเป็นเรื่องของ “การเมืองอัตลักษณ์” (identity politics) และสัญชาติในบริบทของสังคมการเมืองในรัฐชาติ และในทำนองเดียวกัน สำหรับกลุ่มชาวลื้อที่อพยพมาจากลำพูน (คือชุมชนเหมืองแดง) ที่เข้ามาตั้งรกรากก่อน แม้ไม่ได้มีปัญหาเรื่องสัญชาติไทย ทว่าก็จัดเป็นกลุ่มเดียวกับชาวลื้อแม่ฮ่องสอน ซึ่งแม้ไม่มีปัญหากับรัฐแต่ก็ไม่ได้สัญชาติไทย และบรรพบุรุษกลับถูกรัฐตีตราด้วยสถานะ “ผู้ลี้ภัยทางการเมือง” กระทั่งถึงรุ่นลูกหลานที่เกิดในประเทศไทยจึงเริ่มได้สัญชาติในปี 2538 (แต่ในทางปฏิบัติหลายกลุ่มก็ยังเผชิญกับความยุ่งยากที่จะได้สัญชาติไทย) ขณะที่กลุ่มชาวลื้อจากเมืองยองที่อพยพเข้ามาช่วงหลัง (โดยเฉพาะหลังปี 2535) แม้จะมีสถานะเพียงแรงงานต่างด้าว ทว่ากลับเกี่ยวข้องพัวพันกับกระบวนการต่างๆ ที่จะได้สัญชาติไทยด้วยวิธีการต่างๆ นานา

สถานะของ “ชาวลื้อ” ที่ชายแดนนั้นจึงดำรงอยู่อย่างถาวร เนื่องจากการมีอยู่ของชาวลื้อหลาย
สถานหลากหลายกลุ่มนั่นเอง เงื่อนไข “ในระหว่าง” (liminality) หรือการดำรงสถานะอย่าง
คลุมเครือในบริบทของโครงสร้างอำนาจในพื้นที่ชายแดนที่มักเต็มไปด้วย “ข้อยกเว้น” ของรัฐ
(border as a zone of exception) นี้เอง ที่นำไปสู่ประเด็นที่น่าสนใจยิ่งว่า กับสถานะตัวตนที่ถาวร
ถาวรในบริบทของ “พื้นที่ในระหว่าง” (luminal space) ที่ชายแดนแม่สาย ทำชี้เหล็ก การสร้างความ
เป็นถิ่นฐาน หรือการสร้างความหมายให้กับชุมชนของชาวลื้อต่างกลุ่ม ต่างแดนนั้น จะดำเนิน
หรือแสดงปฏิบัติการต่างๆ ออกมาได้หรือไม่ อย่างไรในชีวิตประจำวัน อาจกล่าวได้ว่า การตั้งถิ่น
ฐานของชาวลื้อในแม่สาย ทำชี้เหล็กนั้น มีแบบแผนทางวัฒนธรรมที่น่าสนใจ กล่าวคือทั้งชุมชน
เหมืองแดง ไม้ลุงซุน และสันทรายลื้อ ต่างจะมีครุบา มีวัด มีประเพณีพิธีกรรมของศาสนาพุทธเข้า
มาเกี่ยวข้องอย่างน่าสนใจ เช่นในกรณีของวัดพระธาตุดอยเวา พบว่าตามประวัติศาสตร์บอกเล่า
และที่เขียนกันไว้ ครุบาดวงแสง ซึ่งเป็นพระเถระที่อพยพมาจากสิบสองปันนาช่วงปฏิวัติ
วัฒนธรรม เป็นผู้นำทางจิตวิญญาณร่วมกับเจ้าของตลาดนายบุญยืนที่บูรณะหรือฟื้นฟูสร้างวัดขึ้นมา
และในกรณีของชุมชนเหมืองแดงก็เช่นเดียวกัน พบว่ามีครุบาฝ่าย ที่เดินทางมาจากลำพูน กระทั่ง
รับนิมนต์จากชาวบ้าน เป็นเจ้าอาวาสวัดเหมืองแดง และมีส่วนอย่างสำคัญกับการก่อตั้งโรงเรียน
พระปริยัติธรรมในแม่สาย (ที่วัดเหมืองแดง) และการขึ้นไปบูรณะพระธาตุดอยตุง (หลังจาก
ลาออกจากตำแหน่งเจ้าคณะอำเภอแม่สาย) ส่วนครุบาแสงหล้า ธรรมสิริ ซึ่งมีพื้นเพเดิมมาจาก
สิบสองปันนา ก็จำพรรษาที่วัดโดยชาวบ้าน (ชาวลื้อสิบสองปันนาที่ลี้ภัยออกมาจากเมืองเดียวกัน
คือเมืองหุน ทางตอนใต้ของสิบสองปันนา) ได้ไปนิมนต์มาจากเชียงใหม่ เพื่อนำชาวบ้านสร้างวัด
พระธาตุสายเมือง ทำชี้เหล็กขึ้นมา จนกลายเป็นศูนย์กลางสำคัญแห่งหนึ่งของชุมชนชาวพุทธทั้ง
แม่สาย-ทำชี้เหล็ก

นอกจากนี้ เมื่อพยายามวิเคราะห์ตีความ การสร้างความเป็นถิ่นฐาน ในชุมชนในระดับหมู่บ้าน ไม่
ว่าจะเป็น ชุมชนเหมืองแดง ไม้ลุงซุน และสันทรายลื้อ ยังพบว่าแม้แบบแผนร่วมกันคือทุกชุมชนยัง
มีความเชื่อเรื่องของ “ใจบ้าน” และสืบต่อประเพณีนี้กันมาอย่างเหนียวแน่น มี วัด ศาลเจ้าพ่อ
หมู่บ้าน (ที่เรียกว่า ศาลเจ้าพ่อ) ซึ่งกล่าวได้ว่าเป็นลักษณะเด่นเฉพาะของชาวลื้อ ความเชื่อ
ประเพณี พิธีกรรมของชาวลื้อเหล่านี้ มีนัยสำคัญต่อการทำความเข้าใจชีวิตชายแดนของชาวลื้อที่
แม่สาย-ทำชี้เหล็กอย่างยิ่ง ซึ่งผมจะได้นำมาขยายความตีความทำความเข้าใจผ่านข้อมูลเชิงชาติ
พันธุ์วรรณาส่วนอื่นในบทต่อไป

บทที่ 3

ประเพณี สถานที่ และความเป็นถิ่นฐาน

Marc Augé (2008) เสนอว่า “สถานที่” ในทางมานุษยวิทยานั้นคือพื้นที่ที่มีระบบความหมาย และมีระบบกลไกความสัมพันธ์ต่างๆในตัวของมันเองอยู่แล้ว ซึ่งโดยพื้นฐานมี 3 องค์ประกอบใหญ่ด้วยกันก็คือ 1) *Place of identity*: สถานที่บ้านเกิดเมืองนอนที่โยงใยกับเรื่องของอัตลักษณ์ของผู้คนซึ่งเกิดขึ้นมาพร้อมกับกฎเกณฑ์ ชุดความสัมพันธ์บางอย่างและมีหลายระดับ ตั้งแต่ระดับของปัจเจกชนไปจนถึงระดับสมาชิกของชุมชนถิ่นฐานนั้นๆ 2) *Place of relation*: สถานที่ที่มีระบบความสัมพันธ์ภายในนั้น คนที่เป็นส่วนหนึ่งของสถานที่นั้นๆจะต้องมีตำแหน่งแห่งที่เพื่อนำไปสู่การกำหนดความสัมพันธ์ ที่อิงอยู่กับชุดของคุณค่า โลกทัศน์ ความเชื่อ โครงสร้างอำนาจ ฯลฯ 3) *Place of history*: สถานที่ที่มีประวัติศาสตร์ เรื่องเล่า ตำนาน สิ่งที่เราเรียกว่าประวัติศาสตร์คือสถานที่ที่เป็นความทรงจำบางอย่าง ซึ่งเป็นเรื่องเดียวกันกับสำนึกเกี่ยวกับพื้นที่ที่ไปด้วยกันกับเรื่องอัตลักษณ์ ความสัมพันธ์ที่คนมีความสัมพันธ์กับที่นั้นๆ ผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวัน โดยการสร้างหรือผลิตซ้ำ ผ่านกิจกรรมในชีวิตประจำวันทั่วๆไป องค์ประกอบทั้งสามส่วน (ข้างต้น) ของสถานที่ไม่ได้เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นมีมา “ตามธรรมชาติ” ทว่าเป็นสิ่งที่สามารถสร้างและผลิตซ้ำขึ้นมาใหม่ได้

46

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง สำหรับนักมานุษยวิทยา การทำความเข้าใจความหมายของสถานที่ (place) และการสร้างความเป็นถิ่นฐาน (the production of locality) ของผู้คนในแต่ละที่นั้น ไม่ได้เป็นสิ่งที่สามารถสังเกตหรือสอบถามผ่านคำพูดกันได้ตรงๆ ทว่า (ความเป็นถิ่นฐานและกระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง) เป็นสิ่งที่แสดงออกผ่านประเพณี ชีวิตทางวัฒนธรรมต่างๆ ของผู้คน ดังนั้นจึงจำต้องตีความผ่านพิธีกรรม ตำนาน หรือความคิดในรูปแบบที่แตกต่างกันออกไป การสร้างความเป็นถิ่นฐานนั้นเป็นส่วนหนึ่งของการเมืองในระดับชีวิตประจำวันที่ดำเนินไปอย่างซับซ้อนต่อเนื่อง กล่าวคือ “ความเป็นถิ่นฐาน” คือสภาวะที่ ‘สถานที่’ ถูกทำให้เห็นเด่นชัดจนจับต้องได้ ทั้งในเชิงจินตนาการและวาทกรรม ความเป็นถิ่นฐานคือสภาวะที่สถานที่ถูก ‘สร้างขึ้น’ ผ่านปฏิบัติการต่างๆของผู้คนที่อยู่ในตำแหน่งแห่งที่และอำนาจการเมืองที่แตกต่างกัน (วสันต์ ปัญญาแก้ว, 2551: 96) เช่น ในงานศึกษาเรื่อง “*Senses of Local Place and The Temples of West Hunan*” Mary Rack (2004) เสนอการวิเคราะห์ตีความกระบวนการ

สร้างสำนึกของความเป็นถิ่นฐานของผู้คนในเขตชายแดนหูหนานตะวันตกของประเทศจีน โดยวิเคราะห์ผ่านปฏิบัติการที่แสดงออกผ่านพื้นที่ทางศาสนา 3 แบบ คือ (1) ศาลเจ้า Ma Yuan ที่มีเทพเจ้า Ma Fubo ที่เป็นเคารพนับถือของชาวยุ้ย (ผู้ที่ถูกกวาดต้อนให้อยู่พวยพวยที่หลัง) ในกรณีนี้ Mary Rack เสนอว่าความเป็นถิ่นฐานถูกสร้างขึ้นผ่านกิจกรรมต่างๆ ที่เกี่ยวกับศาลเจ้าและความเชื่อเรื่องอำนาจศักดิ์สิทธิ์ของเทพเจ้า Ma Fubo ที่คอยปกป้องผู้คนท้องถิ่น โดยนัยนี้จึงกลายเป็นสิ่งที่เชื่อมโยงชาวยุ้ย (พลัดถิ่น) เข้ากับสถานที่ดังกล่าว (2) ศาลเจ้า Tian Wang ที่มีกลุ่มแม่บ้านชาวม้งที่อาศัยอยู่ในละแวกศาลเจ้างดงกล่าว พยายามสร้างสำนึกความเป็นถิ่นฐานโดยเชื่อมโยงตนเองกับเทพเจ้า Tian Wang ในฐานะที่เป็นเทพเจ้าที่เกิดจากสัตว์ศักดิ์สิทธิ์คือมังกรและหญิงสาวท้องถิ่น (3) สถานที่แห่งที่ 3 คือพื้นที่ของ “เจ้าที่” ประจำย่านที่ชื่อว่า Tudigong อันเป็นความเชื่อของชาวยุ้ยที่เชื่อว่าสถานที่ หรือในแต่ละย่านนั้นจะมีผี หรือ “เจ้าที่” คอยปกป้องดูแลผู้คนที่อยู่อาศัยในย่านชุมชนนั้น (ไม่ก็อัญเชิญมาอยู่ใน “ศาลเจ้าที่” ที่สร้างขึ้นมากับการตั้งถิ่นฐานของชุมชนยุคแรกเริ่ม ดังมักปรากฏพบแบบแผนวัฒนธรรม พิธีกรรมความเชื่อดังกล่าวนี้ในย่านชาวจีนอพยพในเมืองใหญ่ในที่ต่างๆ ทั่วโลก) ดังนั้นในบริบทของการขยายตัวของสังคมเมือง (กรณีนี้คือในเขตหูหนานตะวันตกของจีน) ความเป็นเพื่อนบ้าน หรือความเป็นย่านในความหมายดั้งเดิมในชุมชนชาวจีนอพยพที่มีลักษณะของความเป็นเครือญาติพี่น้อง จึงกำลังถูกทำลายและเสื่อมคลายลงไป จนแทบจะหาไม่ได้ในสังคมสมัยใหม่ ดังนั้นการยืนยันความเป็นย่าน เป็นสมาชิกในชุมชนผ่านการจัดงานประเพณีเทศกาลไหว้ศาลเจ้าประจำปี และการเข้าร่วมเฉลิมฉลอง ด้วยการเดินขึ้นไปเคารพกราบไหว้ “เจ้าที่” ในวัด หรือศาลเจ้าที่ตั้งอยู่บนภูเขาของเมือง จึงกลายมาเป็นพื้นที่ทางสังคมที่เปิดโอกาสให้ผู้คนผู้อพยพในเมืองที่มีความแตกต่างหลากหลายสามารถรวมตัวกันได้ และมีโอกาสได้พบปะเพื่อนฝูงพูดคุย เล่นไพ่ ทานอาหารร่วมกัน เกิดกระบวนการเชื่อมโยงตัวตนเข้ากับสถานที่นั้นๆ แม้ว่าแต่ละคนจะมีประสบการณ์ ประวัติศาสตร์ที่แตกต่างกันและให้ความหมายต่อกิจกรรมเดียวกันนั้นแตกต่างกันออกไป กล่าวโดยย่อ งานศึกษาของ Mary Rack ชี้ให้เห็นว่าผู้คนไม่ได้เชื่อมต่อกับสถานที่อย่าง “เป็นธรรมชาติ” ทว่าต้องปฏิบัติ หรือ “แสดงออก” ผ่านประเพณี ความเชื่อ และชีวิตทางสังคม กระบวนการทางวัฒนธรรมเหล่านี้คือกลไกและพื้นที่ในตัวของมันเองที่สะท้อนให้เห็นถึงการที่สำนึกเกี่ยวกับสถานที่ของผู้คนได้ถูกประกอบสร้างขึ้นและขับเคลื่อนไปกับการเปลี่ยนแปลงในชีวิตประจำวันอย่างมีพลวัต

เนื้อหาในบทนี้ จะนำเสนอเรื่องราวและการทำความเข้าใจ “การสร้างความเป็นถิ่นฐาน” ของชาวลื้อซึ่งกล่าวได้ว่าส่วนใหญ่คือ “คนพลัดถิ่น” ที่ชะตาชีวิตต้องอพยพพระหระเหินออกจาก

บ้านเกิดเมืองนอนเดิมของตนคือเมืองยองและสิบสองปันนา เข้ามาตั้งรกรากใหม่ในอาณาบริเวณชายแดนไทย-พม่า ที่ต่อมาพัฒนาขึ้นเป็นเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าช้างเหล็ก (ดังที่ได้นำเสนอไปในบทที่ 2) ทั้งนี้โดยจะมุ่งวิเคราะห์ตีความผ่านประเพณีพิธีกรรม ความเชื่อทางศาสนา และการแต่งงาน และ “งานแต่ง” เลี้ยงเฉลิมฉลอง ในฐานะที่เป็นกระบวนการสำคัญของการสร้างความเป็นถิ่นฐานและ “เวทีแสดง” ตัวตนของชาวลื้อ ที่พื้นที่ชายแดนไทย-พม่า การสร้างชีวิตตั้งถิ่นฐานขึ้นใหม่ของพวกเขากลับมาอย่างถึงที่สุดคือส่วนหนึ่งของประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ที่อุบัติขึ้นในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบน ความเข้าใจในชีวิต ประสบการณ์ กระบวนการปรับตัวด้านต่างๆ ของชาวลื้อที่ชายแดนแม่สาย-ท่าช้างเหล็ก นอกจากจะช่วยให้เห็นถึงกระบวนการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการสร้างความเป็นถิ่นฐาน ยังจะช่วยสะท้อนและตีแผ่เราให้เห็น ชีวิตทางสังคมของชนชายแดนที่กำลังดิ้นรนกระเสือกกระสน ต่อสู้ และได้ตอบต่อการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ (spatial transformation) และวิถีการดำเนินชีวิตของผู้คนในอาณาบริเวณชายแดนที่กำลังถูกผนวกเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งของการปรับเปลี่ยนเชิงโครงสร้างด้านต่างๆ ที่อุบัติขึ้นในบริบทของการพัฒนาและการค้าการลงทุนระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขงตอนบน

วัด หมู่บ้าน และประเพณีปีใหม่สังขารในชุมชนสันทรายลื้อ

ในงานศึกษาเรื่อง *วัดบ้านปิงศูนย์กลางสังคมหมู่บ้านไทยลื้อ* (2513: 51-100) Michel Moerman ได้นำเสนอผลการศึกษาเกี่ยวกับโครงสร้างสังคมระดับหมู่บ้านของชาวนาลื้อที่เชียงคำ และได้นำเสนอข้อโต้แย้งต่อสมมติฐาน หรือความคิดของนักวิชาการไทยศึกษา (Thai Studies) ยุคนั้นเกี่ยวกับสังคมไทยที่มักจะถูกมองผ่าน “ตัวแบบโครงสร้างหลวม” ว่ามีลักษณะไร้ระเบียบแบบแผนที่ชัดเจน (ในทำนองเดียวกันกับที่พื้นที่ชายแดนมักจะถูกมองอย่างเหมารวมว่า เป็นพื้นที่แห่งการเปลี่ยนผ่าน “ไร้อำนาจรัฐ” กำกับควบคุม โดยเฉพาะเมื่อมองผ่านเรื่องของเศรษฐกิจการค้า และการลักลอบข้ามพรมแดน) ในงานเขียนชิ้นนี้ซึ่งตีพิมพ์ออกมาในทศวรรษ 1960 (หมู่บ้านที่ศึกษา เดิมเป็นส่วนหนึ่งของเชียงราย ปัจจุบันอยู่ในตัวอำเภอเชียงคำ จังหวัดพะเยา) Moerman ได้อภิปรายและนำเสนอข้อถกเถียง (เรื่องตัวแบบโครงสร้างหลวม) ผ่านการศึกษาสังคมหมู่บ้านของชาวลื้อซึ่งบรรพบุรุษถูกกวาดต้อนมาจากทางตะวันออกเฉียงใต้ของสิบสองปันนา (คือเมืองพง เมืองหยวน เมืองหล้า และเมืองมาง) มาตั้งรกรากใหม่ (ในบริเวณจังหวัดแพร่ น่าน และพะเยา ในปัจจุบัน ในช่วงทศวรรษ 1850) Moerman เสนอว่า เช่นเดียวกับชาวไทกลุ่มอื่นๆ ในเขตลุ่มน้ำโขง ชาวลื้อส่วนใหญ่นับถือศาสนาพุทธ (และผี) เน้นการทำบุญ ถ้ำบารุงวัดวาอารามสถาน ผ่านประเพณี พิธีกรรม เทศกาลวัฒนธรรมต่างๆ

โดยเฉพาะการบวช ความสัมพันธ์ระหว่างวัดกับชาวบ้าน ซึ่งก็คือ “โครงสร้าง” หรือระบบความสัมพันธ์ในชุมชนหมู่บ้าน จึงดำเนินไปอย่างเหนียวแน่น (ไม่ได้ “ละหลวม” หรือไร้ระเบียบแบบแผน) Moerman สรุปการตีความไว้อย่างน่าสนใจว่า ในสังคมชาวนาลื้อ (อย่างน้อยก็ในช่วงทศวรรษ 1960 ซึ่งเป็นช่วงเวลาที่เขาทำงานวิจัยภาคสนามที่เชียงคำ) วัดคือศูนย์กลางและศูนย์รวมของชาวบ้าน ซึ่งมีส่วนอย่างสำคัญในการจัดระเบียบความสัมพันธ์ภายในชุมชน เช่นมีการแต่งตั้งผู้นำ การแบ่งชนชั้นระหว่างหญิงชาย การใช้ระบบเครือญาติ การให้ความสำคัญต่อการบวช ซึ่งทั้งหมดเกี่ยวข้องสัมพันธ์ไปกับกิจกรรมต่างๆ ของหมู่บ้านที่มักจะมีศูนย์กลางอยู่ที่ ประเพณี พิธีกรรม กิจกรรมวัฒนธรรมต่างๆ ที่จัดขึ้นในวัด และรวมไปถึงการจัดการดูแลวัดและความเป็นไปในชุมชนด้วย ในบริบทของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับผู้คน ดังปรากฏผ่านโครงการพัฒนาชนบทต่างๆ (ในยุคนั้น) วัด จึงเปรียบเสมือน “หน้าต่าง” หรือพื้นที่ทางสังคมที่สะท้อนให้เราเห็นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมภายในชุมชนหมู่บ้าน และระหว่างผู้คนในชุมชนนั้นๆ กับรัฐ เจ้าหน้าที่รัฐ และผู้คนจากชุมชนอื่นๆ

“ชุมชนสันทรายลื้อ” ตั้งอยู่ห่างจากด่านชายแดนไทย-พม่า (ระหว่างแม่สายกับท่าขี้เหล็ก) ไปทางทิศตะวันออกประมาณ 5 กิโลเมตร ปัจจุบันมีครัวเรือนรวมทั้งหมดประมาณ 700 ครัวเรือน จำนวนคนคิดเป็นราวๆ 2,000 คน ชาวบ้านในชุมชนส่วนใหญ่มีพื้นเพ หรือเครือญาติบรรพบุรุษเป็นชาวลื้อจากสิบสองปันนาและเมืองยอง (ดังที่กล่าวข้างต้น) ในสายตาของชาวลื้อเอง ประวัติศาสตร์การตั้งหมู่บ้านสันทรายลื้อ เริ่มต้นขึ้นเมื่อมีชาวลื้อจากสิบสองปันนาอพยพโยกย้ายเข้ามาอยู่ในท่าขี้เหล็กบริเวณเดียวกับที่มีชาวไต (ไทใหญ่) อาศัยอยู่ (ปัจจุบันเรียกว่าหมู่บ้านสันทรายไต) ต่อมาเกิดความขัดแย้งมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกัน กลุ่มชาวลื้อจากสิบสองปันนาจึงย้ายแยกตัวออกมาตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่ โดยอาศัยอยู่ในบริเวณใกล้ๆ กับวัดพระธาตุสายเมืองในปัจจุบัน เล่ากันว่าเริ่มแรกมีจำนวนครอบครัวของชาวลื้อเพียง 12 ครัวเรือนเท่านั้น ต่อมาเริ่มมีการบูรณปฏิสังขรณ์วัดพระธาตุสายเมือง (จากวัดร้าง ที่มีเพียงซากปรักหักพังของพระธาตุองค์เก่าๆ ตั้งอยู่เท่านั้น) โดยมีพระสงฆ์และพุทธศรัทธาจากทั้งในท่าขี้เหล็กและแม่สายร่วมกันทำบุญบูรณปฏิสังขรณ์สร้างวัด เจดีย์ กุฏิ วิหารขึ้นมาใหม่ กระทั่งมีจำนวนของชาวลื้อ (ทั้งจากสิบสองปันนาและเมืองยอง) ไทใหญ่ และพม่า อพยพเข้ามาอาศัยอยู่ในบริเวณรอบๆ ชุมชนสันทรายลื้อมากขึ้นและกลายเป็นส่วนหนึ่งของการเติบโตของเมืองชายแดนแห่งนี้

วัดพระธาตุสายเมือง จึงเปรียบเสมือนศูนย์กลางและ “หน้าต่าง” ทางสังคม ของชุมชนชาวลื้อ และพุทธศาสนิกชนในเมืองชายแดนท่าขี้เหล็ก โดยเฉพาะหลังจากที่มีการบูรณปฏิสังขรณ์

สร้างกุฏิวัด ในปีพ.ศ. 2509 และนิมนต์พระจากวัดเชียงงาม เมืองเชียงตุงมาจำพรรษา และการอาราธนาพระครูบาแสงหล้า (ที่มีพื้นเพเดิมเป็นเชื้อเครือของเจ้าเมืองสิบสองป่านา และอพยพมาจากหัวเมืองหนึ่งทางตอนใต้) จากวัดหลวงเชียงยืน เมืองเชียงตุง มาจำพรรษา ช่วงนี้มีการสร้างวิหารหลวง เจดีย์ อุโบสถ โดยการระดมทุนและแรงศรัทธาของชาวลื้อทั้งจากแม่สายและท่าซี้เหล็ก ด้วยเหตุนี้จึงอาจสันนิษฐานได้ว่า การตั้งถิ่นฐานของผู้คน โดยเฉพาะชาวลื้อที่ทำท่าซี้เหล็ก น่าจะเริ่มหนาแน่นขึ้นจนกลายเป็นชุมชนชายแดนขนาดใหญ่ นับจากช่วงทศวรรษ 2510 เป็นต้นมา เมื่อเริ่มมีการพัฒนาก่อสร้างวัดพระธาตุสายเมืองขึ้นมาใหม่ นั่นเอง ทั้งนี้วัดพระธาตุสายเมือง ปัจจุบันนอกจากจะมีโรงเรียนเปิดสอนพระปริยัติธรรม ยังกลายมาเป็นจุดหมายของบรรดาพระเถระที่ต้องการเดินทางเพื่อศึกษาพระธรรม และที่จะข้ามแดนมาศึกษาต่อในประเทศไทยอีกด้วย และครูบาแสงหล้าเองก็ยังสามารถใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามพรมแดนกับทางคณะสงฆ์ไทย ให้การอนุเคราะห์ส่งเสียลูกศิษย์หลายคนให้ได้โอกาสเดินทางมาศึกษาต่อในเมืองไทย เช่น เชียงใหม่ และกรุงเทพฯ ไม่เพียงเท่านั้นท่านครูบายังสามารถระดมทุนสร้างโรงเรียน บ้านสงเคราะห์คนชรา และสถานเลี้ยงเด็กกำพร้า กล่าวได้ว่าครูบาแสงหล้าได้อุทิศตนทั้งในทางธรรมและทางโลกสร้างสาธารณประโยชน์ให้แก่สังคมของชาวพุทธที่แม่สาย ท่าซี้เหล็ก ไว้อย่างมาก ปัจจุบันครูบาแสงหล้าสิริแม้จะมีอายุครบ 80 ปีแล้ว แต่ยังคงเป็นที่เคารพศรัทธาไม่เพียงแต่ของคนลื้อเท่านั้นแต่ยังรวมไปถึงกลุ่มชาติพันธุ์อื่นๆ ด้วย ดังสะท้อนผ่าน การมาทำบุญหรือร่วมพิธีกรรม กิจกรรมต่างๆ ที่วัดของชาวลื้อและพุทธศรัทธาทุกหมู่เหล่า ไม่เว้นแม้แต่นายทหารพม่า ในวันสำคัญทางพระพุทธศาสนา หรือช่วงเทศกาลวัฒนธรรมสำคัญ ไม่ว่าจะเป็นวันออกพรรษา วันสงกรานต์ ขึ้นปีใหม่ และงานพิธีสืบชะตาและฉลองวันเกิดครูบาแสงหล้า ซึ่งมักจะจัดขึ้นในช่วงปลายเดือนธันวาคมของทุกปี

วันขึ้นปีใหม่ของชาวบ้านสันทรายลื้อจะตรงกับวันขึ้น 13 ค่ำเดือน 5 ซึ่งจะตรงกับวันขึ้นปีใหม่เมืองแบบล้านนา ชาวบ้านสันทรายลื้อ จะมีงานบุญ และเตรียมตัวสำหรับการเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ศักราชใหม่ สิ่งที่เกิดขึ้นในหมู่บ้านคือญาติพี่น้องที่ออกจากหมู่บ้านไปทำงาน หรือตั้งถิ่นฐานยังที่อื่นต่างเดินทางกลับบ้าน ไม่ว่าจะใกล้เพียงแค่ว่าแม่สาย เชียงราย หรือไกลถึง เชียงใหม่ กรุงเทพฯ หาดใหญ่ ภูเก็ต ก็จะเดินทางกลับมาบ้าน ส่วนหนึ่งเนื่องจากเป็นช่วงเทศกาลหยุดยาว บางครอบครัวที่ย้ายไปอยู่ในแม่สาย เนื่องจากต้องทำงานแม้จะมีการโทรศัพท์พูดคุยกันเป็นประจำ หรือไปมาหาสู่กันอยู่แล้ว แต่เมื่อมีโอกาสได้หยุดยาว ก็จะพาครอบครัวโดยเฉพาะพาลูกๆ ข้ามกลับเข้าไปยังหมู่บ้านสันทรายลื้อ และใช้เวลาอยู่ร่วมกัน ทั้งการไปทำบุญที่วัด ทำพิธีเลี้ยงเสื่อบ้าน หรือ “ตานใจบ้าน” เล่นน้ำสงกรานต์ หรือการท่องเที่ยวไปยังสถานที่ต่างๆ ใน

ทำชี้เหล็ก บางครอบครัวมีญาติจากเมืองยงเดินทางมาหาในสนทรายลือ เพื่อมาเยี่ยมญาติ และเพื่อท่องเที่ยวในตัวเมืองทำชี้เหล็ก และแม่สาย ซึ่งส่วนใหญ่จะพักกับญาติพี่น้องในหมู่บ้าน บ้านบางหลังมีพี่น้องมาจากเมืองยงกว่า 20 ชีวิตที่เขมารถเดินทางมา และอาศัยนอนในบ้าน เจ้าของบ้านต้องจัดเตรียมที่นอนหมอนมุ้งต้องรับญาติๆ มักจะทำขนมเรียกว่าขนม “ข้าวแป็บ” ขนมข้าวแป็บจะทำให้เพื่อเลี้ยงแขกที่มาที่บ้าน และนำไปใส่บาตรที่วัด

เช้ามีดของวันทำบุญชาวบ้านจะนำอาหารไปถวายที่วัดเพื่อทำบุญให้กับญาติพี่น้องที่เสียชีวิตไปแล้ว และในช่วงเช้าชาวบ้านจะนำตุ้ทั้งขนาดเล็กและใหญ่ ไม้ค้ำขนาดเล็กสำหรับค้ำต้นไม้ บริเวณหน้าวัด และขนม อาหารแห้งผลไม้สำหรับไปวางบนทรายที่ก่อขึ้น มีการนำสายสิญจน์ ผูกไว้กับไม้ค้ำเชื่อมกับ ไม้ในวิหาร มีชาวบ้านนำเสื้อผ้าใส่ถึงมาวางไว้หน้าพระพุทธรูปเพื่อขอ ประกอบพิธี ก่อนเริ่มทำพิธีในวิหาร ชาวบ้านได้เริ่มทยอยนำข้าวสาร อาหาร ขนมไปถวายแก่ พระสงฆ์ในกุฏิต่างๆ บริเวณหน้าวัดมีพ่อค้าแม่ค้านานมาขายเพื่อให้ชาวบ้านซื้อไปปล่อย ประมาณ 9 โมงเมื่อชาวบ้านมาพร้อมหน้าพร้อมตา พระเถรเริ่มทยอยเข้าวิหารจนครบก็เริ่มพิธี สวดมนต์ สวดสืบชะตา หลังจากเสร็จพิธีชาวบ้านจะนำเสื้อผ้าที่นำมาประกอบพิธีกรรมกลับไป ใส่ที่บ้านเพื่อเป็นสิริมงคลในการเริ่มต้นปีใหม่ด้วย หลังจากนั้นจะมีการกำหนดวันทำพิธีสงฆ์ น้ำ พระพุทธเจ้าและพระสงฆ์ ซึ่งจะทำหลังจากวันสงกรานต์ประมาณ 3-4 วัน แล้วแต่ฤกษ์

ในวันสงฆ์น้ำพระเจ้า ก่อนที่จะมารวมตัวทำพิธีสงฆ์น้ำที่วัด ชาวบ้านจะทำพิธีสงฆ์น้ำพระพุทธรูป ประจำบ้านของตนก่อน โดยจะต้องกระทำก่อนเวลาเที่ยงวัน โดยใช้น้ำส้มป่อยเช็ดล้างทำความสะอาด สะอาดพระพุทธรูป(ต้องให้ผู้ชายทำ) และบริเวณนี้พระให้สะอาดเรียบร้อย ถือเป็นการทำความสะอาดต้อนรับปีใหม่และเป็นสิริมงคลให้กับบ้านที่พักอาศัย หลังจากที่ทำทำความสะอาดเรียบร้อยแล้วในช่วงบ่ายชาวบ้านก็จะนำน้ำส้มป่อยไปรวมกันที่วัดพระธาตุสายเมืองเพื่อ ประกอบพิธีกรรม เมื่อประกอบพิธีกรรมเสร็จเรียบร้อยแล้ว พระสงฆ์จะนำน้ำส้มป่อยดังกล่าวชำระล้างทำความสะอาดพระพุทธรูปในวิหารให้สะอาด หลังจากนั้นก็จะเป้นพิธีการสงฆ์น้ำพระสงฆ์ โดยมีพระสงฆ์ที่เป็นพระผู้ใหญ่ประจำวัดหรือเจ้าอาวาสนั่งอยู่ในเพิงที่ทำด้วยก้านกล้วย โดยชาวบ้านจะนำน้ำส้มป่อยที่ผ่านการทำพิธีมาแล้วรดที่พระ หรือเทลงบนก้านกล้วยที่ทำเป็นร่อง เพื่อให้ให้น้ำไหลลงบนที่ตัวพระสงฆ์ หลังจากนั้นชาวบ้านก็จะนำน้ำส้มป่อยไปรดพระพุทธรูป บันได รอบๆวัด รวมถึงสงฆ์น้ำพระสงฆ์หรือสามเณรรูปอื่นๆที่อยู่ในวัด หลังจากพิธีสงฆ์น้ำพระ ชาวบ้านจะกลับบ้านไปเล่นสาดน้ำกันต่อภายในหมู่บ้านและกินเลี้ยงกัน

ในสังคมหมู่บ้านของชาวลื้อจะมี “ใจบ้าน” เป็นสัญลักษณ์ซึ่งตั้งอยู่กลางหมู่บ้าน ถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำหมู่บ้าน มีหน้าที่ปกปักรักษาคุ้มครองชาวบ้าน ชาวบ้านมักเรียกว่า “ผีเสื้อบ้าน” เพราะมีศาลผี (เทวดาประจำหมู่บ้าน) ตั้งอยู่ในบริเวณเดียวกัน ใจบ้านบ้านสันทรายลื้อตั้งอยู่ไม่ไกลจากวัดพระธาตุสายเมือง เป็นใจบ้านที่ถูกสร้างขึ้นในสมัยที่ชาวลื้อจากสิบสองปันนาอพยพย้ายมาอยู่และตั้งหมู่บ้านขึ้นใหม่ ภายในบริเวณที่ตั้งใจบ้าน มีศาลาเอนกประสงค์ และต้นชมพู 1 ต้น ปัจจุบันชาวบ้านได้สร้างกำแพงและประตูล้อมรอบใจบ้าน โดยจะมีชาวบ้านที่อาศัยอยู่บริเวณใกล้เคียงคอยเข้าไปทำความสะอาดบริเวณใจบ้าน

ทุกๆปีในช่วงหลังวันสงกรานต์จะมีพิธีใจบ้านเพื่อทำความสะอาดและประกอบพิธีทางศาสนา โดยก่อนวันทำพิธีชาวบ้านจะนำทรายจากแม่น้ำสายมากองไว้ใจกลางใจบ้านเพื่อให้ชาวบ้านนำตุ่มที่มีลักษณะยาว และตุ่มขนาดเล็กมากักไว้ และบริเวณรอบกองทรายชาวบ้านจะนำขวดน้ำหรือแก้วน้ำที่บรรจุน้ำมาวางไว้ รวมทั้งดอกไม้ ธูปเทียน ขนม และบริเวณศาลามีแท่นไม้ไผ่จำนวน 4 แท่นสำหรับวางสิ่งของเพื่อทำบุญหรือบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่ในหมู่บ้าน แต่ละกองจะมีชาวบ้านนำตุ่มขนาดเล็ก ขนมชิ้นเล็กๆ เทียน หาบไม้จำลองขนาดเล็กๆ ดอกไม้ ผลไม้ ข้าวปั้นที่มีสีต่างๆ รูปปั้นสัตว์ที่ปั้นจากดินเหนียวนำมากองรวมกันไว้ บริเวณใจบ้านชาวบ้านนำน้ำส้มป่อยใส่ถึงน้ำขนาดเล็กมากองรวมกัน ใกล้ๆกันชาวบ้านนำไม้มาค้ำต้นชมพูเอาไว้ ภายในศาลาด้านหน้ามีแท่นบูชาที่มีผ้าหลากสีปูอยู่ เมื่อครบ 1 ปีจะมีการเปลี่ยนผ้าและทำความสะอาด ใกล้ๆกันชาวบ้านนำเสื้อผ้าใส่ถุงมาวางไว้เพื่อรอทำพิธีในวันรุ่งขึ้น

บริเวณด้านนอกมีพ่อค้าแม่ค้ามาขายอาหาร ข้าวซอยน้อย ขายลูกชิ้น ไอติม ะหว่งนี้ชาวบ้านได้ทยอยนำสิ่งของมาถวายภายในบริเวณใจบ้าน ชาวบ้านจะนำสิ่งของมาถวายเรื่อยไปทั้งคืนในตอนกลางคืนบริเวณด้านนอกใจบ้านจะมีการการเล่นการพนัน โดยจะมีทหารพม่ามาคอยตรวจตราอยู่เป็นระยะเพื่อรักษาความปลอดภัย มีชาวบ้านและเด็กหลายคนมาร่วมเล่นเป็นจำนวนมาก

ตานไม้ค้ำ บริเวณ “ใจบ้าน” บ้านสันทรายลือ
(ภาพ: เสาวรีย์ ชัยวรรณ, เมษายน 2554)

เช้าวันรุ่งขึ้นจะมีการนิมนต์พระจากวัดพระธาตุสายเมืองมาประกอบพิธีกรรม ระหว่างที่มีการสวดมนต์ยังคงมีชาวบ้านทยอยเข้ามาในบริเวณใจบ้านอยู่เรื่อยๆ โดยมีชาวบ้านสันทรายลือเดินทางมาร่วมพิธีเต็มบริเวณทั้งด้านในและด้านนอกใจบ้าน ชาวบ้านสันทรายลือถือว่า การตานใจบ้าน มีความสำคัญกับการดำเนินชีวิตมาก แม้จะไม่สามารถมาร่วมงานได้ครบทุกคนก็ต้องส่งตัวแทนของแต่ละบ้านมาร่วมพิธี เนื่องจากถือว่า “ใจบ้าน” (ผีบ้าน) คือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่จะคอยปกป้องรักษาคนในหมู่บ้านให้อยู่ร่วมเย็นเป็นสุข

“ประเพณีตานใจบ้าน” และครูบาแสงหล้า นำพระสงฆ์จากวัดมานำพุทธศัทธธาประกอบพิธี
(ภาพ: เสาวรีย์ ชัยวรรณ, เมษายน 2554)

สำหรับชาวสันทรายลื้อ พิธีกรรมของหมู่บ้าน ถือเป็นพิธีกรรมที่ชาวบ้านให้ความสำคัญในการเข้าร่วม แม้ว่าในปัจจุบันชาวบ้านหลายคนมีอาชีพที่ต้องทำงานค้าขาย หารายได้ให้ครอบครัว ทำให้หลายคนไม่มีเวลาที่จะมาเข้าร่วม สำหรับตานใจบ้าน หากไม่มีเวลามีหลักว่าจะต้องส่งคนในครอบครัวมาร่วมพิธีกรรมแทน แต่ส่วนมากจะปิดร้าน หรือหยุดทำงานชั่วคราว เพื่อมาร่วมพิธี ซึ่งถือว่ามีความสำคัญต่อการดำเนินชีวิตในหมู่บ้าน มากไปกว่านั้นหากไม่เข้าร่วมอาจถูกมองว่าไม่ให้ความสำคัญกับหมู่บ้าน การเข้าร่วมพิธีกรรมนี้จึงเป็นการแสดงออกถึงตัวตน และความเป็นสมาชิกของหมู่บ้านสันทรายลื้อ เพราะเชื่อว่ามีใจบ้านและผีเสื้อบ้านร่วมกัน อีกทั้งการมาเข้าร่วมกิจกรรมประจำปีในหมู่บ้านเป็นโอกาสที่จะได้มาพบปะกัน เนื่องจากในชีวิตประจำวันชาวบ้านที่ทำงานจะแทบไม่มีเวลาเข้าร่วมสมาคม กระทั่งเมื่อเข้าสู่พื้นที่ พิธีกรรม

หรือวัด จึงได้มีโอกาสพบปะพูดคุยกัน โดยเฉพาะในเทศกาลสงกรานต์ปีใหม่ ซึ่งถือว่าเป็นช่วงเวลาที่สำคัญที่สุดในรอบปีสำหรับชาวลื้อ

พิธีไหว้ผีบ้าน ศาลเจ้าพ่อคำแดง บ้านไม้ลุงขุน

คล้ายๆ กันกับที่บ้านสันทรายลื้อ ที่ชุมชนบ้านไม้ลุงขุน ชุมชนชาวลื้อสิบสองปันนาที่เก่าแก่และปัจจุบันกลายมาเป็นชุมชนท่องเที่ยวอีกแห่งหนึ่งในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ทุกๆ ปีในวันขึ้น 9 ค่ำ เดือน 7 (ตรงกับเดือนเมษายน) ชาวบ้านจะประกอบพิธีไหว้ศาลเจ้าพ่อคำแดง พิธีกรรมที่ปรับเปลี่ยนมาจากประเพณีดั้งเดิมที่เรียกว่า “ไหว้ผีบ้าน” หรือ “เทวดาบ้าน” ของชาวลื้อสิบสองปันนา

ภาพแสดงศาลเจ้าพ่อคำแดงบ้านไม้ลุงขุนในปัจจุบัน (บน) ในบริเวณศาลเป็นที่ตั้งของ “ใจบ้าน”

(ภาพ: วสันต์ ปัญญาแก้ว ธันวาคม 2553)

ก่อนวันงานจะมีการเตรียมงานทั้งสถานที่และอาหาร ส่วนใหญ่เป็นผู้หญิง(แก่) ซึ่งเกือบทั้งหมดเป็นชาวบ้านไม้ลุงขุน บางส่วนมาจากบ้านเกาะทรายซึ่งถือว่าเป็นบ้านพี่น้องกัน นับถือเจ้าพ่อคำแดงเหมือนกัน ชาวบ้านมาช่วยกันทำขนม “ข้าวแอบ” เป็นแป้งสอดไส้น้ำตาลข้างใน เหมือนกับขนมที่ชาวบ้านสันทรายลื้อทำในช่วงวันสงกรานต์ เพื่อนำไปทำบุญที่วัดโดยชาวบ้านบางส่วนเข้ามาทำความสะอาดสถานที่ จัดหาอุปกรณ์ ทำความสะอาดเครื่องครัวต่างๆ งานในวันนี้เริ่มตั้งแต่ 8 โมงเช้า มีชาวบ้านที่เป็นกลุ่มแม่บ้านและผู้ใหญ่บ้านไม้ลุงขุนมาเตรียมทำขนมสำหรับถวายเจ้าในวันพຸ່ງนี้และเตรียมทำอาหารเลี้ยงชาวบ้านที่มาช่วยทำงาน โดยแบ่งงานกันอย่างชัดเจนว่ากลุ่มหนึ่งทำอาหาร อีกกลุ่มหนึ่งห่อขนม นึ่งขนม แม่หลวงเล่าว่างานวันพຸ່ງนี้เป็นงานเลี้ยงเจ้าพ่อคำแดงถือเป็นผีเสื้อบ้านของหมู่บ้าน มีการเลี้ยงอย่างนี้ทุกปี ปีละ 2 ครั้ง

ครั้งแรกจัดในช่วงเดือนมิถุนายน และครั้งที่สองจัดในวันขึ้น 9 ค่ำเดือน 7 ของทุกปี นอกจากนี้ในทุกๆวันพระชาวบ้านก็นิยมนำผลไม้ อาหารมาถวายเจ้าพ่อเป็นประจำอยู่แล้ว

ต่อมาเมื่อชื่อเสียงเจ้าพ่อเริ่มแพร่หลาย คนจึงมาเคารพอยู่อย่างต่อเนื่องไม่เฉพาะแค่วันพระเท่านั้น ของที่ถวายให้เจ้าพ่อจะต้องไม่มีเนื้อสัตว์ เนื่องจากเจ้าพ่อไม่กินเนื้อ ดังนั้นอาหารหลักๆที่ต้องเตรียมก็คือขนมข้าวแอ็บที่ชาวบ้านกำลังช่วยกันทำอยู่ รวมถึงผลไม้ต่างๆที่ชาวบ้านจะทยอยนำมาถวายเจ้าพ่อ ทั้งวัน สังเกตได้ว่ามีชาวบ้านเดินเข้าออกศาลเจ้าพ่ออยู่ตลอดเวลาหลายคนนำผลไม้ ขนมหวาน อาหารเจมาถวายเจ้าพ่อ รวมถึงแะบริจาคเงินเพื่อใช้สำหรับดูแลศาลด้วย บางคนนำไปตองมาให้สำหรับห่อขนม บางคนนำผลไม้ ของหวานมาให้ชาวบ้านที่ช่วยได้รับประทาน ชาวบ้านที่เข้ามามาจากหลายหมู่บ้านที่นับถือเจ้าพ่อคำแดง แม่หลวงเล่าว่าส่วนใหญ่ที่มาก็จะนับถือเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถขอพรได้ ส่วนใหญ่ก็จะมาขอเวลาเดินทางไปไหนไกลๆมาขอให้เดินทางปลอดภัย บ้างก็มาขอให้ช่วยเรื่องเงินทอง หลายคนสมหวังก็มาแก้บนด้วยการจ้างวงดนตรีไทยมาเล่นในงานเมื่อหลายปีที่แล้ว ความศักดิ์สิทธิ์ของเจ้าพ่อคำแดงทำให้เป็นที่รู้จักของคนส่วนใหญ่ในแม่สายและต่างจังหวัด หลายปีที่ผ่านมาจึงมีคนมาร่วมงานจากหลากหลายที่ไม่ใช่มีเพียงแต่ชาวบ้านไม้ลุงขุนเท่านั้น และเมื่อหลายปีก่อนก่อนที่แม่หลวงมะลิวัลย์จะเป็นผู้ใหญ่บ้าน ท่านได้ร้องเพลงที่มีเนื้อหาเกี่ยวกับประวัติของเจ้าพ่อคำแดงไว้ เพื่อใช้เปิดในงาน แม่หลวงเล่าว่าตอนที่เข้าไปอัดเสียงนั้นกว่าจะอัดเสียงได้ใช้เวลานานมาก กระทั่งได้มาไหว้เจ้าพ่อเพื่อบอกกล่าวว่าจะร้องเพลงของเจ้าพ่อ เมื่อกลับเข้าอัดการร้องเพลงก็ผ่านไปได้อย่างดี

แม่หลวง (ผู้ใหญ่บ้านคนปัจจุบัน) เล่าถึงหมู่บ้านไม้ลุงขุนว่าเป็นหมู่บ้านของชาวลื้อที่อพยพมาจากสิบสองปันนา ผู้ใหญ่บ้านคนแรกของหมู่บ้านนี้ก็คือตาของแม่หลวงเอง ประวัติของคุณตาเคยถูกเขียนลงหนังสือพิมพ์ด้วยเป็นเรื่องเกี่ยวกับการย้ายออกมาจากสิบสองปันนาและมาตั้งหมู่บ้านที่นี่ เมื่อถามถึงหนังสือพิมพ์ฉบับนั้นแม่หลวงบอกว่าหายไปแล้ว ตอนนั้นก็เสียตายนานที่ไม่ได้เก็บไว้ เพราะถือเป็นของมีค่า แต่แม่หลวงบอกว่าคนแก่ที่นั้งห่อขนมอยู่หลายคนก็มาจากสิบสองปันนา ส่วนใหญ่ก็อายุ 60 ปีขึ้นไปแล้วทั้งนั้น คนรุ่นนี้มาช่วยงานที่ศาลเจ้าพ่อทุกปี เพราะเชื่อว่าพิธีกรรมต้องทำอย่างไรบ้าง ที่มีเปลี่ยนแปลงก็คือในอดีตจะมีร่างทรงสำหรับเจ้าพ่อด้วย แต่ร่างทรงคนนี้ได้เสียชีวิตไปแล้ว เป็นคนบ้านสันทรายลื้อ ผังนุ่นเป็นมานานแล้ว เมื่อประกอบพิธีกรรมก็จะเชิญเจ้าพ่อลงมาประทับร่าง แต่ก็ไม่ได้แสดงอิทธิฤทธิ์อะไร เพียงแต่ลงมารับอาหารที่ชาวบ้านนำมาถวายแล้วเท่านั้น หลายปีที่ผ่านมาเมื่อประกอบพิธีกรรมจะใช้ไม้

ศักดิ์สิทธิ์เป็นตัวแทนของเจ้าพ่อ ระหว่างนี้มีการเปิดเพลงที่แม่หลวงร้องคลอไปด้วย รวมถึงมีการเล่นดนตรี ตีกลอง ตีซอ ชาวบ้านผู้หญิงเดินฟ้อนไปรอบๆ ต้นไม้สูงๆ เพื่อถวายเจ้าพ่อสร้างบรรยากาศภายในงานด้วย

ข้าวแฉับที่ชาวบ้านช่วยกันห่อทยอยจัดเรียงลงหม้อเพื่อนำไปนึ่ง หม้อแล้วหม้อเล่า เมื่อหนึ่งเสร็จก็จะนำมาเทลงผ้าขาว ชาวบ้านช่วยกันเรียงขนม ตากไว้เพื่อให้เย็นลง แล้วจึงนำขนมใส่ถุง มัดไว้หลายร้อยถุงเพื่อนำถวายเจ้าพ่อ เมื่อพิธีเสร็จก็จะแจกจ่ายแก่ชาวบ้านที่มาร่วมงาน ชาวบ้านถือเป็นยา กินแล้วจะได้ไม่เจ็บไม่ไข้ ตอนห่อขนมห้ามหยิบกินก่อนเด็ดขาดเพราะเป็นของถวายเจ้าพ่อ หากเจ้าพ่อยังไม่ได้กินเราก็กินไม่ได้ (วันนั้น) มีชาวบ้านผู้หญิงประมาณ 10 กว่าคนนั่งรับประทานอาหารอยู่ในศาลา มีชาวบ้านบางส่วนทยอยเข้ามาจุดธูปเทียนไว้ นำผลไม้ดอกไม้ ธูป เทียนมาถวายเจ้าโดยนำไปวางใส่ถาดที่เตรียมไว้ด้านหน้าเจ้าพ่อและองค์ภรรยาทั้งสอง เมื่อใส่เสร็จแล้วก็ลงมาใส่ผลไม้และอาหารบริเวณโถงบ้านซึ่งอยู่ใต้ต้นไม้สูงๆ เมื่อเห็นคนเริ่มทยอยเข้ามาแม่บ้านที่นั่งอยู่ก็ช่วยกันนำเก้าอี้ออกมาตั้งเรียงบริเวณหน้าศาลเจ้าพ่อ เพื่อให้ชาวบ้านที่มานั่งรอพิธี เมื่อตั้งเก้าอี้เสร็จก็ตั้งวงเล่นดนตรีเพื่อสร้างบรรยากาศในงาน ชาวบ้านบางคนก็ออกมาฟ้อนถวายเจ้าพ่อ

57

บริเวณในศาลาเจ้าพ่อมีโต๊ะสำหรับวางอาหารและผลไม้อยู่ 3 ชุดสำหรับเจ้าพ่อค้ำแดง และองค์ภรรยาทั้งสอง และมีเชิงใส่ข้าวแฉับวางอยู่หลายเชิง และใกล้ๆ มีลูกค้านั่งอยู่ ลูกค้านั่งเป็นชาวบ้านไม้สูงๆ เปิดร้านขายของชำในตลาดไม้สูงๆ ทำหน้าที่ประกอบพิธีกรรมในวันนี้ ลูกค้านั่งเป็นชาวลื้อสิบสองปันนาอพยพมาอยู่ไม้สูงๆ เมื่อกว่า 40 ปีก่อน ลูกค้านั่งบอกว่าพิธีกรรมไม่มีอะไรมากเดี๋ยวรอให้ชาวบ้านมาทันพร้อมหน้าพร้อมตาก็คงสามารถเริ่มพิธีได้ เมื่อเวลาประมาณ 6.30 น. เมื่อเห็นว่ามีชาวบ้านมาทันเยอะแล้ว แม่หลวงก็กล่าวต้อนรับ และบอกให้ชาวบ้านทราบว่าเมื่อพิธีเสร็จแล้วจะมีการแจกข้าวแฉับ และทำไว้เป็นจำนวนมาก ไม่ต้องแย่งกัน เมื่อพูดเสร็จแม่หลวงก็เข้าไปนั่งข้างลูกค้านั่งเพื่อเริ่มพิธี ชาวบ้านที่นั่งที่เก้าอี้และในศาลาเต็มบริเวณ

แม่หลวงเริ่มพิธีด้วยการนำไม้ศักดิ์สิทธิ์มาทาบไว้ที่แขนทั้งสองข้างเพื่อดูว่ามีความยาวเท่าใด จากนั้นก็ทำพิธีถวายดอกไม้ธูปเทียน ข้าว อาหาร ขนม ผลไม้ โดยลูกค้านั่งได้กล่าวเป็นภาษาลื้อ (ในกระดาศที่จดมา) ได้ยินคร่าวๆ ประมาณ ชาวลื้อจากหลายที่มาร่วม (ได้ยินคำว่าพระธาตุสายเมืองด้วย) ใจกันมาถวายอาหารแด่เจ้าพ่อ และอัญเชิญเจ้าพ่อมารับอาหารที่จัดเตรียมไว้ให้ โดยขอให้เจ้าลงมาสถิตอยู่ที่นี่ เมื่อทำพิธีอัญเชิญเสร็จแม่หลวงก็ได้นำไม้มาทาบกับแขนอีก

ครั้ง ปรากฏว่าวัดได้ยาวกว่าครั้งแรก แสดงให้เห็นว่าเจ้าพ่อได้แสดงลงมาแล้ว ลุงลักได้นำไม้ไปวางเกยบนเก้าอี้ที่ตั้งอยู่หน้ารูปปั้นเจ้าพ่อ ถือว่าให้เจ้าพ่อได้นั่งเก้าตัวนี้และรับของต่างๆที่ได้นำมาถวาย จากนั้นแม่หลวงก็ได้ประกาศให้ชาวบ้านทราบว่เจ้าพ่อได้เสด็จลงมาแล้ว กำลังรับของถวายอยู่ ขอให้ชาวบ้านทุกคนตั้งใจอธิฐานขอพรจากเจ้าพ่อ หลังจากนั้นแม่หลวงก็ได้เรียกให้แม่บ้านลงไปพอนเพื่อถวายแด่เจ้าพ่อด้านล่าง เมื่อพอนเสร็จ ประมาณ 5 นาทีก็อัญเชิญเจ้าพ่อกลับ เป็นอันเสร็จพิธีกรรม ชาวบ้านบางส่วนที่มาก็เริ่มนำอาหาร ผลไม้มาถวายเจ้าพ่อไม่ขาดสาย ข้าวแอ็บที่เตรียมไว้ก็ถูกนำมาแจกจ่ายให้ชาวบ้านที่มาร่วมงานจนหมด

ประเพณีแต่งงาน ปฏิบัติการเชิงพื้นที่ ที่ชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก

ปัจจุบัน ครอบครัวของชาวลื้อ โดยเฉพาะจากเมืองยอง ภาคตะวันออกของรัฐฉาน (ห่างจากท่าขี้เหล็กเข้าไปในพื้นที่ตอนในราวๆ 170 กิโลเมตร) ได้เดินทางอพยพโยกย้ายเข้ามาตั้งรกรากใหม่อย่างในแม่สาย-ท่าขี้เหล็กอย่างต่อเนื่อง แม้จะไม่ง่าย เช่น การย้ายเข้ามาอยู่อาศัยและตั้งบ้านเรือนใหม่ทางฝั่งท่าขี้เหล็ก นอกจากที่ดินจะหายาก ยังจะต้องมีการจดทะเบียนและพิสูจน์หลักฐานหลายอย่าง ในขณะที่การหาซื้อบ้านทางฝั่งแม่สาย แม้เรื่องการหาเอกสารหลักฐานอาจจะทำได้ง่ายกว่า (แน่นอนว่าต้องอาศัยกระบวนการใต้ดิน) ทว่าก็ต้องอาศัยเงินเป็นจำนวนไม่น้อย ทว่า ครอบครัวชาวลื้อ โดยเฉพาะจากเมืองยอง ก็พยายามดิ้นรนที่จะอพยพเข้ามาตั้งรกราก สร้างชีวิตใหม่ในแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ปรากฏการณ์เหล่านี้ สามารถสังเกตผ่านชีวิตการแต่งงาน รวมจนไปถึงการสอบถามถึงชีวิตประวัติครอบครัว น่าสนใจอย่างยิ่งว่า ในกรณีของการแต่งงาน ส่วนมากชาวลื้อยังคงแต่งงานกันเองภายในกลุ่มเป็นหลัก หากไม่ใช้การแต่งงานในกลุ่มชาวลื้อด้วยกันเอง โดยเฉพาะในกรณีของหญิงสาว หากเลือกได้พวกเธอมักจะแต่งงานข้ามกลุ่ม สร้างครอบครัวกับชาวต่างชาติ มากกว่าการแต่งงานกับหนุ่มไทย ทั้งนี้ส่วนใหญ่ที่ยังคงแต่งงานกันในกลุ่ม นอกเหนือจากความคุ้นเคยติดใกล้ชิดทางสังคมวัฒนธรรม ส่วนหนึ่งมักจะมีสาเหตุจากปัญหาเรื่องสัญชาติ เช่นกรณีเด็กหนุ่ม ที่เข้ามาทำงานในเมืองไทย ตลอดเวลาที่คบหาดูใจกับหญิงสาว (ชาวไทย) พวกเขามักจะปกปิดสถานะที่แท้จริง (ที่ถูกเรียกว่าเป็นคนจากพม่า) เอาไว้ ฉะนั้นในกรณีที่คบหากัน เมื่อถึงเวลาที่จะต้องตัดสินใจแต่งงานผู้ชายลื้อมักจะไม่กล้าที่จะเปิดเผยความจริงและในที่สุดก็จะตัดสินใจบอกเลิกกัน แล้วก็หันไปคบหาสาวลื้อ ซึ่งอาจมีหรือไม่มีสัญชาติไทยก็ได้ ในกรณีของหญิงสาวที่แต่งงานกับสามีชาวต่างชาติ เช่น แต่งงานกับคนจีน ญี่ปุ่น ส่วนมากพบว่าคือเด็กสาวที่อพยพข้ามชาติเข้ามาประกอบอาชีพขายบริการทางเพศในไทย และพวกเธอมีเป้าหมายว่าจะต้องพยายามที่จะหาผู้อุปถัมภ์ หญิงสาวเหล่านี้สามีของพวกเธอจึงมีเงินมีฐานะ ซึ่งก็มักจะซื้อบ้านในโครงการบ้าน

จัดสรรให้อยู่อาศัย และมีลูกด้วยกัน กระทั่งในที่สุดหลายคนหาทางโยกย้ายพ่อแม่จากฝั่งพม่า ทำชีเหล็ก เข้ามาอยู่อาศัยด้วยทั้งแบบชั่วคราวและถาวร กล่าวได้ว่ากระบวนการทางสังคมต่างๆ เหล่านี้ถือเป็นส่วนหนึ่งของ “ปฏิบัติการของชนชายแดน” ที่พยายามดิ้นรนต่อสู้ ปรับปรนชีวิตทางเศรษฐกิจและสังคมของตนเข้ากับเงื่อนไขเชิงโครงสร้างที่อาณานิคมชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก การแต่งงานของชาวลื้ออพยพเหล่านี้ ในวันนี้จึงเสมือนเป็นส่วนหนึ่งของการสร้างความเป็นถิ่นฐานนั่นเอง

สำหรับหนุ่มสาวชาวลื้ออพยพที่เข้ามาตั้งรกรากสร้างครอบครัวในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ส่วนมากจึงยังคงนิยมแต่งงานกันภายในกลุ่ม ในกรณีชุมชนสันทรายลื้อ เล่ากันว่าในอดีตมีข้อห้ามเกี่ยวกับการแต่งงานนอกกลุ่ม กล่าวคือห้ามคู่หนุ่มสาวแต่งงานกับคนนอกหมู่บ้าน โดยเฉพาะชาวบ้านจากหมู่บ้านสันทรายไต (หรือไทใหญ่) สันนิษฐานว่า น่าจะมีสาเหตุมาจากการมีเรื่องทะเลาะเบาะแว้งกัน ประกอบกับการถือครองที่ดินที่มีอยู่อย่างจำกัด จึงมีกฎหมายห้ามการแต่งงานกับคนนอกหมู่บ้าน ในแง่การแต่งงานนอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการทรัพยากร การถือครองที่ดินของชาวลื้อซึ่งมีรากฐานมาจากสังคมชาวนา การแต่งงานในกลุ่มยังกลายเป็นกลไกสร้างความเหนียวแน่นทางสังคมในชุมชนเอง ดังมักมีเสียงชาวบ้านเล่าลือกันว่า หนุ่มสาวหลายคู่ที่ฝ่าฝืน “ข้อห้าม” นี้ชีวิตมักประสบกับเคราะห์กรรม หรือเกิดอุบัติเหตุจากยานยนต์จนถึงแก่ชีวิต อย่างไรก็ตามไม่นานมานี้ เมื่อพื้นที่ชายแดนแห่งนี้ได้รับการพัฒนา และมีการขยายตัวทางเศรษฐกิจและความเป็นเมืองชายแดน (ไทย-พม่า) ที่ประกอบไปด้วยผู้คนต่างกลุ่มหลากหลายชาติพันธุ์มากขึ้นเรื่อยๆ ข้อห้ามเรื่องการแต่งงานนอกกลุ่มเริ่มไม่ค่อยที่จะเป็นไปได้ในทางปฏิบัติ การเปลี่ยนแปลงทางสังคมในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ที่เปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความทันสมัย เต็มไปด้วยความหลากหลายซับซ้อนของชีวิต และการได้รับอิทธิพลวัฒนธรรมบริโภคผ่านสื่อไทย ทำให้ปัจจุบันทั้งรูปแบบและความหมายของ “ความรัก” และการแต่งงาน เปลี่ยนไป มีเงื่อนไขทางเศรษฐกิจสังคมเข้ามาเกี่ยวข้องพัวพันมากขึ้น เช่นกรณี ชีวิตและความรักของหล้า สาวลื้อวัย 24 ปี

หล้าลูกสาวคนสุดท้าย อาศัยอยู่กับแม่และพี่ชาย พ่อของหล้าแยกจากครอบครัวไปมีเมียใหม่และย้าย (กลับ) ไปดูแลสวนยางพาราที่เมืองยอง หล้าและพี่ชายเกิดและเติบโตที่บ้านสันทรายลื้อ โดยตาและยายของหล้าเป็นชาวลื้อจากสิบสองปันนาและอพยพครอบครัวเข้ามาอยู่บ้านสันทรายลื้อเป็นรุ่นแรกๆ ก่อนหน้านี้ได้อยู่ที่บ้านสันทรายไต และได้โยกย้ายออกมาอยู่บริเวณวัดพระธาตุสายเมือง และเป็นครอบครัวที่เริ่มพร้อมๆ กับหมู่บ้านสันทรายลื้อและบูรณะวัดพระ

ธาตุสายเมืองขึ้นมา แต่ก่อนบ้านของหล้าอยู่ติดกับใจบ้านของบ้านสนทรายลือ ทุกวันพ่อและพี่ชายจะเข้าไปทำความสะอาดใจบ้าน หล้าได้มีโอกาสข้ามไปเรียนหนังสือที่แม่สาย โดยไปอาศัยอยู่ญาติ ส่วนพี่ชายเรียนหนังสือที่โรงเรียนพม่าที่ย่างกุ้ง ในสมัยเด็กๆ หล้าเล่าว่า ได้มีโอกาสเรียนหนังสือที่แม่สาย ในระดับชั้นประถมศึกษา มีเหตุการณ์ปิดด่านโดยปีหนึ่งปิดด่านประมาณ 3 ครั้งครึ่งหนึ่งหลายวัน ถ้าจะข้ามก็ต้องลักลอบข้ามแม่น้ำสาย ถ้าถูกจับได้ก็จะโดนยิง แม่ของหล้าก็เลยให้หล้าย้ายไปอยู่แม่สายกับญาติ ไม่ต้องกลับมาสนทรายลืออีกเพราะไม่รู้จะปิดด่านอีกเมื่อไร ส่วนพี่ชายนั้นถูกส่งไปเรียนที่ย่างกุ้ง เพราะต้องการเรียนภาษาพม่า เพราะหากอยู่ท่าซี้เหล็กจะไม่ได้สื่อสารภาษาพม่าอย่างเต็มที่เพราะมีหลายภาษา แม้จะพูดภาษาพม่าได้ก็อ่านเขียนไม่ค่อยได้ พ่อกับแม่จึงอยู่บ้านสนทรายลือกันแค่สองคน หล้าเรียนหนังสือที่แม่สายกระทั่งครูที่โรงเรียนขอหล้าเป็นลูกบุญธรรม แต่เนื่องจากหล้าไม่มีหลักฐานสถานะทางบุคคลจึงได้ยื่นเรื่องกับผู้ใหญ่บ้าน เมื่อมีการสำรวจบุคคลตกลำรวจ เมื่อ 5 ปีที่แล้ว และหล้าเพิ่งจะได้รับบัตรผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนเมื่อปีที่แล้วนี้เอง(พ.ศ. 2552) ซึ่งปัจจุบันทำให้หล้าเป็นบุคคลสองสัญชาติ โดยบัตรเก็บไว้กับญาติในแม่สาย

หล้าได้เรียนหนังสือถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 (การศึกษานอกโรงเรียน) ได้เรียนภาษาจีนและได้เข้าไปทำงานในคาสิโนในตำแหน่งบริการลูกค้าระดับ V.I.P (V.I.P Service) โดยช่วงแรกๆได้เงินเดือน 3,500 บาท ทำได้ 6 เดือนก็ขึ้นเงินเดือนให้เดือนละ 5,000 บาท(ยังไม่รวมทิปจากลูกค้า) ซึ่งหากเป็นคนไทยจะได้เดือนละ 8,000 บาท หล้าทำงานอยู่ที่โรงแรมถึง 3 ปีก็ลาออกด้วยเหตุผลหลายอย่าง ตั้งแต่เรื่องเงินเดือนที่แตกต่าง หล้าเห็นว่าตนเองได้รับเงินค่าจ้างน้อยกว่าพนักงานที่เป็นคนไทยที่เพิ่งเข้ามาทำงานใหม่ ทั้งๆที่หล้าสามารถพูดได้หลายภาษามากกว่า ซึ่งอาจจะเพราะเจ้าของโรงแรมเป็นคนไทย พนักงานในระดับหัวหน้างานก็เป็นคนไทย แต่ให้เงินเดือนไม่เท่ากันทั้งๆที่งานไม่แตกต่างกัน รวมถึงมีการกลั่นแกล้งกันภายในกันเองด้วย การถูกมองว่าเป็นคนพม่าไม่ใช่คนไทย แม้จะเคยเรียนในแม่สายแต่ก็ได้วุฒิแค่มัธยมศึกษาปีที่ 3 หล้าจึงไม่พอใจลาออกมาเช่าเปิดร้านขายเสื้อผ้าอยู่ห้องแถว ในบริเวณตลาดสนทรายลือ โดยแม่ช่วยลงทุนให้รวมถึงเงินเก็บจากการทำงานที่คาสิโน เสื้อผ้าที่ร้านเป็นเสื้อผ้าที่มาจากกรุงเทพโดยหล้าจะเดินทางไปซื้อที่กรุงเทพโดยพักอาศัยกับน้ำสาว น้ำสาวของหล้าเป็นเมียน้องของหนุ่มนักธุรกิจชาวมาเลเซีย น้ำสาวเล่าว่าหากมีลูกชายให้สามคนนี้ได้ก็จะไปอยู่มาเลเซียด้วยกัน เข้าออกประเทศไทยโดยใช้พาสปอร์ต บางครั้งหากไม่มีเวลาไปจะไปรับซื้อจากร้านของญาติที่เปิดร้านขายเสื้อผ้าในตลาดไม้ลุ่มขุน

ในครอบครัว หล้า ลูกสาวเป็นผู้มีหน้าที่หลักในการหาเงินเข้าบ้าน และดูแลค่าใช้จ่ายในบ้าน (ส่วนหนึ่งเนื่องจาก พี่ชาย ไม่ทำงาน หรือไม่มีงานทำ) ทุกวันหล้าจะต้องมาเปิดร้านในตอนเช้า หากไม่มีธุระที่ไหนก็จะอยู่เฝ้าร้านทั้งวัน แต่หากมีธุระ เช่น แม่ไม่สบาย ซึ่งทุกวันนี้เป็นโรคประจำตัวของคนแก่จะต้องพาไปเช็คร่างกายที่โรงพยาบาลศรีบูรินทร์ทุกเดือน หล้าก็จะทำหน้าที่พาแม่ไป บางครั้งก็จะให้พี่ชายอยู่เฝ้าร้านให้ บางครั้งก็จะปิดร้านครึ่งวันเพื่อไปส่งแม่ และทุกๆ เดือนหล้าจะต้องไปซื้อของใช้เข้าบ้าน โดยจะไปซื้อที่โลตัส ไปแต่ละครั้งจะใช้เงินประมาณ 3,000 -4,000 บาท หรือในช่วงที่หล้าจะต้องไปกรุงเทพเพื่อไปซื้อเสื้อผ้าเข้าร้าน ก็จะต้องปิดร้านหลายวันและให้พี่ชายอยู่เฝ้าแม่ที่บ้าน

หล้ามีญาติพี่น้องอยู่ที่แม่สาย บ่อยครั้งก็ต้องไปช่วยญาติเลี้ยงหลาน เมื่อญาติจะต้องไปต่างจังหวัด และญาติไม่ไว้ใจพี่เลี้ยงซึ่งเป็นคนพม่า ดังนั้นบ่อยครั้งที่เมื่อปิดร้านในช่วงเย็นหล้าจะต้องข้ามด่านไปรับหลานที่โรงเรียนพากลับบ้าน และนอนค้างคืนที่แม่สาย เข้าก็จะต้องพาหลานไปส่งที่โรงเรียนแล้วจึงค่อยข้ามกลับมาเปิดร้านที่สันทรายลื้อ บางครั้งในช่วงปิดเทอมญาติๆ ก็จะหลานๆ มาอยู่ที่บ้าน และร่วมกิจกรรมในหมู่บ้าน เช่น ตอนเช้าหากเป็นวันพระแม่ก็พาหลานๆ ไปทำบุญที่วัดพระธาตุสายเมือง แพนหนุ่มของหล้าเป็นคนลื้อย้ายมาจากเมืองยอง ก่อนหน้าที่จะมาเปิดร้านเกมส์ได้เคยทำงานอยู่ที่คาสโนโรงแรมเดียวกับหล้าและได้ลาออกมา และได้พบรักกันที่นั่นปัจจุบันคบหาดูใจกันมานานกว่า 3 ปี เกี่ยวกับอนาคตครอบครัว หล้าและแพนยังไม่ได้วางแผนเพราะมองว่าการสร้างครอบครัวเป็นภาระ เพราะถ้าแต่งงานแล้วมีลูกจะต้องมีค่าใช้จ่ายที่สูง โดยเฉพาะการส่งเสียเรื่องการเรียน ซึ่งตอนนี้หล้าและแพนยังไม่พร้อม แม้ว่าธุรกิจร้านเสื้อผ้าของหล้าจะได้กำไรเดือนละหลายหมื่นบาทก็ตาม ทุกวันนี้ก็ช่วยกันเก็บเงินไปก่อน ถ้าจะแต่งงานก็ต้องให้มีความพร้อมมากกว่านี้

ชีวิตการแต่งงานและความรัก

แต่เดิมการแต่งงานของชาวลื้อที่ชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก มักเป็นไปแบบเรียบง่ายมีเพียงพิธีผูกข้อมือข้อมือคู่บ่าวสาวบอกกล่าวแก่ญาติพี่น้องทั้งสองฝ่ายถือเป็นเสร็จพิธี ทว่าปัจจุบันสังคมชายแดนท่าขี้เหล็กเปลี่ยนผ่านเข้าสู่ความทันสมัยและได้รับอิทธิพลจากสื่อสมัยใหม่และวัฒนธรรมบริโภคนิยมที่แพร่หลายอยู่ในสังคมไทย ทำให้ทั้งรูปแบบและความหมายของประเพณีแต่งงาน และ “งานแต่ง” จัดเลี้ยงเฉลิมฉลอง ของชาวลื้อมีการเปลี่ยนแปลงแต่งเติมไปตามเงื่อนไขของเศรษฐกิจและสังคมของคู่บ่าวสาวในบริบทของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก เช่นกรณีการแต่งงานของหอมแก้ว สาวลื้อจากเมืองยอง

หอมแก้ว ปัจจุบันอายุ 28 ปี เธอย้ายจากเมืองยองมาอยู่กับพี่สาวที่ทำซีเหล็กเมื่อ 7 ปีที่แล้ว ก่อนหน้านี้หอมแก้วอาศัยอยู่กับพ่อแม่ที่เวียงยอง บ้านม่อนแสง หลังเรียนจบชั้นมัธยม (หรือ ตาน 10 เท่ากับชั้นมัธยมปลายของไทย) คล้ายๆ กับลูกสาวชาวนาฬิกาคนอื่น ๆ ในเมืองยอง เธอตัดสินใจไม่เรียนต่อในระดับมหาวิทยาลัย ส่วนหนึ่งเนื่องจากในเมืองยองไม่มีมหาวิทยาลัย หากอยากศึกษาต่อจะต้องไปเรียนที่ตองยี หรืออย่างกุ่ม เธอจึงตัดสินใจย้ายมาช่วยญาติเลี้ยงหลานที่ทำซีเหล็ก แน่นอนว่าก่อนหน้านี้ หอมแก้วเคยเดินทางมาทำซีเหล็กหลายครั้ง เพราะมีทั้งญาติ และเพื่อนๆ จากเมืองยองมาทำงานอยู่ที่ทำซีเหล็ก โดยเฉพาะเพื่อนรุ่นเดียวกันที่เรียนจบจากเมืองยอง เธอเล่าว่าหลายคนอพยพจากเมืองยองเข้ามาทำงานขายของในตลาด บางคนเป็นพนักงานในบ่อนคาสิโนหลายแห่งที่ตั้งอยู่ในเมืองทำซีเหล็ก ขณะที่อีกหลายคนเดินทางข้ามแดนไปทำงานไกลถึงในกรุงเทพฯ

ก่อนย้ายมาทำงานที่ทำซีเหล็ก หอมแก้วเคยคบหากับแฟนหนุ่มในเมืองยอง คนบ้านเดียวกัน เขาทำงานขับรถโดยสารวิ่งระหว่างเมืองยองและทำซีเหล็ก กระทั่งหอมแก้วย้ายออกจากเมืองยองมาทำงานอยู่ในทำซีเหล็ก ความรักความสัมพันธ์ของทั้งสองจึงค่อยๆ ถูกบั่นทอนทั้งจากความห่างไกลทางกายภาพ เศรษฐกิจการงาน และการกีดกันของครอบครัวฝ่ายหญิงสาว

62

กระทั่ง 3 ปีที่แล้วนี่เองที่เธอตัดสินใจแต่งงานกับอู้นคำ ชายชาวลี้อที่มีพื้นเพมาจากเมืองยอง เช่นกัน ทว่าเติบโตมาในสังคมเมืองชายแดนทำซีเหล็กชายแดน อู้นคำ อายุ 37 ปี ย้ายติดตามพ่อแม่ออกจากเมืองยองมาอยู่ที่บ้านสันทรายลี้ตั้งแต่อายุ 3 ขวบ พ่อของอู้นคำเป็นชาวลี้อจากสิบสองปันนา (หนีออกจากสิบสองปันนาช่วงการปฏิวัติ) ทำอาชีพค้าขายข้ามแดนระหว่างทำซีเหล็ก เมืองยอง และสิบสองปันนา สินค้าที่ค้าขายคือ เหล้าจากจีน เครื่องแป้ง และเสื้อผ้าจากไทย ที่มัก “นำเข้าส่งออก” ค้าขายระหว่างสิบสองปันนา ทำซีเหล็ก และแม่สาย

ตามธรรมเนียมของชาวลี้อ อู้นคำเคยบวชเรียนตอนอายุราวๆ 13 ปี ที่วัดพระธาตุสายเมือง ช่วงเป็นเณรพระจึงมีโอกาสเดินทางข้ามแดนมาเมืองไทยบ้าง ทั้งเชียงใหม่ ลำพูน และกรุงเทพฯ บวชเรียนได้ราวๆ 5 พรรษาจึงลาสิกขาจากสมณะเพศตอนอายุ 18 ปี จากนั้นจึงเริ่มอาชีพลูกจ้างทำเข็มขัดชุบเงินในตลาดท่าล่อ ทำอยู่หลายปีจึงเปลี่ยนมาทำงานช่างพลอยในตลาดซีเหล็กนั่นเอง ทุกวันนี้อู้นคำและพี่สาวอีกสองคนเปิดร้านขายกระเป๋าอยู่ในตลาดชายแดนท่าล่อ ผังทำซีเหล็กนั่นเอง

ปลายปี 2552 อุ่นคำกับหอมแก้ว (แม้จะยังรู้สึกผูกพันตัดใจจากชายคนรักเก่าไม่ได้) จึงได้แต่งงานกันโดยความยินดีและยินยอมพร้อมใจของครอบครัวทั้งสองฝ่าย มีการจัดพิธีแต่งงานแบบง่ายๆ ขึ้นที่เมืองยอง จากนั้นจึงกลับมาจัดงานแต่งงานที่บ้านสันทรายลือ ท่าซี้เหล็กในช่วงต้นปี 2553 ทั้งเป็นไปตามประเพณีและเป็น “ธรรมเนียมทางสังคม” ที่ต้องให้เป็นที่รับรู้กันในหมู่บ้านและชุมชนเครือข่าย หลังจากแต่งงาน หอมแก้วจึงได้สิทธิย้ายสำเนาทะเบียนบ้านจากเมืองยองมาอยู่ที่บ้านของอุ่นคำ ที่บ้านสันทรายลือ การย้ายทะเบียนบ้านแต่เดิมไม่มีค่าใช้จ่ายอะไร ทว่าช่วงทศวรรษที่ผ่านมา มีจำนวนคนย้ายอพยพจากพื้นที่ตอนในของพม่าเข้ามาตั้งหลักแหล่งที่เมืองชายแดนท่าซี้เหล็กมากขึ้น “ค่าใช้จ่าย” วุ่นวายจึงมีมากขึ้นตามไปด้วย นอกเหนือจากสิทธิต่างๆ ที่มากกว่า “ผู้อพยพ” ที่ไม่ได้มีทะเบียนบ้านอยู่ในท่าซี้เหล็ก การมีทั้งบัตรประจำตัวและมีชื่ออยู่ในสำเนาทะเบียนบ้านที่ท่าซี้เหล็กยังช่วยให้บุคคลนั้นๆ สามารถทำหนังสือผ่านแดนถาวรได้ ซึ่งช่วยให้การเดินทางข้ามแดนและติดต่อกับทางการเป็นไปอย่างสะดวกรวดเร็วมากขึ้น การแต่งงานของหอมแก้ว นอกจากจะเป็นเรื่องของครอบครัวที่คำนึงถึงเรื่องความสัมพันธ์และการแลกเปลี่ยนทางเศรษฐกิจเป็นสำคัญ จึงนับว่ามีนัยยะเชิงสัญลักษณ์และการแลกเปลี่ยนทางสังคมไม่มากนัก

ปัจจุบันทั้งคู่มีลูกสาวด้วยกัน 1 คน ระหว่างที่ตั้งท้อง หอมแก้วกับอุ่นคำเลือกที่จะข้ามฝากไปฝากครรภ์และทำคลอดที่โรงพยาบาลแม่สาย เพราะมองว่าการให้บริการรักษาพยาบาลน่าจะปลอดภัยกว่าที่ท่าซี้เหล็ก และที่สำคัญทั้งสองหมายมั่นว่า การเกิดในเมืองไทยและได้สูติบัตรจากโรงพยาบาลแม่สาย อาจเป็นหนทางและความหวังที่ลูกจะได้สัญชาติไทยในอนาคต (แม้ว่าในความเป็นจริงจะเป็นสิ่งที่ยากมากขึ้นเรื่อยๆ) แต่อย่างน้อยๆ ก็มีหลักฐานว่าลูกสาวเกิดในประเทศไทย ทั้งหอมแก้วและอุ่นคำถือบัตรผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนของไทยด้วย การแจ้งเกิดในแม่สายจึงเป็นไปไม่ยากนัก หว่าสำหรับครอบครัวอื่นๆ ที่ไม่มีบัตรแสดงสถานะใดๆ จากทางการไทย หากต้องการได้แจ้งเกิดลูกของตนในประเทศไทยมักใช้วิธี “จ้างพ่อไทย” มารับรองเป็นพ่อแทน (ค่าจ้างที่จ่ากันว่าหลายพันจนถึงหลักหมื่น) แม้จะแจ้งเกิดลูกสาวในเมืองไทยไว้แล้ว ทว่าในความเป็นจริงก็ต้องเดินทางกลับข้ามแดนไปอาศัยอยู่ที่ท่าซี้เหล็ก อุ่นคำจึงต้องวิ่งเต้นขอให้แพทย์พม่าฝังท่าซี้เหล็กทำใบเกิดของทางการพม่าเพื่อยืนยันสถานะของลูกสาวด้วย ซึ่งในกรณีนี้ต้องซื้อมาในราคาประมาณ 2,000 บาท ทั้งนี้เพื่อที่จะใช้เป็นหลักฐานแจ้งชื่อลูกสาวเข้าสู่ทะเบียนบ้านที่บ้านสันทรายลือ ปัจจุบันทั้งหอมแก้ว อุ่นคำ และลูกสาว จึงกลายเป็นครอบครัวที่มีสถานะที่ทางการรับรองทั้งสองฝากฝั่ง (แม้กรณีของประเทศไทยจะเป็นเพียงบุคคลที่ไม่มีสถานะทางทะเบียน หรือยังไม่ได้สัญชาติไทย) และนี่ก็ไม่ได้เป็นกรณีเดียว ที่เป็น

ครอบครัวซึ่งดำรงอยู่ในสถานะ “คนสองรัฐ” ทว่ามีอยู่อีกเป็นจำนวนมากโดยเฉพาะในกรณีของ ครอบครัวชาวลื้อที่อพยพเข้ามาตั้งรกรากในพื้นที่ชายแดนแม่สาย ทำชี้อเลืก ช่วงหลัง สงครามโลกครั้งที่ 2

การแต่งงาน และ “งานแต่ง” เวที่แสดงทางสังคมของชาวลื้อ

ปัจจุบันงานแต่งงานของชาวลื้อ มักนิยมแยกจัดออกเป็น 2 ส่วน 2 งานด้วยกัน คือ (1) การ แต่งงานที่บ้าน ซึ่งเน้นในส่วนของประเพณีพิธีกรรมดั้งเดิมในเครือญาติทั้งสองฝ่ายและสมาชิก ในชุมชนหมู่บ้าน และ (2) “งานแต่ง” หรือการจัดงานเลี้ยงฉลองของคู่บ่าวสาวกับแขกต่างบ้าน ต่างเมือง แล้วแต่เจ้าภาพจะจัดงานทั้งสองงานนี้ภายในวันเดียวกัน หรือสองวัน ซึ่งหากจัด งานที่บ้านส่วนใหญ่จะมี 2 วัน แต่หากจัดงานเลี้ยงและพิธีกรรมคนละที่ (คือที่บ้านและโรงแรม หรือสถานที่เช่า) ก็จะมีงานเพียงวันเดียว ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับสถานที่และทุนทรัพย์ของเจ้าภาพ ในตัว เมืองท่าชี้อเลืกจะมีสถานที่นิยมจัดงานเลี้ยงฉลองงานแต่งงานอยู่หลายแห่งทั้งที่เป็นอาคารของ รัฐและเอกชนส่วนใหญ่มีลักษณะเป็นห้องโถงชั้นเดียว ภายในมีเวทีสำหรับจัดงาน โดยทั่วไป งานแต่งงานมักจะทำพิธีกรรมที่บ้านก่อนในช่วงเช้า หลังจากนั้นก็จะมีการเลี้ยงฉลองงาน แต่งงานในช่วงบ่ายถึงเย็น ในตัวเมืองท่าชี้อเลืกมีบริษัทที่รับจัดงานแต่งงานอยู่สองถึงสามแห่ง ในท่าชี้อเลืก ซึ่งจะรับจัดงานแต่งงานครบวงจร และส่วนใหญ่จะติดต่อกับร้านรับจัดงาน แต่งงานในแม่สายฝั่งไทยเป็นหลัก รูปแบบงานเลี้ยง/งานแต่งงานแบบสมัยใหม่จึงไม่แตกต่าง ของคนไทยเท่าใดนัก อย่างไรก็ตามพิธีแต่งงานที่บ้านยังมีความแตกต่างและถือเป็นเอกลักษณ์ ที่โดดเด่นของชาวลื้อ งานแต่งงานของหอมแก้วกับอุ่นคำ ก็คล้ายกับคู่หนุ่มสาวชาวลื้อคู่อื่นๆที่ ท่าชี้อเลืก ที่ปัจจุบันมีการจัดงาน 2 แบบหรือ 2 ที่ คืองานที่บ้านซึ่งเป็นประเพณีแต่งงานแบบ ลื้อและงานเลี้ยงแบบสมัยใหม่ ซึ่งมักจะจัดในสถานที่กลางเมืองโดยมีรายละเอียดดังนี้

ประเพณีแต่งงานที่บ้าน - วันแรกจะเป็นการเตรียมงาน โดยจะมีญาติพี่น้องจากเมืองยอง สิบ สองปันนา หรือที่อยู่ในประเทศไทย ส่วนใหญ่อาศัยอยู่ในจังหวัดเชียงราย และจากกรุงเทพ และส่วนใหญ่ก็เป็นชาวบ้านสันทรายลื้อที่รู้จักมักคุ้นกัน กรณีจัดงานเลี้ยงฉลองที่บ้านของฝ่าย เจ้าสาว ทุกคนก็จะมาช่วยเตรียมจัดสถานที่ และเตรียมทำอาหาร เพื่อเลี้ยงรับรองแขกหรือที่ จะมาร่วมงานตั้งแต่คืนก่อนวันงานแต่งงาน โดยเจ้าภาพส่วนใหญ่จะจ้างวงดนตรีซึ่งมีอยู่หลาย วงในท่าชี้อเลืก โดยมากจะเป็นวงดนตรีเพลงไทใหญ่ (โดยอาจจะเป็นคนไทใหญ่หรือคนไทลื้อ เป็นนักร้องก็ได้) หรือจากแม่สายมาแสดง จำนวนคนแสดงและช่วงเวลาการแสดงขึ้นอยู่กับค่าจ้าง ของเจ้าภาพ ซึ่งถือเป็นหน้าเป็นตาด้วย เช่นในงานแต่งงานของผู้ใหญ่บ้านบ้านสันทรายลื้อ ที่

จัดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2550 พบว่ามีการจ้างวงดนตรีจากประเทศไทย รวมถึงคณะตลกของไทยมาแสดงด้วย การจัดงานแต่งงานของคู่บ่าวสาวชาวลื้อที่ทำซ้ำให้ลืกแต่ละครั้งจึงมีค่าใช้จ่ายที่สูงมาก เริ่มจากงานที่บ้าน ในคืนแรกจะมีแขกหรือมาร่วมแสดงความยินดีกับเจ้าบ่าวและเจ้าสาว นอกจากงานเลี้ยงต้อนรับยังมีการแสดงดนตรี เช่น ขับล้อและดนตรีสมัยใหม่ประกอบไปด้วยทั้งคืน เรียกงานกินเลี้ยงในคืนแรกว่าการ “กินสวรรค์”

งานวันที่ 2 - เข้าสู่วันที่ 2 พิธีจะเริ่มประมาณ 9 โมงเช้า แล้วแต่ฤกษ์ บางงานอาจมีการทำบุญใส่บาตรในตอนเช้ามีดก่อนเริ่มพิธีแต่งงาน โดยนิมนต์พระจากวัดพระธาตุสายเมืองมาทำพิธีที่บ้าน รวมถึงประกอบพิธีสืบชะตาให้คู่บ่าวสาวด้วย เริ่มจากเจ้าบ่าวเจ้าแต่งงานแต่งงาน แล้วแต่ว่าจะใส่ชุดแต่งงานแบบใด อาจจะแต่งเป็นแบบสากล หรือแต่งในชุดลื้อ และโดยทั่วไปพิธีกรรมส่วนใหญ่จะเริ่มจากการแห่ขันหมากของเจ้าบ่าว เดินเข้าประหม่าบ้านและเดินเข้าไปหาเจ้าสาวที่อยู่ในห้อง โดยมีประตูลูกประตูลูกกันไว้ เมื่อเจ้าบ่าวรับเจ้าสาวออกมาจากห้องแล้วจะเข้าร่วมทำพิธีกรรม โดยจะจัดบริเวณห้องโถงของบ้านเป็นส่วนของพิธีกรรม และมีพ่อหมาน คนทำพิธีกรรมประจำหมู่บ้าน รวมถึงคนเฒ่าคนแก่ (ผู้ชาย) ที่เป็นที่นับถือในหมู่บ้าน และเจ้าบ่าวเจ้าสาวมารวมประกอบพิธีด้วย ก่อนเริ่มพิธีเจ้าบ่าวจะต้องนำสินสอดหรือที่เรียกว่า “เงินค่าน้ำนม ค่าข้าว” ให้แก่พ่อแม่ฝ่ายเจ้าสาวเสียก่อน โดยสินสอดจะเป็นเงินหรือทอง หรือทั้งสองอย่างก็ได้ เมื่อพ่อแม่ฝ่ายเจ้าสาวรับก็ถือว่าเป็นที่รับรู้และตกลงว่าได้กลูกสาวให้ฝ่ายชายแล้วในอดีตสินสอดเมื่อได้รับมาแล้วจะแจกจ่ายให้กับญาติพี่น้องของฝ่ายหญิง แต่ปัจจุบันอาจยกให้คู่บ่าวสาวเพื่อเป็นเงินทุนก็ได้ จากนั้นจะมีพิธีสวมแหวนซึ่งแล้วแต่เจ้าบ่าวจะสวมให้เจ้าสาวฝ่ายเดียวหรือสวมให้กันและกันทั้งสองฝ่าย รวมถึงการใส่สร้อยให้แก่คู่บ่าวสาวด้วย จากนั้นก็จะเข้าสู่พิธีกรรม หากเป็นพิธีกรรมแบบลื้อดั้งเดิมจะเริ่มโดยเจ้าบ่าวเจ้าสาวและผู้เฒ่าผู้แก่จะนั่งล้อมรอบอาหารเรียกว่า “ขันหมั้วขวัญ” ที่ได้จัดเตรียมไว้สำหรับทำพิธีกรรมเรียกว่า “พิธีฮ้ายหมั้วขวัญ” อาหารสำหรับประกอบพิธีจะประกอบไปด้วย ไก่ต้ม ไข่ต้ม ถู (กระดังงา) ข้าวเหนียว กล้วย ดอกไม้ เทียน จากนั้นพ่อหมานคนทำพิธีได้นำสายสิญจน์ออกมาให้ผู้เฒ่าผู้แก่และคล้องเจ้าบ่าวเจ้าสาวถือไว้ และกล่าวสู่ขวัญเป็นภาษา กล่าวอวยพรคู่บ่าวสาวอยู่กันอย่างมีความสุข โดยมีญาติพี่น้องมาร่วมเป็นพยานในงานครั้งนี้ หลังจากที่พ่อหมานกล่าวจบ ก็นำสายสิญจน์ให้กับผู้เฒ่าผู้แก่สลับผูกข้อมือของบ่าวสาวให้อยู่ติดกัน จากนั้นฝ่ายพ่อแม่ของคู่บ่าวสาว และแขกที่มาร่วมงานก็ผูกสายสิญจน์จนครบ หลังจากนั้นก็ส่งตัวคู่บ่าวสาวเข้าห้องหอ โดยภายในห้องจะมีถาดข้าววางอยู่ บ่าวสาวจะต้องนั่งรับประทานอาหารร่วมกัน เมื่อเสร็จแล้วจากนั้นจึงจึงถือว่าเป็นอันเสร็จพิธี จากนั้นก็จะเดินออกมาต้อนรับแขกเพื่อเชิญให้รับประทาน

อาหารกลางวันที่เจ้าภาพเตรียมไว้ให้ ส่วนใหญ่จะสั่งเป็นโต๊ะจีนมาเลี้ยงแขก รวมทั้งมีวงดนตรีมาเล่นตลอดเวลา ข้าวเหนียวที่ทำพิธีกรรมก็จะถูกนำไปวางบริเวณเตา(ซึ่งปัจจุบันคือเตาแก๊ส) เพื่อบูชาเตาไฟ เพื่อให้ครอบครัวมีความมั่นคงและมีอาหารการกินที่สมบูรณ์

66

หมอขวัญนำพิธีกล่าวคำอวยพรคู่บ่าวสาว ชาวลื้อคู่หนึ่ง (ภาพ: เสาวรีย์ ชัยวรรณ: 6 ก.พ. 2554)

ปัจจุบันงานแต่งงานบางงานในพิธีกรรมจะไม่มีขั้นตอนของพิธีกรรมมากมาย มีเพียงบายศรีสองชั้น ด้ายสายสิญจน์สำหรับผูกข้อมือข้อมือบ่าวสาว เท่านั้นและการทำพิธีกรรมใช้เวลาไม่นานประมาณ 1 ชั่วโมงก็เป็นอันเสร็จพิธี ในงานแต่งงานของชาวลื้อ แต่เดิมจะต้องมีการ “ขับคำขบลื้อ” หรือการขับร้องเพลงภาษาลื้อ โดยมีนักดนตรีผู้ชายเป่าปี่อันเล็ก ๆ กับผู้หญิงหรือช่างขับถือพัดปิดหน้าขับร้อง การขับลื้อในงานแต่งงานจึงถือเป็นเอกลักษณ์ที่โดดเด่นของประเพณีการแต่งงานของชาวลื้อ ซึ่งปัจจุบันมีให้เห็นเฉพาะในสังคมชาวลื้อเมืองยองและสิบสองปันนา

“งานแต่ง” เวทีแสดง หรืองานเลี้ยงเฉลิมฉลอง ? - หลังจากพิธีกรรมตามประเพณีลื้อเสร็จก็จะเป็งานเลี้ยงฉลอง ซึ่งการกินเลี้ยงฉลองมักจะจัดนอกสถานที่ โดยจะจัดขึ้นหลังจากพิธีกรรมที่บ้านเสร็จเรียบร้อยแล้ว และในช่วงบ่ายถึงเย็นจะมีงานเลี้ยงฉลองที่ได้จัดเตรียมไว้ ในตัวเมืองท่าลี่เหล็กจะมีสถานที่จัดงานแบบให้เช่า เป็นห้องโถงใหญ่ในอาคารชั้นเดียว ซึ่งการจัดสถานที่แล้วแต่เจ้าภาพว่าจะต้องการแบบไหน ส่วนใหญ่จะมีการจัดซุ้มดอกไม้หน้าทางเข้า ประดับ

ตกแต่งด้วยผ้าสีแดง มีรถสำหรับคู่บ่าวสาว ภายในจัดเลี้ยงอาหารแบบโต๊ะจีนซึ่งมีผู้รับเหมาจัดงานหลายเจ้าในท่าซี้เหล็ก เช่น จากบ้านปงญน มีเวที และวงดนตรีที่จ้างมาเล่นจากในท่าซี้เหล็กเอง ในงานเจ้าบ่าวเจ้าสาวจะแต่งงานด้วยชุดแต่งงานแบบสากลจากการเช่า หรือตัดใหม่จากร้านที่รับตัดชุดงานแต่งงานในท่าซี้เหล็ก หรือจากร้านในแม่สาย การจัดงานเลี้ยงฉลองนอกสถานที่เช่นนี้จะเหมาะกับงานแต่งงานที่มีงบประมาณไม่มากนัก เนื่องจากถูกจำกัดด้วยเวลาของการเช่าสถานที่ที่แน่นอน ในตัวเมืองท่าซี้เหล็กมีห้องประชุมสำหรับให้เจ้าจัดงานอยู่หลายแห่ง ส่วนใหญ่เป็นของเอกชน โดยมากคู่แต่งงานมักไปจัดงานที่ห้องประชุมอ่องเมียนเป็นห้องประชุมที่ดูแลโดยรัฐ (ตั้งอยู่ใกล้ๆกับโรงพยาบาลท่าซี้เหล็ก) มีไว้สำหรับให้เจ้าจัดงานต่างๆ เช่น งานแต่งงาน หรือสำหรับเวลาที่หน่วยงานของรัฐต้องการจัดประชุมหรืองาน

งานเลี้ยงฉลองซึ่งจัดขึ้นในวันที่สองของวันแต่งงานจะเริ่มหลังจากพิธีกรรมเสร็จ ในช่วงบ่ายส่วนใหญ่จะเป็นการอาหารกลางวัน เรียกว่า “กินส่ง” งานเลี้ยงนี้จะเป็นงานเลี้ยงเพื่อขอบคุณแขกที่มาร่วมงานและถือเป็นการส่งแขกไปในตัวด้วย โดยมากจะจัดเลี้ยงเป็นโต๊ะจีน เลี้ยงด้วยอาหารไทย ดนตรีเล่นตลอดการรับประทานอาหาร ช่วงนี้เองเจ้าบ่าวเจ้าสาวอาจจะมีการเดินไปทักทายแขกหรือ พร้อมกับถือขันสำหรับใส่ของที่แขกจะนำมาร่วมสมทบในงาน มีการถ่ายรูปและอาจมีการจ้างช่างภาพมาถ่ายเป็นวิดีโอเก็บไว้ด้วย งานเลี้ยงในช่วงนี้จะมีไปเรื่อยๆจนกว่าแขกจะกลับหมด ซึ่งไม่สามารถกำหนดเวลาได้ เนื่องจากแขกบางส่วน (ส่วนใหญ่คือเครือญาติ) หรือเพื่อนบ้านในหมู่บ้านทั้งที่สันทรายลือ และเมืองยอง แม่สาย ไม่ได้มาพร้อมกันในคราวเดียว เนื่องจากติดธุระ เช่น ต้องไปทำงาน หรือไม่ว่าง ก็จะเดินทางมาในช่วงบ่าย จนถึงค่ำเจ้าภาพก็ต้องเตรียมอาหารไว้อยู่ตลอดเวลา บนเวทีเจ้าภาพอาจเชิญผู้ใหญ่ในงานขึ้นกล่าวอวยพร หรือร้องเพลงบ้าง บางงานที่มีเงินทุนจำนวนมากจะจ้างคณะตลกที่มีชื่อเสียงจากเมืองไทยมาเล่นตลกด้วย การจัดงานเลี้ยงในงานแต่งงานวันที่สอง โดยนัยยะจึงเสมือนเป็นการแสดงทางสังคมอย่างหนึ่งที่ชุมชนชาวลือ ครอบครัวชาวลือได้ใช้เป็นโอกาสในการนำเสนอตัวตนและตำแหน่งแห่งที่ทางสังคมของพวกเขาในสังคมชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก

สรุปท้ายบท

ปฏิบัติการเชิงพื้นที่ของชนชายแดนก็คือเรื่องของการสร้างความเป็นถิ่นฐาน ผ่านการปฏิบัติตามประเพณี การประกอบกิจกรรม สืบสานและเข้าร่วมพิธีกรรมตามความเชื่อของชาวลือในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ที่ดำเนินไปในบริบทเชิงโครงสร้างที่รัฐพยายามจะเข้ามากำกับควบคุมพื้นที่ชายแดน ผ่านโครงการพัฒนาระดับภูมิภาค การสถาปนากลไกหน่วยงานภาครัฐ

ด้านต่างๆ ในเมืองชายแดน เป็นที่น่าสังเกตว่า สถานะของชาวลื้อที่ชายแดน เอาเข้าจริงยังดู เหมือนว่าจะเป็นตัวตนทางสังคมที่ลึกลับ คือดูเป็นไทยมากกว่าในทางสังคมวัฒนธรรม ทว่า ในทางเศรษฐกิจและการเมืองยังต้องสังกัดรัฐพม่า ทว่าการใช้ชีวิตที่ชายแดนทำให้พวกเขา จำต้องสร้างความเป็นท้องถิ่นขึ้นมา อย่างไรก็ตามกระบวนการดังกล่าวก็ไม่ได้ถูกประกอบสร้าง ขึ้น หรือดำเนินไปอย่างง่ายๆ ทว่าจำต้องเกี่ยวข้อพัวพันไปกับอำนาจ เจ้าหน้าที่รัฐ กระบวนการเชิงสัญลักษณ์ และกิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ รวมจนไปถึงเครือข่าย ความสัมพันธ์ข้ามชาติ ทั้งนี้โดยเฉพาะที่ปฏิบัติการผ่านเครือข่ายทางศาสนา และเครือญาติ ฉะนั้นเรื่องของ “การเมืองเรื่องของสถานที่” ที่ได้บรรยายผ่านประเพณีปฏิบัติตามความเชื่อทาง ศาสนา การแต่งงาน และ “งานแต่ง” หรืองานเลี้ยงฉลองสังสรรค์ ที่ชาวลื้อยึดถือ แสดง ปฏิบัติการ และเข้าร่วม จึงเป็นกระบวนการสำคัญ และน่าจะแสดงให้เห็นได้ว่า ชาวลื้อพลัดถิ่น สามารถปรับเปลี่ยน ดัชนีต่อสู้ สร้างชีวิต สร้าง “บ้าน” สร้างครอบครัว และ “ความเป็นถิ่น ฐาน” ขึ้นมาได้อย่างไร ในบริบทของการพัฒนาและการเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ในอาณาบริเวณ ชายแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน

ในงานศึกษาของ Nanshan Kang (2010) เรื่อง The Survival of Tai Lue Traditional Culture in the United States of America ซึ่งศึกษาชุมชนคนลื้อพลัดถิ่น (จากสิบสองปันนา) ในสหรัฐอเมริกา ที่รัฐโคโรราโด Nanshan ได้ชี้ให้เห็นถึงบทบาทและความสำคัญของศาสนา พุทธในกระบวนการสร้างความเป็นถิ่นฐานและการรื้อฟื้นและธำรงไว้ซึ่ง อัตลักษณ์ทาง วัฒนธรรมของชาวลื้อในบริบทของการพลัดถิ่น หรือ “สถานที่ใหม่” (คืออเมริกา) แม้จะมีความ ขัดแย้งเรื่องระเบียบและกฎหมายอยู่บ้าง แต่ในบริบทของสังคมเสรีนิยมประชาธิปไตยที่เปิด กว้างด้านความหลากหลายทางเชื้อชาติวัฒนธรรมในสังคมอเมริกัน ทำให้ชาวลื้อพลัดถิ่นใน สหรัฐอเมริกาสามารถรวมตัวกันสร้างชุมชน รื้อฟื้นศิลปวัฒนธรรมลื้อขึ้นมาผ่านเรื่องเล่าและ ความทรงจำ ไม่ว่าจะเป็นารร่วมกันบริจาคเงินเพื่อสร้างวัดและมีการนิมนต์พระชาวลื้อจากท่า ขี้เหล็ก(พม่า) มาจำวัด วัดของชาวลื้อในโคโรราโดดังกล่าวกลายเป็นศูนย์กลางการประกอบ พิธีกรรมและกิจกรรมทางสังคม มีการตั้งสมาคมชาวลื้อเพื่อช่วยเหลือไม่ว่าจะเป็นการศึกษา การเงิน บันเทิง ฯลฯ นอกจากนี้ยังคงปฏิบัติกิจกรรมตามพิธีกรรมของชาวลื้อ เช่น การส่งศพ เผาคนตาย งานเข้าพรรษา การสืบชะตา การทำบุญในวันพระ พิธีกรรมเกี่ยวกับผี และรักษา ธรรมเนียมประเพณีอื่นๆ (เช่นการใช้ภาษาลื้อ อาหารลื้อ การแต่งกาย) การแต่งงานภายในกลุ่ม ชาวลื้อ ดังปรากฏว่าผู้ชายชาวอเมริกันลื้อเริ่มนิยมที่จะเดินทางกลับมาหาเจ้าสาวในสิบสองปัน นา ประเทศจีน โดยอาศัยความก้าวหน้าของการเดินทางและการใช้เทคโนโลยีการสื่อสาร

โทรทัศน์มากไปกว่านั้นการเดินทางกลับบ้านเกิด (แม้จะเพียงชั่วครว) ยังหมายถึง การได้
หวนรำลึก ท่องเที่ยวและพบปะกับเครือญาติ อันนำไปสู่การให้ความช่วยเหลือด้านการเงิน การ
บริจาคทุนทำบุญสร้างวัด กล่าวโดยสรุป ชาวอเมริกันลื้อได้มีการพยายามสร้างความเป็นถิ่น
ฐานขึ้นมาใหม่ผ่านกิจกรรมทางศาสนา กระทั่งกลายเป็นส่วนหนึ่งของชุมชนข้ามชาติ ที่มี
ความสัมพันธ์กับ “บ้านเกิด” กิจกรรมทางศาสนาเหล่านี้เป็นกระบวนการทางสังคมที่มีส่วนช่วย
ให้ชาวลื้อพลัดถิ่นในสหรัฐอเมริกาไม่รู้สึกโดดเดี่ยว หรือตัดขาดจากถิ่นฐานบ้านเกิดของตนเอง

ประเพณีการแต่งงาน และ “งานแต่ง” หรืองานเลี้ยงฉลองการแต่งงานของคู่บ่าวสาวชาวลื้อที่
ปฏิบัติและเข้าร่วม กระทั่งกลายเป็นกิจกรรมระดับสังคมที่เป็นส่วนหนึ่งของชุมชนของชาวลื้อที่
เมืองชายแดน-ท่าขี้เหล็ก (ดังที่ได้นำเสนอไปในบทนี้) อาจตีความทำความเข้าใจได้ว่าเป็น “เวที
แสดงทางสังคม” ที่สะท้อนนัยยะทางวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องไปกับการประกอบสร้างความเป็นถิ่น
ฐานในชุมชนของชาวลื้อ ซึ่งร่วมกันประกอบสร้างขึ้นมา ผ่านงานกิจกรรมในพื้นที่สาธารณะ
เพื่อแสดงออกถึงตัวตนความเป็นคนลื้อ ในบริบทของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก กล่าวคือ
การเข้าร่วมกิจกรรม ประเพณีต่างๆ ในหมู่บ้าน การจัดงานแต่งงานในแง่ของพิธีกรรมตาม
ประเพณีของลื้อแบบ “ดั้งเดิม” ในแง่หนึ่งได้แสดงถึงการตอกย้ำอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมความ
เป็นลื้อผ่านประเพณี พิธีกรรม ที่แม้จะมีการดัดแปลง เช่น การแต่งกายของคู่บ่าวสาวที่แต่งกาย
ด้วยชุดสมัยใหม่แบบตะวันตก สะท้อนให้เห็นถึงการรับเอารูปแบบวัฒนธรรมอื่นเข้ามา แต่ทว่า
(การแต่งงานตามประเพณีและยึดพิธีกรรมอย่างเคร่งครัด) ยังคงมีความหมายทางวัฒนธรรม ที่
คู่บ่าวสาวยังคงปฏิบัติตามจารีตของชาวลื้อ และการผลิตซ้ำความสัมพันธ์ทางสังคม ไม่ว่าจะ
เป็นระบบอาวุโส และความสัมพันธ์หญิงชาย (gender) อย่างเหนียวแน่น ในอีกด้านหนึ่งการ
จัด “งานแต่ง” หรืองานเลี้ยงเฉลิมฉลองแสดงความยินดีกับการแต่งงานของคู่บ่าวสาวที่เน้น
ความใหญ่โต และทันสมัย หูหระ ฟุ่มเฟือย เช่น มีการจ้างวงดนตรีทั้งจากในท่าขี้เหล็กและแม่
สาย การจ้างคณะตลกจากประเทศไทยมาแสดง เสนอความบันเทิงให้กับแขกที่มาร่วมงาน
เลี้ยง (ซึ่งส่วนใหญ่จะไม่ได้มาร่วมประเพณีแต่งงานที่บ้าน และมีจำนวนมากกว่า) ไม่ว่าจะเป็น
การจัด “งานแต่ง” ที่บ้านหรือเช่าอาคารสถานที่ในเมือง ต่างสะท้อนให้เห็นถึงความหมายของ
งานแต่งงานในฐานะ “พื้นที่” ของการแสดงตัวตน เป็นการแสดงออกถึงหน้าตา และศักดิ์ศรี ใน
ฐานะที่เป็น “คนท้องถิ่น” ที่มีที่ทาง ที่อาศัยอยู่ในเมืองชายแดนที่มีตำแหน่งแห่งที่ มีเครือข่าย
ความสัมพันธ์ และมีส่วนร่วมไปกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในเมืองชายแดน ดังสะท้อนผ่าน
การจัดงานที่เน้นความทันสมัยและบริโภคนิยม (ซึ่งได้รับอิทธิพลข้ามพรมแดนรัฐชาติมาจาก
วัฒนธรรมการแต่งงานแบบไทยในแม่สาย) การแต่งงานของชาวลื้อในบริบทของการพัฒนาใน

พื้นที่ชายแดนจึงมีการผสมผสานระหว่างประเพณีพิธีกรรมแบบเดิม (ซึ่งจัดขึ้นที่บ้าน หรือในหมู่บ้านของคู่บ่าวสาว) และการรับเอาวัฒนธรรมแบบใหม่เข้ามาเป็นส่วนหนึ่งของ “งานแต่งงาน” ผ่านการจัดงานเลี้ยงเฉลิมฉลอง (ซึ่งจัดขึ้นในเมือง) ที่กล่าวได้ว่ามีความหมายทางสังคมที่สำคัญมากเสียยิ่งกว่าประเพณีแต่งงานที่จัดขึ้นภายในชุมชนหรือระหว่างเครือญาติ

สำหรับ คู่บ่าวสาว หรือ “เจ้าภาพ” ชาวลื้อ การจัดงานเลี้ยงฉลองใหญ่โต และเชิญแขกเหรื่อมาร่วมงานจำนวนมาก ทั้งจากในหมู่บ้าน ต่างหมู่บ้าน ต่างเมือง และต่างประเทศ (เพื่อนที่ทำงานในแม่สาย ญาติพี่น้องจากแม่สาย แม่สรวย เชียงราย เชียงใหม่) นอกจากจะเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการผลิตซ้ำและสร้างเครือข่ายความสัมพันธ์ ระหว่างคู่บ่าวสาว เพื่อนร่วมงาน และญาติมิตร (ดู Hirai 2002 เปรียบเทียบด้วย) หากมีบุคคลที่มีชื่อเสียงมาร่วมงานก็จะยิ่งตอกย้ำถึงสถานภาพของเจ้าภาพว่าเป็นที่นับหน้าถือตาและเป็นที่รู้จักของคนในวงกว้าง (ทั้งในท่าซี้เหล็กและแม่สาย) พิธีการแต่งงานจึงไม่เพียงเป็นการที่คู่บ่าวสาวเข้าพิธีเพื่อให้ผู้ใหญ่ของทั้งสองฝ่ายรับรู้ แต่ได้กลายเป็นพิธีหรือพื้นที่ในการประกาศตัวตน กระทั่งการดำรงอยู่ของคู่บ่าวสาวในฐานะเป็นคนท้องถิ่นที่อาศัยอยู่ในเมืองชายแดนแห่งนี้ โดยมีแขกเหรื่อที่มาร่วมงานมาร่วมเป็นสักขีพยานและต้อนรับคู่บ่าวสาวเข้าเป็นส่วนหนึ่งของหมู่บ้าน และในกรณีของหอมแก้วที่เป็นสาวลื้อเมืองยองที่เพิ่งเข้ามาอยู่ในท่าซี้เหล็กไม่กี่ปี และได้แต่งงานกับอุนคำซึ่งมีครอบครัวที่ตั้งหลักปักฐานอยู่ที่บ้านสันทรายลื้อ การแต่งงานยังได้กลายเป็น “งานเลี้ยงต้อนรับ” เสมือนหนึ่งเป็น “พิธีกรรมเปลี่ยนผ่านเชิงพื้นที่” (ดูเพิ่มเติมใน วสันต์ 2555) ที่เธอได้ก้าวผ่าน เข้าสู่ครอบครัวใหม่และ “ชุมชน” ของชาวลื้อท่าซี้เหล็ก ในฐานะสมาชิกใหม่ของคนบ้านสันทรายลื้อ นอกเหนือจากสิทธิที่เธอจะได้ย้ายทะเบียนบ้านจากเมืองยองมาอยู่บ้านสันทรายลื้ออย่างเป็นทางการ ตามข้อกำหนดของทางการ

ในช่วง 30 ปีที่ผ่านมา โครงการพัฒนาที่มุ่งเน้นการขยายตัวทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยว มีส่วนอย่างสำคัญต่อการขับเคลื่อนการพัฒนาเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็กที่ในที่สุดนำไปสู่กระบวนการรื้อถอนความเป็นถิ่นฐาน ความเป็นชุมชนท้องถิ่น “แบบดั้งเดิม” ที่ถูกแทนที่ด้วยชุดของความสัมพันธ์แบบใหม่ๆ ปฏิสัมพันธ์ของผู้คนที่มีความหลากหลายทั้งในแง่ศาสนาและชาติพันธุ์ ในกรณีของชุมชนชาวลื้อ (พลัดถิ่น) ที่ท่าซี้เหล็ก ซึ่งส่วนใหญ่อพยพมาจากเมืองยองและสิบสองปันนา การพยายาม “ต่อรอง” กับการเปลี่ยนแปลงเชิงโครงสร้างดังกล่าว แสดงปฏิบัติการผ่านการผลิตซ้ำและสืบสานรูปแบบประเพณีพิธีกรรมดั้งเดิม รวมจนไปถึงการพยายามผสมผสานวัฒนธรรมสมัยใหม่ (ผ่านการบริโภคความทันสมัย) ดังสะท้อนผ่าน

ประเพณีแต่งงาน และงานเลี้ยงฉลองที่เอิกเกริก หูหระ มากไปกว่านั้น ชาวลื้อที่เมืองชายแดน ยังคงให้ความสำคัญกับการเข้าร่วมประเพณีพิธีกรรมต่างๆ โดยเฉพาะการทำบุญประจำปี ระดับหมู่บ้านช่วงเทศกาลสงกรานต์ (ละสังขาร) ขึ้นปีใหม่ และการเข้าร่วมงานประเพณีต่างๆ ที่วัดพระธาตุสายเมือง การทำบุญร่วมกับครูบาแสงหล้าที่เป็นศูนย์กลางจิตใจและเป็นพี่เลี้ยงที่เคารพนับถือของผู้คนในหมู่บ้าน ในบริบทของการพลัดถิ่น การแต่งงาน (ทั้งประเพณีและ “งานแต่ง”) ในอาณาบริเวณชายแดนดังกล่าว ได้กลายเป็นกระบวนการทางวัฒนธรรมที่สำคัญและเป็นรากฐานของการสร้าง “บ้าน” และความเป็นถิ่นฐานของคู่บ่าวสาว และในเชิงสัญลักษณ์ จึงกลายเป็น “พิธีกรรมทางสังคม” ที่ชาวลื้อยังคงให้ความสำคัญ และถูกให้ความหมายและความสำคัญมากขึ้นในบริบทของการเปลี่ยนแปลงในเมืองชายแดน ดังนั้น ประเพณีพิธีกรรมต่างๆ รวมจนไปถึงการแต่งงาน และ “งานแต่ง” งานเลี้ยงเฉลิมฉลองที่มีขึ้นระดับชุมชน จึงไม่เพียงแต่จะมีความหมาย เป็นพิธีกรรมที่เชื่อมโยงชาวลื้อเข้ากับสถานที่ (คือบ้านสันทรายลื้อ) เป็นกลไกสร้างและผลิตซ้ำเครือข่ายความสัมพันธ์ แต่ยังเป็นเวทีแสดง เป็นปฏิบัติการทางสังคมที่ “แสดง” ออกมาทั้งช่วยตอกย้ำถึงความแตกต่าง (จากคนกลุ่มอื่น) และนำเสนอตัวตนของพวกเขาในฐานะ “คนท้องถิ่น” ที่มีตำแหน่งแห่งที่ในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ประเพณีพิธีกรรม และกิจกรรมทางสังคมต่างๆ ของชนชายแดน เช่นชาวลื้อ ทั้งในเชิงเศรษฐศาสตร์การเมืองและในเชิงสัญลักษณ์จึงเสมือนเป็นกลไกทางสังคมวัฒนธรรม ที่กล่าวอย่างถึงที่สุดคือกระบวนการที่นำไปสู่การสร้างความเป็นถิ่นฐานของชาวลื้อในเมืองชายแดนภายใต้บริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคในเขตลุ่มน้ำโขง

บทที่ 4

เศรษฐกิจและการค้า

ปัจจุบันภาพที่เห็นชินตาที่แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก คือ แม่ค้าขายเกาลัด เด็กสาวยืนขายพระเครื่อง หนุ่มพม่าเดินเร่ขายซีดีหนังโป๊ ตามทางเดินในตลาดท่าล่อ (ฝั่งท่าซี้เหล็ก) และแม่ค้าเร่ขายของสารพัดนึกตามสองข้างทางของตลอดสายลมจอย (ฝั่งแม่สาย) ใครก็ตามที่เดินทางขึ้นไปแม่สาย จะเห็นแต่การค้า เพราะเศรษฐกิจหลักๆ ของเมืองชายแดนที่นี่คือ การค้า ฉะนั้นหากด่านปิด ธุรกิจการค้าทางฝั่งท่าซี้เหล็ก (และจริงๆ ทางฝั่งแม่สายด้วย) ก็จะซบเซาลงไปมาก เพราะลูกค้าซึ่งส่วนใหญ่ เมื่อได้ยินข่าว บ้างอาจเกิดความกลัว บ้างไม่เดินทางไปแม่สาย เพราะอันที่จริงการไป “แม่สาย” หมายถึงการข้ามพรมแดนไปซื้อของทางฝั่งท่าซี้เหล็ก ส่วนการค้าขายข้ามแดน การส่งออกสินค้าหลายหมวดก็ต้องระงับไว้ชั่วคราว ที่สำคัญเศรษฐกิจ การค้าที่ชายแดนทางฝั่งท่าซี้เหล็กนั้นต้องพึ่งพา หรือกล่าวอย่างถึงที่สุดเป็นส่วนหนึ่งของเศรษฐกิจชายแดนแม่สาย จึงไม่แปลกหากจะพบว่า สถิติของด่านศุลกากรแม่สาย ปี 2553 ระบุว่า จากสถิติจำนวนคนข้ามแดนที่มีอยู่ราวๆ 3 ล้านนั้น จะมีคนข้ามแดนสัญชาติไทยที่เดินทางข้ามไปฝั่งพม่าในปีนั้นอยู่ราวๆ 2.4 ล้านคน ขณะที่จำนวนคนข้ามแดนสัญชาติพม่าที่ข้ามมายังฝั่งแม่สายในปีเดียวกันนั้นจะมีอยู่เพียงราวๆ 5 แสนคน ส่วนจำนวนที่เหลืออีกราวๆ 1 แสนคนนั้นเป็นคนต่างชาติ ที่ส่วนใหญ่เดินทางมาข้ามแดนที่แม่สาย-ท่าซี้เหล็กเพื่อต่อวีซ่าไทย (เที่ยวและซื้อสินค้าจีนแดงถือเป็นของแถม) นักเดินทาง/ท่องเที่ยวชอบซื้อของถูกสัญชาติไทย เหล่านี้ ส่วนใหญ่เดินทางมาจากพื้นที่ด้านใน เช่น เชียงใหม่ กรุงเทพฯ (สังเกตได้จากป้ายทะเบียนรถยนต์ หรือรถตู้) กล่าวอีกอย่างหนึ่ง คนข้ามแดนที่แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ส่วนใหญ่คือนักท่องเที่ยว ไปเที่ยวและซื้อสินค้า ของเถื่อน ละเมิดลิขสิทธิ์ หรือของราคาถูกหนีภาษี จากตลาดชายแดน เสร็จแล้วก็กลับ อยู่กันไม่เกิน 2 คืน เมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก เอาเข้าจริงๆ จึงยังคงเงียบเหงามากตั้งแต่หลัง 2-3 ทุ่ม

ตลาดท่าล่อ

ท่าล่อ ตลาดชายแดนที่ท่าซี้เหล็ก ในอดีตคือชุมชนท่าล่อ มีบ้าน และมีการค้าขายเล็กๆ น้อยๆ ที่มาของชื่อหมู่บ้านมาจากการที่บริเวณดังกล่าว เป็นศูนย์รวมของบรรดาพ่อค้าวัวต่างที่มักนำวัวควายที่ลากล้อสำหรับบรรทุกสินค้ามาจอดบริเวณดังกล่าวจึงถูกเรียกว่าท่าล้อ หรือ “ท่าล่อ” ปัจจุบัน “ท่าล่อ” กลายเป็นตลาดการค้าขนาดใหญ่ตรงบริเวณหัวสะพานแม่น้ำสายฝั่งท่าซี้เหล็ก

ในอดีตบริเวณเชิงสะพานใต้ต้นขี้เหล็ก เป็นตลาดสดขนาดเล็ก สินค้าส่วนใหญ่เป็นอาหารสด ที่ชาวบ้านจะจับจองพื้นที่นั่งขาย ใช้ใบตองห่ออาหารวางขาย นอกจากนี้ก็มีสินค้าจากฝั่งไทย เช่น เสื้อผ้า ขนม วางขาย ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ท่าล่อเป็นชาวจีนอพยพ มาทำการค้าขายบริเวณนั้น กระทั่งเกิดเป็นตลาดขนาดใหญ่มีสินค้าส่วนใหญ่จากจีน ไม่ว่าจะเป็นของเล่น สินค้าเลียนแบบ สินค้าหนีภาษี เจ้าของบ้านเดิมที่อาศัยอยู่จึงให้พ่อค้าทั้งในพม่า ไทยใหญ่ จีน และคนไทยจากฝั่งแม่สายเข้ามาเช่า หรือซื้อต่อเพื่อทำการค้าขาย หลายคนผันตัวทำหน้าที่เป็นพ่อค้าคนกลางรับสินค้าจากฝั่งแม่สายมาเก็บไว้ในบ้าน ในตลาดท่าล่อมีร้านค้าหลายร้านที่เจ้าของเป็นชาวลี้อจากเมืองยอง ชาวลี้อกลุ่มนี้เข้ามาตั้งรกรากในท่าขี้เหล็กนานแล้วและซื้อที่ดินไว้ ช่วงที่การค้าของท่าล่อยังไม่ได้ขยายตัวมากนัก กระทั่งท่าล่อพัฒนามากลายเป็นตลาดชายแดนขนาดใหญ่นับจากช่วงทศวรรษ 2530 จึงเริ่มแบ่งพื้นที่สร้างเป็นห้องแถวหลายห้องและเปิดให้เช่าขายของ และจะเก็บค่าเช่าจากเรือญาติหรือชาวลี้อที่มาเช่าในราคาที่ต่ำกว่าคนอื่นๆ ไป

ย้อนกลับไปตั้งแต่ช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 “ท่าล่อ” ในอดีตคือบ้านท่าล่อ ที่มีผู้คนอาศัยอยู่จำนวนไม่มาก มีการตั้งของบ้านเรือนที่มีลักษณะเป็นไม้สองชั้นในบริเวณกลางตลาดในปัจจุบัน มีตลาดสำหรับค้าขายอาหาร ผัก ผลไม้ สินค้าพื้นเมืองที่ได้มาจากพ่อค้าวัวต่างต่างมา มีชาวบ้านจะจับจองพื้นที่นั่งขาย ใช้ใบตองห่ออาหาร บ้างสามารถตั้งเป็นร้านเล็กๆ นอกจากนี้ยังมีสินค้าจากฝั่งไทย เช่น เสื้อผ้า ขนม วางขายบริเวณใต้ต้นขี้เหล็กขนาดใหญ่ ซึ่งปัจจุบันยังคงมีต้นขี้เหล็กขนาดใหญ่ให้เห็นอยู่หลายต้น เล่ากันว่า ชื่อบ้าน “ท่าล่อ” มาจากบริเวณดังกล่าวนอกจากจะเป็นหมู่บ้านแล้วยังเป็นจุดพักของบรรดาพ่อค้าวัวต่างที่มักนำวัวควายที่ลากล้อสำหรับบรรทุกสินค้ามาหยุดพัก บริเวณดังกล่าวจึงถูกเรียกว่าท่าล้อหรือท่าล่อ

ในอดีต (ช่วง 1950-1960) เศรษฐกิจของพม่าดีกว่าไทยมาก ทำให้พ่อค้าในแม่สายบางกลุ่มตัดสินใจข้ามแดนไปเข้าบ้านในท่าล่อเพื่อเปิดร้านขายสินค้า เช่น ตู้ไม้ ผ้า บางรายทำการค้าขายในฝั่งท่าขี้เหล็กนานกว่า 10 ปีจึงเลิกเช่า เหตุมาตอนหลังราคาค่าเช่าสูงขึ้นมาก ช่วงราวๆ 30 ปีที่แล้วการค้าขายที่ท่าล่อเป็นไปในลักษณะที่เรียบง่าย ไม่มีทหาร หรือเจ้าหน้าที่รัฐเข้ามาแทรกแซงควบคุม หรือรีดไถ การเดินทางข้ามน้ำสายไปมาระหว่างชาวบ้านสองฝั่ง มีทั้งเดินข้ามสะพาน ถ่อเรือข้ามฟาก ในช่วงหน้าแล้งชาวบ้านเล่าว่ายังสามารถเดินข้ามแม่น้ำสายได้ง่าย แทบไม่มีการตรวจตราที่เข้มงวดโดยเจ้าหน้าที่ของรัฐทั้งสองฝั่ง

ชาวบ้านส่วนใหญ่ที่อยู่ในบริเวณตลาดท่าล่อยุคแรกๆ เป็นชาวจีนอพยพ มาทำการค้าขายบริเวณนั้น กระทั่งสินค้าจากประเทศจีนทะลักเข้ามาเป็นจำนวนมาก ตลาดชายแดนท่าล่อจึงเริ่มขยายตัวอย่างรวดเร็ว ในช่วงแรกๆ สินค้าที่นำมาขาย มักเป็นของเล่นเด็ก ผ้าสำหรับตัดขาย ต่อมาจึงเริ่มเป็นสินค้าเลียนแบบเช่น เสื้อ กระเป๋า เหล้า สุรา และสินค้าหนีภาษี ที่มีมากขึ้น เจ้าของบ้านเดิมที่อาศัยอยู่ในละแวกตลาดท่าล่อส่วนใหญ่เป็น ชาวไทใหญ่ คนจีนอพยพ และชาวลื้อจากสิบสองปันนา (ดังที่เสนอไปในบทที่ 2) ที่อพยพเข้าตั้งรกรากในบริเวณดังกล่าวนับตั้งแต่หลังสงครามโลกครั้งที่ 2 รวมจนถึง “คนไทย” จากแม่สายที่เดินทางเข้ามาเข้าบ้านเปิดร้านขายสินค้า

กระทั่งมีโครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจราวๆ 20 ปีที่แล้ว รัฐบาลทั้งไทยและพม่า ให้ความสำคัญกับชายแดนในฐานะพื้นที่ทางเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวมากขึ้น แม่สาย ท่าซี้เหล็กจึงได้รับการพัฒนาด้านโครงสร้างพื้นฐาน และมีการเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจและความเป็นเมืองขึ้นตามลำดับ ขณะที่ในท่าซี้เหล็กฝั่งพม่ามีตลาดท่าล่อ ทางฝั่งไทยในแม่สาย มีตลาดเกิดขึ้น หรือได้รับการปรับปรุงพัฒนาหลายแห่งเช่น ตลาดดอยเวา ตลาดสายลมจอย และพื้นที่บริเวณบ้านเกาะทราย ที่สำคัญรัฐบาลไทยได้กำหนดให้แม่สายกลายเป็น “จุดสูงสุดแดนสยาม” เพื่อกระตุ้นการท่องเที่ยว เศรษฐกิจและการค้าในเมืองชายแดนแห่งนี้จึงเติบโตขึ้นอย่างรวดเร็ว

74

การทำความเข้าใจพัฒนาของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก อาจพิจารณาภาพบางส่วนได้จากผ่าน “เรื่องเล่า” และการเติบโตของกลุ่มทุนชายแดน เช่น ตระกูลศรีสมุทร ซึ่งเป็นเจ้าของตลาดดอยเวาและธุรกิจสำคัญในแม่สาย เล่ากันว่าส่วนหนึ่งสิ่งสมทุณ คือที่ดินที่ต่อมาจะกลายเป็นตลาดจากโอกาสความผันผวนช่วงสงครามโลกครั้งที่ 2 (จากเจ้าของเดิมหลายรายที่ตัดสินใจ “ขายทิ้ง” กลับพม่า) และยังมีเรื่องเล่าว่า ตระกูลศรีสมุทรนี้ประสบความสำเร็จขึ้นมาได้เพราะส่วนหนึ่งได้ร่วมกับครอบครัวดวงแสง (พระสงฆ์ชาวลื้อจากสิบสองปันนา) ทำการบูรณะสร้างพระธาตุดอยเวาด้วยใจศรัทธา นับแต่นั้นมากิจการตลาดดอยเวาก็เจริญเติบโตขึ้นอย่างมั่นคงต่อเนื่อง นอกจากการสร้างและเป็นเจ้าของตลาด ต่อมาทุนชายแดนกลุ่มนี้ ยังขยายพื้นที่การค้าไปสู่ธุรกิจโครงการบ้านจัดสรร บิมน้ำมัน และกิจการโรงเรียนเอกชน จนอาจกล่าวได้ว่าเป็นกลุ่ม “ทุนชายแดน” ในท้องถิ่นที่เติบโตขึ้นมากับพัฒนาการของแม่สายโดยแท้ กล่าวคือการขยายฐานธุรกิจของกลุ่มทุนตระกูลนี้ มีการขยายตัวขับเคลื่อนไปด้วยกันกับการเติบโตของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ที่กล่าวได้ว่าขยายตัวอย่างสำคัญนับจากช่วงต้นทศวรรษ 2530 เป็นต้นมา การเติบโตของทุนชายแดนกลุ่มนี้นอกจากจะเป็นเศรษฐกิจการค้าที่เกี่ยวข้องกับผู้คนและธุรกิจที่ชายแดน ปัจจุบันยังได้กลายเป็นกลุ่มการเมืองท้องถิ่น ที่ในที่สุดอาจสร้างสายสัมพันธ์ไปสู่กลุ่มทุนและ

การเมืองระดับชาติในที่สุด ดังนั้นการมองเศรษฐกิจของชายแดนผ่านการก่อตัวขึ้นมาของกลุ่มทุนท้องถิ่นที่เมืองชายแดน หรือ “ทุนชายแดน” (ดังที่กล่าวมาข้างต้น) ในตัวของมันเองจึงช่วยชี้ให้เห็นถึงการเติบโตของเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็กได้อย่างน่าสนใจ

ส่วนการเติบโตของตลาดท่าล่อ กล่าวได้ว่าการเปลี่ยนแปลงอย่างมีนัยสำคัญ ที่สัมพันธ์ไปกับการพัฒนาเติบโตในเมืองแม่สาย เมื่อในปีพ.ศ. 2543 แม่สายกำหนดผ่านนโยบายรัฐให้เป็น 1 ใน 3 เขตเศรษฐกิจพิเศษชายแดนนำร่อง ในจังหวัดเชียงราย โครงการพัฒนาดังกล่าวมีแผนการสร้างถนนระหว่างประเทศ โดยแม่สายจะกลายเป็น “ประตูการค้า” ที่สำคัญเพื่อสนับสนุนการค้า การลงทุน อุตสาหกรรม และการท่องเที่ยวตามแนวเขตเศรษฐกิจเหนือ-ใต้ ฝั่งตะวันตกของแม่น้ำโขง ขณะเดียวกันพม่าเองก็ได้ปรับระบบการค้าชายแดนใหม่ โดยอบรมหน่วยงานเกี่ยวกับการค้าชายแดนเพื่อลดการขาดดุลการค้ากับไทยเมื่อปีพ.ศ.2542

ปัจจุบันการเข้ามาเช่า หรือลงทุนซื้อขายพื้นที่ในตลาดท่าล่อ จะต้องอาศัยเงินลงทุนเป็นจำนวนมาก เนื่องจากราคาค่าเช่าค่อนข้างสูง เริ่มตั้งแต่หลักหมื่นถึงหลักแสน ราคาค่าเช่าในตลาดท่าล่อจะขึ้นอยู่กับอุปสงค์ของนายทุนที่ขอสัมปทานการบริหารตลาดท่าล่อมาจากรัฐบาล การประมูลจะมีขึ้นทุกๆ 2-4 ปี แล้วแต่รัฐบาลจะต้องการประมูล เมื่อนายทุนกลุ่มไหนประมูลได้ ก็กลายเป็นผู้บริหาร เข้ามาเก็บค่าเช่าจากผู้ค้าในตลาด ดังนั้นในกรณีของการเช่า ผู้เช่านอกจากจะจ่ายค่าเช่าร้านให้กับเจ้าของบ้านแล้ว ยังต้องเสียค่าธรรมเนียมการใช้พื้นที่ให้กับนายทุนที่ได้ประมูลตลาดท่าล่อไปบริหารจัดการตลาดด้วย เนื่องจากการแข่งขันและการลงทุนสูง การค้าขายในตลาดท่าล่อจึงดำเนินไปในลักษณะผูกขาด กล่าวคือในตลาดท่าล่อ มีกลุ่มนายทุนซึ่งเป็นกลุ่มที่ค้าขายมาตั้งแต่อดีต และยังคงทำการค้าขายถึงปัจจุบัน ได้มีการรวมกลุ่มกันดำเนินกิจการค้าขาย ซึ่งยากที่จะมีพ่อค้าแม่ค้าหน้าใหม่จะเข้าไปเปิดตลาดในท่าล่อได้ง่าย นอกจากจะอาศัยเครือข่ายผ่านการแต่งงาน หรือเครือญาติ และที่สำคัญ “รู้เท่าทัน” ระบบการค้าขายในตลาดท่าล่อพอสมควร

ตลาดท่าล่อ นับได้ว่าเป็นตลาด “เพื่อลูกค้าชาวไทย” ที่ต้องการเดินทางข้ามพรมแดนรัฐชาติ เพื่อ “ออกนอกประเทศ” ไปจับจ่ายใช้สอยโดยแท้ พวกเขายอมเสียเงินราวๆ 50 บาทข้ามพากไปเพื่อตุนสินค้าซื้อสินค้าหนีภาษี หรือ “ของถูก” สินค้าในตลาดท่าล่อส่วนใหญ่จะเป็นของเลียนแบบละเมิดลิขสิทธิ์ เช่น เสื้อผ้า กระเป๋า แว่นตา นาฬิกา ที่รับมาจากหลายที่ ส่วนเครื่องใช้ไฟฟ้า อุปกรณ์ไอที โทรศัพท์มือถือ ซีดี ดีวีดี ภาพยนตร์ การ์ตูน เพลงละเมิดลิขสิทธิ์ จะลักลอบนำเข้า

มาจากจีนและไต้หวัน ปัจจุบันร้านค้าประเภทนี้ มีเปิดกันเกือบทั่วตลาด เนื่องจากเป็นสินค้าที่ได้รับความนิยมจากลูกค้าชาวไทยเป็นอย่างมาก แม้ว่าร้านค้าในตลาดท่าล่อส่วนใหญ่จะขายสินค้าที่มีลักษณะเหมือนกัน แต่จะแตกต่างกันที่ราคาสินค้าและรูปแบบการขาย การค้าขายหลักๆ จะอยู่บริเวณหน้าตลาด เพราะมีสินค้าให้เลือกเป็นจำนวนมาก และนักท่องเที่ยวชาวไทยส่วนใหญ่ก็นิยมเลือกซื้อสินค้าในบริเวณดังกล่าว ทำให้ราคาต่ำเข้าร้านบริเวณด้านหน้าตลาดติดกับบันไดทางเข้ามีราคาสูงถึงหลายแสนบาทต่อเดือน และในกรณีร้านค้ามีขนาดใหญ่เจ้าของร้านมักจะนิยมจ้างลูกจ้างที่พูดภาษาไทยได้มาช่วยงานด้วย ซึ่งส่วนใหญ่เป็นเด็กสาวชาวลีอกับชาวไทใหญ่นั่นเอง ที่จะได้รับว่าจ้างให้มาเย็นขายสินค้าหน้าร้าน แต่หากเป็นร้านขนาดเล็กเจ้าของร้านมักจะเป็นคนขายเอง ซึ่งเป็นร้านค้าที่มักจะตั้งอยู่บริเวณตอนกลางถึงท้ายตลาด

บางฉากของตลาดขายแดนท่าล่อ (ภาพ: วสันต์ ปัญญาแก้ว ธันวาคม 2554)

การค้าและเครือข่ายความสัมพันธ์ของชาวลีอ

การค้าขายของชาวลีอในตลาดท่าล่อนั้นโดยรากฐานตั้งอยู่บนเครือข่ายความเป็นเครือญาติ เช่น การจะเปิดร้านค้าในตลาดท่าล่อ จำต้องเริ่มจากการสร้างเครือข่ายหาสินค้ามาขายในตลาด ซึ่งจำเป็นจะต้องรู้จักกับ “คนกลาง” ที่ “นำเข้า” สินค้าจากจีนและไต้หวัน คนกลางที่ว่่านี้ส่วนใหญ่คือชาวจีนที่เคยตั้งรกรากอยู่ในท่าซี้เหล็ก ก่อนที่จะย้ายไปทำงานในจีนและไต้หวัน โดยจะคอยรับรายการสั่งสินค้าจากผู้ค้าในท่าซี้เหล็ก ผ่านทางอินเทอร์เน็ต หรือโทรศัพท์ สินค้าที่ (ลักลอบ) นำเข้าจากจีนหรือไต้หวันเหล่านั้นจะถูกนำมาส่งยังท่าซี้เหล็ก ตามร้านต่างๆ ที่ส่งไป สินค้าบาง

รายการผู้ค้าสามารถไปเลือกซื้อได้จากที่โกดังเก็บสินค้า ซึ่งพ่อค้าคนกลางจะซื้อมาเก็บไว้ขายต่ออีกทอดหนึ่งแม้จะไม่มีคนสั่ง

การทำการค้าของชาวลื้อในท่าชีเหล็กยังเป็นธุรกิจใครอบครัว หรืออาศัยลูกหลานเครือญาติมาช่วยงานเป็นลูกจ้างเป็นส่วนมาก ซึ่งโดยทั่วไปก็มาจากครอบครัวในบ้านสันทรายลื้อ บางกรณีก็มาจากเมืองยอง เนื่องจากต้องทำงานอย่างอื่น เช่น ดูแลบ้าน เลี้ยงลูก หรือดูแลพ่อแม่ที่ย้ายจากเมืองยองมาอาศัยอยู่ด้วยกัน การรับญาติพี่น้องชาวลื้อจากเมืองยองมาช่วยขายนอกจากจะสามารถสื่อสารภาษาไทยได้แล้ว ยังทำให้เกิดความไวเนื้อเชื่อใจมากกว่าจ้างชาวไทใหญ่ อาข่า หรือคนพม่ามาทำงาน ซึ่งอาจจะต้องจ้างในอัตราค่าจ้างที่สูงกว่า

โดยทั่วไปหลังจากที่พ่อจะตั้งหลักปักฐานการค้าได้แล้ว ครอบครัวชาวลื้อที่เป็นพี่น้องกันจะเริ่มหาทางขยายร้าน โดยการหาเช่าร้านใหม่ในตลาดท่าล่อ และแยกกันดูแลร้านของตนเอง ซึ่งสามารถทำได้ง่าย เนื่องจากส่วนใหญ่อาศัยค้าขายอยู่ในท่าชีเหล็กมาเป็นเวลานาน บางรายอาจมีหุ้นส่วนในการสั่งซื้อสินค้า แต่เมื่อสินค้าถึงก็ต่างคนต่างแยกไปขาย แต่ก็ยังคงพึ่งพาอาศัยกัน เช่น กรณีสินค้าร้านหนึ่งหมดก็สามารถนำสินค้าอีกร้านหนึ่งไปขายต่อได้ เช่น ในกรณีของคำและนวลสองพี่น้องชาวลื้อ เริ่มแรกคำ เปิดร้านขายกระเป๋ายูบบริเวณหน้าตลาดท่าล่อ โดยมีนวลช่วยค้าขาย กระทั่งนวลแต่งงานมีครอบครัวจึงแยกไปเปิดร้านขายกระเป๋ายูบอีกร้านหนึ่ง แต่ยังนำสินค้าจากร้านของคำไปขายต่อ ในตลาดท่าล่อ พ่อค้าแม่ค้าแทบจะรู้จักมักคุ้นและเป็นพี่น้องกันหมด แม้กระทั่งเจ้าของร้านที่เป็นชาวจีน หรือชาวลื้อจากแม่สายที่ข้ามพากเข้ามาเปิดร้านค้าในตลาดท่าล่อ ก็เริ่มจากการที่มีญาติพี่น้องในท่าชีเหล็กเปิดร้านอยู่ก่อน มีการซื้อและเช่าเปลี่ยนเจ้าของ

นอกจากกลุ่มที่ค้าขายในตลาดท่าล่อ ยังมีชาวลื้อในหมู่บ้านสันทรายลื้อที่เปิดร้านขายของชำ ร้านขายเสื้อผ้า และสินค้าอุปโภคบริโภค ที่ส่วนมากต้องซื้อจากแม่สาย การเดินทางข้ามไปมาระหว่างท่าชีเหล็กกับแม่สายถือเป็นเรื่องปกติ บางรายอาจข้ามไปซื้อทุกวัน หรือสัปดาห์ละครั้ง ขึ้นอยู่กับปริมาณสินค้าที่ต้องการซื้อ ทั้งนี้สินค้าจากประเทศไทยเป็นที่นิยมใช้ในฝั่งท่าชีเหล็กมาก ส่วนหนึ่งเพราะสื่อโฆษณาผ่านโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และอินเทอร์เน็ตไทยนั่นเอง อีกทั้งผู้คนส่วนใหญ่โดยเฉพาะชาวลื้อในฝั่งท่าชีเหล็กเองก็ไม่นิยมใช้ของพม่า เพราะมองว่าเป็นสินค้าไม่มีคุณภาพ ดังนั้นพ่อค้าแม่ค้าร้านค้าต่างๆในท่าชีเหล็กจึงนิยมสั่งซื้อสินค้าจากแม่สายข้ามไปขายยังร้านของตนทางฝั่งท่าชีเหล็ก ทั้งนี้ส่วนหนึ่งเนื่องจากการเดินทางข้ามแดนไปมาไม่ได้ยุ่งยากมากนัก อีกทั้งในแม่สายเอง ไม่นานมานี้มีห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ เช่น ห้างโลตัส (ตั้งห่างจากด่านพรมแดนประมาณ 5 กิโลเมตร) มาเปิดขายสินค้ายกโหล ที่ราคาถูกลงไปมาก

อย่างไรก็ตามชาวลื้อจากท่าซี้หลักส่วนใหญ่นิยมเดินทางข้ามไปซื้อสินค้าอุปโภคบริโภคเองมากกว่าที่จะซื้อตามร้านขายของชำในหมู่บ้าน ส่วนมากพวกเขาจะหาเวลาข้ามมาจับจ่ายซื้อสินค้าทางฝั่งไทย หรือที่ห้างโลตัส ประมาณสัปดาห์ละ 1 ครั้ง ในแต่ละครั้งที่ซื้อจะซื้อในปริมาณที่มากเพราะมีราคาถูกกว่า สังเกตได้ว่าไม่ว่าชาวลื้อ หรือพม่าจากฝั่งท่าซี้หลักหากเดินทางไปยังห้างโลตัส พวกเขามักจะซื้อสินค้าในปริมาณมากๆ และจ้างวานรถจากฝั่งพม่ามาขนของกลับไป นอกจากนี้ในแม่สายยังมีสถานที่และกิจกรรมหลายๆอย่าง ที่เชิญชวนให้คนในฝั่งท่าซี้หลักเดินทางข้ามมาท่องเที่ยว เช่น ตลาดนัดบริเวณห้างโลตัสที่มีเป็นประจำทุกสัปดาห์ กิจกรรมถนนคนเดินบริเวณหน้าด่านพรมแดน หรือการเดินทางท่องเที่ยวตามเทศกาลต่างๆ ในแม่ เช่น เทศกาลลอยกระทง งานไทลื้อแม่สาย และขึ้นธาตุคอกยตุ่ง

นอกจากนี้ชาวลื้อที่อาศัยอยู่ทั้งในท่าซี้หลัก และแม่สาย ส่วนใหญ่มักเป็นญาติพี่น้อง หรือเพื่อนบ้านที่อพยพออกมาจากหมู่บ้านเดียวกัน แม้จะอพยพออกมาต่างช่วงเวลากัน แต่เมื่อย้ายเข้ามาอาศัยอยู่ในแม่สาย-ท่าซี้หลักได้แล้ว ยังคงมีการติดต่อกันอยู่ ทั้งที่ผ่านการบอกเล่าจากเครือข่ายที่รู้จัก และการติดต่อกันเองทางโทรศัพท์ ฉะนั้นแม้จะอาศัยกันอยู่คนละฟากฝั่ง แต่เมื่อใครมีงานบุญ เช่น ขึ้นบ้านใหม่ งานแต่งงาน งานศพ หรือแม้แต่การเจ็บป่วย พวกเขามักจะเดินทางไปมาหาสู่กัน ถือว่ายังคงมีการรักษาความสัมพันธ์กันอยู่ เพื่อที่จะได้พึ่งพาอาศัยในยามที่ต้องการความช่วยเหลือ

การเดินทางข้ามแดนไปมาของผู้คนที่ต้องถิ่นสองฝั่ง ที่เกิดขึ้นทุกวันและมีปริมาณการผ่านเข้าออกมาก ทำให้การเปิดปิดด่านเอาเข้าจริงๆ ไม่เป็นไปตามที่กฎหมายกำหนด หลายครั้งพบว่าการปิดด่านจะปิดในเวลา 18.30 น. แต่ในบางครั้งในช่วงที่เป็นเวลาเร่งรีบ หรือเลิกเรียน พบว่าทำให้การตรวจเช็คเอกสารต่างๆ ล่าช้า และทำให้จำต้องด่านปิดช้ากว่าปกติ เช่นจนถึงเวลา 20.00 น. ส่วนในช่วงเทศกาลที่มีการจัดงานในเวลากลางคืน ก็ยังมีการให้มีการปิดด่านช้ากว่าปกติ ซึ่งส่วนใหญ่จะเป็นในลักษณะของคนจากท่าซี้หลักข้ามไปท่องเที่ยวในแม่สาย

เศรษฐกิจและอาชีพต่างๆ

กล่าวได้ว่า อาชีพการงานที่อาจจัดให้เป็น “เศรษฐกิจระดับล่าง” คือส่วนที่ชาวลื้อกลุ่มใหญ่ที่เพิ่งจะอพยพเข้ามาตั้งรกรากใหม่หรือหางานทำ ทั้งในฝั่งแม่สายและท่าซี้หลัก (บ้างเล่าว่าหนีตายจากบ้านเกิด คือเมืองยอง มาอยู่ชายแดน) แม้จะเลือกไม่ได้ แต่หาทำได้ง่ายที่สุด ชาวลื้อกลุ่มนี้มักเริ่มต้นจากอาชีพที่เลือกไม่ได้ในเศรษฐกิจระดับล่าง คือการเป็นแรงงานรับจ้าง/ลูกจ้าง ทว่า

กลังจากที่พอจะตั้งหลักได้ บางส่วนอาจขยับขยาย หรือเปลี่ยนอาชีพไปเป็น พ่อค้าแม่ค้าหาบเร่ข้างถนน จนไปถึงทำการค้าขาย หรือประกอบอาชีพที่ใช้ทุนขนาดเล็ก เช่น ขายเกาลัด ขั้วรถรับจ้าง ช่างก่อสร้าง รับจ้างปลูกนาแบบเหมาจ่าย คือมีนายหน้าที่เป็นชาวลื้อด้วยกันเองมาชักชวนไปทำนาเหมา ชีวิตทางเศรษฐกิจเหล่านี้ ถือเป็นปรากฏการณ์ส่วนหนึ่งที่จะทำให้เห็นถึงพลวัตของเมืองชายแดนในบริบทของการพัฒนา ขณะเดียวกันก็ทำให้เห็นเรื่องของกลวิธีต่าง ๆ ของชนชายแดนในการต่อสู้ดิ้นรนกับการใช้ชีวิตที่เมืองชายแดนแม่สาย ท่าซี้เหล็กด้วย

หาบเร่

อาชีพหาบเร่ สามารถพบเห็นได้ทั่วไปในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก โดยเฉพาะบริเวณถนนพหลโยธิน ซึ่งเป็นบริเวณที่พ่อค้าแม่ค้าชาวลื้อสามารถจับจองพื้นที่ในการขายสินค้าโดยไม่เสียค่าใช้จ่าย ในแม่สาย ท่าซี้เหล็ก ยังมีกลุ่มแม่ค้าหาบเร่ที่น่าสนใจ คือกลุ่มที่ใช้รถเข็นและเดินทางข้ามแดนมาขายของบริเวณหน้าด่านพรมแดน ทุกๆเช้า เรามักจะเห็นคนกลุ่มนี้มายืนรอเพื่อข้ามมายังฝั่งแม่สายตั้งแต่เช้าตรู่ ของที่แม่ค้าหาบเร่เหล่านี้ขาย ส่วนใหญ่จะเป็นเกาลัดและผลไม้ ชาวลื้อกลุ่มนี้เล่าว่า เหตุจูงใจของการทางข้ามแดนจากพม่ามาขายฝั่งไทยเพราะว่า ที่แม่สายสามารถขายได้ในราคาดีกว่าที่ท่าซี้เหล็ก อีกทั้งจำนวนนักท่องเที่ยวทางฝั่งไทยก็มีมากกว่า โอกาสที่จะขายของก็มากกว่า จึงใช้ “เทคนิค” สร้างมูลค่าและโอกาสทางการค้า จากความแตกต่างของความหมายของพื้นที่ชายแดนระหว่างไทย (ที่โอกาสทางการค้าสูงกว่า และเป็นการลงทุนที่คุ้มค่าเพียงแค่ ทำบัตรข้ามแดนรายปีและเดินเท้าข้ามพื้นที่ในแต่ละวัน) กับพม่า (ที่โอกาสน้อยกว่าทว่าค่าครองชีพก็ต่ำกว่า) เดินทางข้ามฝั่งจากท่าซี้เหล็กมาขายยังฝั่งแม่สาย

นอกจากแม่ค้าหาบเร่ข้ามแดน ยังมีแม่ค้าหาบเร่ตามงานชุมชน หรือการเดินทางไปทั่วบริเวณตลาดทั้งในแม่สายและตลาดท่าล่อ โดยส่วนใหญ่จะขายสินค้า เช่น ผลไม้ เกาลัด น้ำดื่ม ซีดี้ บุหรี่ ฯลฯ ชาวลื้อบ้านสันทรายลื้อที่ไม่มีหน้าร้านเป็นของตนเอง ก็จะสินค้าออกมาเร่ขายในตลาด หรือในช่วงที่มีงานเทศกาล งานฉลองตามวัดในท่าซี้เหล็ก เช่น ป่าศรี ชาวลื้อบ้านสันทรายลื้อ อพยพมาอยู่สันทรายลื้อโดยตามสามีมาจากเมืองยองเมื่อประมาณ 30 ปีที่แล้ว ป่าศรีมีอาชีพ ของสำหรับไหว้พระ เช่น ฐูป เทียน พระ ตุ๊กตขนาดเล็กสำหรับใช้ในเทศกาลต่างๆ โดยป่าศรีใช้เวลาว่างในการประดิษฐ์สิ่งของเหล่านี้ และเมื่อไม่นานมานี้ป่ายังรับซิดี้เพลงภาษาลื้อ จากเพื่อนบ้านซึ่งเปิดร้านขายซิดี้อยู่ในตลาดท่าล่อ มาขายต่อตามงานวัดต่างๆ ในท่าซี้เหล็กด้วย

ทุกๆเช้าพ่อค้าแม่ค้าฝั่งท่าซึกเหล็กจะมารอ “ด่านเปิด” เพื่อขนสินค้าข้ามไปขายยังแม่สาย
(ภาพ : เสาวรีย์ ชัยวรรณ, 30 ธันวาคม 2553)

แม่ค้าเร่ชาวลื้อ จากท่าซึกเหล็กข้ามมาค้าขายยังฝั่งแม่สาย (ภาพ: วสันต์ ปัญญาแก้ว เมษายน 2554)

แม่ค้าหาบเร่ชาวลื้อ ที่วัดสายเมือง (ภาพ: วสันต์ ปัญญาแก้ว เมษายน 2554)

รับจ้าง/ลูกจ้าง

อาชีพรับจ้าง เป็นลูกจ้างคนอื่น คือการทำงานที่หาทำได้ไม่ยากหากชาวลื้อ หรือชนชายแดน ต้องเริ่มต้นดิ้นรนกับชีวิตทางนี้ เพราะแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก คือเมืองชายแดนที่เจริญเติบโต มีการขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวาง ทั้งจากการค้าชายแดนและการท่องเที่ยว ซึ่งส่วนหนึ่งเป็นผลมาจากการส่งเสริมของนโยบายรัฐทั้งสองประเทศ โดยเฉพาะนโยบายของประเทศไทย แม่สายจึงมีความเติบโตขึ้นมาในทุกๆ ด้าน ท่าขี้เหล็กในฐานะเมืองที่อยู่ตรงข้ามกับแม่สายจึงมีความเจริญทางด้านเศรษฐกิจตามไปด้วย ความเจริญที่เกิดขึ้นส่งผลให้เกิดการจ้างงานเป็นจำนวนมาก ชาวลื้อในหมู่บ้านสันทรายลื้อส่วนใหญ่จึงออกมารับจ้างในหลายส่วนของเศรษฐกิจในเมืองชายแดนแห่งนี้ โดยเฉพาะการเป็นลูกจ้างตามร้านค้าต่างทั้งในท่าขี้เหล็กและแม่สาย พนักงานเสิร์ฟในร้านอาหาร พนักงานบริการในโรงแรม และบ่อนคาสิโน ซึ่งอาชีพเหล่านี้ส่วนใหญ่จะเป็นกลุ่มวัยรุ่นที่เรียนจบในระดับมัธยมศึกษาแล้วแต่ไม่ได้ศึกษาต่อในระดับปริญญาตรี จึงเลือกทำงานเหล่านี้ มีทั้งที่ทำงานเป็นลูกจ้างในร้านที่รู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดีอยู่ ไม่ว่าจะเป็นเครือญาติ เพื่อนแนะนำให้รู้จัก ซึ่งร้านค้าที่ทำงานจะมีทั้งในท่าขี้เหล็กและในแม่สาย โดยจะเดินทางไปกลับทุกวัน หรืออาจอาศัยอยู่กับญาติในแม่สาย อาชีพลูกจ้างตามร้านค้า ร้านเสริมสวย ร้านอาหารเช่นนี้ชาวลื้อส่วนใหญ่แทบจะไม่ต้องใช้ทักษะในการทำงานมากนักเนื่องจากสามารถสื่อสารภาษาไทยได้อยู่ และลูกค้าส่วนใหญ่ก็เป็นคนไทย ต่างจากงานบริการในโรงแรมหรือในบ่อนคาสิโน ลักษณะการทำงานจะขึ้นอยู่กับความสามารถในการสื่อสาร และระดับความรู้ของพนักงาน (เช่น สามารถใช้คอมพิวเตอร์ได้) ชาวลื้อวัยรุ่นที่สามารถสื่อสารภาษาจีนได้จะได้รับการพิจารณาเป็นพิเศษ เพราะลูกค้าในโรงแรมและบ่อนคาสิโนส่วนใหญ่จะเป็นคนไทยและคนจีนเข้ามาใช้บริการเป็นจำนวนมาก และหากมีระดับการศึกษาที่สูงขึ้น เช่น จบปริญญาตรีในสาขาที่เกี่ยวข้อง เช่น สาขาบัญชีก็จะสามารถเลือกตำแหน่งงานและได้รับเงินเดือนในจำนวนที่มากขึ้น เช่น ตำแหน่งผู้จัดการ หรือหัวหน้างานส่วนต่างๆ นอกจากนี้ชาวลื้อที่มีการศึกษาในระดับที่สูง โดยเฉพาะมีความเชี่ยวชาญเฉพาะทาง เช่น พยาบาล ยังสามารถเข้าไปสมัครงานในแม่สายได้อีกด้วย เช่น เรียนจบจากคณะพยาบาลจะสามารถเข้าทำงานในคลินิกของแม่สายได้ซึ่งจะได้รับเงินเดือนมากกว่าหากทำงานในโรงพยาบาลท่าขี้เหล็ก โดยจะทำงานในตำแหน่งผู้ช่วยพยาบาลสำหรับช่วยในการสื่อสารกับคนไข้ชาวพม่าที่เข้ามาใช้บริการ

ค้าขายขนาดเล็ก

อาชีพค้าขาย หรือการทำธุรกิจที่ใช้ทุนขนาดเล็กที่ชาวลื้อเลือกทำมาหาเลี้ยงชีพในแม่สายท่าขี้เหล็ก มีตั้งแต่กลุ่มที่เป็นเจ้าของธุรกิจเล็กๆ ทุนไม่มาก เช่น ค้าขายในตลาดสันทรายลื้อ เป็น

พ่อค้า แม่ค้าขายอาหาร ดอกไม้ ผัก ผลไม้ เนื้อ ข้าวสาร พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้จะนำสินค้า โดยเฉพาะผัก ผลไม้สด จากตลาดสดนายบุญยืน ซึ่งเป็นตลาดที่ใหญ่ที่สุดในแม่สาย ทุกเช้า พ่อค้าแม่ค้าเหล่านี้จะต้องข้ามไปตลาดเพื่อซื้อสินค้ามาขาย อีกอาชีพที่แม่จะไม่ใช้เจ้าของธุรกิจโดยตรงแต่เป็นที่นิยมของวัยรุ่นสาวชาวลื้อในสันทรายลื้อเป็นจำนวนมากก็คือ อาชีพขายสินค้าผ่านรายการสินค้า (เค็ตตาล็อต) โดยมีนายหน้าอยู่ในแม่สายซึ่งเป็นญาติพี่น้องกันอยู่แล้ว(สินค้าส่วนใหญ่เป็นเครื่องสำอาง) เมื่อได้รับรายการสินค้ามาแล้วก็จะนำไปให้เพื่อนสาวตามบ้าน ร้านเสริมสวย ซึ่งรู้จักมักคุ้นกันอยู่แล้ว และสาวชาวลื้อเองก็นิยมเครื่องสำอางของไทย แม้จะสามารถข้ามไปซื้อในแม่สายได้ แต่เครื่องสำอางบางตัวไม่มีขายในร้าน จึงต้องสั่งซื้อ บางบ้านก็ปรับเปลี่ยนหน้าบ้านให้กลายเป็นร้านขายของชำขนาดเล็ก ร้านขายส้มตำ หรือสร้างเพิงเล็กๆเพื่อขายอาหาร เช่น ข้าวซอยน้อย ภายในบริเวณหมู่บ้าน

ชาวลื้อที่มีฐานะและมีบ้านตั้งอยู่บริเวณถนนใหญ่ (ส่วนใหญ่จะเป็นชาวลื้อที่อาศัยอยู่ที่หมู่บ้านสันทรายลื้อมานานและเป็นเครือญาติของผู้ใหญ่บ้าน ซึ่งถือว่าฐานะร่ำรวยพอสมควร) ส่วนใหญ่จะทำบ้านให้เป็นร้านค้า ทั้งขนาดเล็กขนาดใหญ่ โดยจะเปิดเป็นร้านขายจักรเย็บผ้า เครื่องสำอาง ร้านขายเสื้อผ้า รองเท้า ร้านเสริมสวย ร้านขายของใช้ภายในบ้าน บ้างก็เปิดเป็นห้องเช่าให้ผู้อื่นมาเปิดร้านขายสินค้าแทน และบางส่วนเช่าร้านในตลาดท่าล่อเพื่อเปิดขายเสื้อผ้า กระเป๋า และนำสินค้าบางส่วนมาขายยังหน้าร้านบ้านของตนเองด้วย หากเข้าไปในบริเวณหมู่บ้านด้านในที่ไม่ได้ติดถนนใหญ่จะเห็นว่าร้านขายของชำขนาดเล็กเปิดอยู่ทั่วไปในหมู่บ้าน อีกทั้งมีร้านขายน้ำมันเล็กๆ ร้านซ่อมมอเตอร์ไซด์ ร้านขายอาหาร พี่เล็กชายวัย 30 ปีที่เพิ่งกลับมาสร้างครอบครัวในหมู่บ้านสันทรายลื้อหลังจากที่บวชพระกลับมาจากลำพูน พี่เล็กเกิดและเติบโตในหมู่บ้านสันทรายลื้อและได้บวชเรียนอยู่ที่วัดพระธาตุสายเมืองตั้งแต่ยังเล็ก มีโอกาสเดินทางไปเรียนภาษาไทยและศึกษาพระธรรมในวัดแห่งหนึ่งในจังหวัดลำพูน (วัดสวนลำไย) และได้ลี้ภัยกลับมาอยู่ที่หมู่บ้านเพื่อแต่งงานและสร้างครอบครัว ปัจจุบันพี่เล็กมีลูกชายวัยสามขวบ พี่เล็กเริ่มจากการทำงานเป็นครูสอนภาษาไทยให้กับเณรในวัดพระธาตุสายเมือง แต่ไม่ได้ทำเป็นงานประจำ พี่เล็กจึงทำหน้าบ้านเป็นร้านขายของชำขนาดเล็ก สินค้าส่วนใหญ่เป็นสินค้าอุปโภคจากประเทศไทยและขนมเป็นจำนวนมาก เนื่องจากในช่วงเย็นหลังเลิกเรียนพี่เล็กจะเปิดบ้านเพื่อสอนภาษาไทยให้กับนักเรียนในหมู่บ้านและต่างหมู่บ้านโดยที่ทั้งเด็กที่ไปเรียนในโรงเรียนในแม่สาย และต้องการเรียนภาษาไทยเพิ่มเติมจากในห้องเรียน และนักเรียนที่เรียนในโรงเรียนพม่าและอยากเรียนรู้ภาษาไทย เพื่อให้สามารถอ่านออกเขียนได้

ศรีอีกหนึ่งสาวลื้อที่อยากมีธุรกิจเป็นของตนเอง หลังจากเรียนจบ ศรีเข้าทำงานในศาลินตามเพื่อนวัยรุ่นในหมู่บ้าน แต่ทำได้ไม่นานก็ตัดสินใจลาออก เพื่อทำตามความฝันของเธอคือการเป็นช่างเสริมสวย ศรีเริ่มจากการไปเรียนเสริมสวยในตัวเมืองแม่สาย ซึ่งมีโรงเรียนสอนเสริมสวยจำนวนมากมาย เพื่อนของเธอแนะนำโรงเรียนให้ ศรีข้ามไปเรียนเสริมสวยและทำงานในร้านเสริมสวยอยู่เกือบสองปี โดยเดินทางไปกลับแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก เพราะต้องดูแลครอบครัวในหมู่บ้านสันทรายลื้อซึ่งศรีเป็นลูกสาวคนเดียว เมื่อเรียนจบและมีเงินเก็บพอสมควร เธอได้มาเช่าห้องซึ่งตั้งอยู่ริมถนนใหญ่ของหมู่บ้านสันทรายลื้อ ค่าเช่าเดือนละ 6,000 บาท และซื้ออุปกรณ์ต่างๆเข้าร้าน ส่วนหนึ่งเป็นอุปกรณ์ที่คุ้นเคยจากโรงเรียนสอนเสริมสวยแบ่งมาให้ ปัจจุบันศรีฟองมีลูกค้าประจำหลายราย ส่วนใหญ่เป็นเพื่อนของเธอเอง และเธอยังรับเด็กสาวในหมู่บ้านที่อยากเรียนทำเสริมสวยมาช่วยทำงานที่ร้านอีกด้วย ผลัดกันที่ในร้านหลายอย่าง เช่น แชมพู ครีมนวด อุปกรณ์ไฟฟ้า ล้วนซื้อมาจากโลตัสแม่สายทั้งสิ้น

ธุรกิจข้ามแดนกับปฏิบัติการของทุนชนิดต่างๆ ของนายทุนน้อยชาวลื้อ

การทำการค้าหรือธุรกิจข้ามแดน คือเศรษฐกิจชายแดนระดับกลาง ที่ครอบคลุมชาวลื้อจำนวนมากน้อยได้เข้าไปเกี่ยวข้อง ไม่ว่าจะเป็นชาวลื้อจากแม่ละขุ่น ลื้อเกาะทราย หรือชุมชนชาวลื้อที่ตั้งรกรากอยู่อาศัยในอาณาบริเวณชายแดนแห่งนี้มานานกว่า 50-60 ปีแล้ว ถือเป็นกลุ่มชาวลื้อที่ได้โอกาสเศรษฐกิจจากการเป็น “คนท้องถิ่น” อาศัยอยู่ที่นี้มาก่อนคนกลุ่มอื่นๆ ดังนั้นจึงพบว่า บางครอบครัวสามารถทำธุรกิจโรงแรม และห้องเช่า บางครอบครัวซื้อห้องแถวเปิดร้านขายของในตลาดสายลมจอย และบริเวณชุมชนเกาะทรายติดถนนพหลโยธิน

การค้าขายในตลาดท่าล่อ ทั้งที่ทำโดยชาวลื้อ หรือคนกลุ่มอื่นๆ แน่ชัดว่าเป็นการค้าขายที่เกี่ยวข้องกับ “เศรษฐกิจลักลอบ” (subversive economy) ความสัมพันธ์ระดับข้ามพรมแดนรัฐชาติ ไม่ทางใดก็ทางหนึ่ง เริ่มจากการรับซื้อสินค้า “นำเข้า” จากประเทศจีนและไต้หวัน ซึ่งส่วนมากลักลอบหรือเลี่ยงภาษี โดยมีพ่อค้าคนกลางรับส่งซื้อสินค้า และขนสินค้าไปเก็บยังโกดังซื้อมืออยู่ทั่วไปในท่าขี้เหล็ก เมื่อสินค้าเดินทางมาถึงก็จะนำสินค้าไปส่งยังร้านค้าที่สั่งสินค้าไว้ หรือพ่อค้าแม่ค้าสามารถไปเลือกซื้อสินค้าตามโกดัง โดยพ่อค้าคนกลางเหล่านี้ส่วนใหญ่เป็นคนจีน ส่วนธุรกิจข้ามชาติที่ต้องขึ้นถ่ายสินค้าเข้าสู่ประเทศ (ก่อน) จะเป็นธุรกิจที่จะต้องใช้ทุนค่อนข้างสูง ทำให้ธุรกิจประเภทนี้ส่วนใหญ่เป็นธุรกิจที่ผิดกฎหมาย และสามารถพบเห็นได้ง่ายในเศรษฐกิจชายแดน เป็นที่ทราบกันว่าสินค้าเสื้อผ้า กระเป๋า ในตลาดท่าล่อนั้นเป็นสินค้าลอกเลียนแบบ และผิดกฎหมายลิขสิทธิ์ในประเทศไทย แต่พ่อค้าแม่ค้าก็ไม่ได้สนใจ การเปิดร้านในตลาดท่าล่อหลาย

ร้านไม่เพียงแต่จะขายสินค้าหน้าร้านเพียงอย่างเดียว แต่ยังขายสินค้าให้กับร้านค้าในแม่สาย และ จังหวัดต่างๆในประเทศไทยอีกด้วย เช่นมีบริการนำสินค้าส่งไปขายให้กับลูกค้า ใช้วิธีการรับจ้าง ขนสินค้า ซึ่งมีคนรับจ้างขนสินค้าข้ามแดนเป็นจำนวนมาก โดยจะใช้วิธีการง่ายคือ ถือสินค้า จำนวนน้อยขึ้นเดินข้ามด่านให้ แต่ขนไปมาบ่อยครั้ง หรือเมื่อต้องใช้คนจำนวนมากในการขน (หรือลักลอบขนสินค้าในเวลากลางคืน) หลังจากนำสินค้าข้ามแดนไปได้แล้ว จึงจะจัดส่งสินค้า ทางไปรษณีย์ หรือส่งผ่านทางรถทัวร์ที่จะวิ่งไปยังจังหวัดต่างๆ และจะมีการโอนเงินเข้าบัญชีที่ เจ้าของร้านเปิดไว้ในแม่สาย ธุรกิจเช่นนี้ทำให้พ่อค้าแม่ค้าสามารถมีรายได้จากการขายสินค้ามากพอสมควร ส่วนบางครอบครัวที่อยู่ฝั่งท่าขี้เหล็ก เช่นครอบครัวชาวเชื้อที่อพยพมาจากเมืองยอง ที่ ยังมีเครือข่ายในบ้านเกิดเมืองนอนเดิม ก็อาจลงทุนปลุกสวนกล้วยส่งขายในสิบสองปันนา หรือ ลงทุนซื้อสวนยางไว้ในเมืองยอง เช่นกรณีของ มหา

มหา ปัจจุบันอายุในวัยจะ 50 ปี อดีตนักเรียนพระตำหนักชาติจากเมืองยอง ผู้ตัดสินใจไปศึกษาหา ความรู้ในเมืองไทย ในฐานะณัณเฑาะพระเมื่อครั้งยังเป็นวัยรุ่น (ราวๆ ต้นทศวรรษ 1980) อาศัยใช้ชีวิต อยู่ที่บ้านพุนนากกว่า 8 ปี ก่อนที่เดินทางกลับเกิดคือเมืองยอง และเดินทางขึ้นต่อไปยังสิบสองปัน นา บ้านเกิดเมืองนอนของแม่ ร่วมขบวนการรื้อฟื้นสืบสานพระศาสนาและวัฒนธรรมกับกลุ่มณัณ เฑาะพระและคนเชื้อรุ่นใหม่ในสิบสองปันนานานกว่า 10 ปี ก่อนที่จะกลับมาดำเนินชีวิตฆราวาส มีลูกมี เมียอยู่ที่แม่สาย เริ่มต้นด้วยการเป็นพ่อค้าร้านขายซีดีเพลงล้อและกระเป๋าสตางค์ในตลาดท่าล้อ ต่อมา ราว ๆ 2 ปีก่อนมหาและเพื่อนๆที่เคยบวชเรียนด้วยกันที่จังหวัดลำพูนได้รวมกันลงทุนทำสวน กล้วย(ต้นกล้วยประมาณ 60,000 ต้น) ที่เมืองผู้ขายแดนพม่าติดกับประเทศจีน โดยมหาและ เพื่อนมองเห็นช่องทางว่าจีนเป็นประเทศใหญ่มีประชากรเป็นจำนวน และไม่สามารถที่จะผลิตอาหาร ได้เพียงพอกับความต้องการของประชากรเนื่องจากผลผลิตบางอย่างไม่สามารถปลูกได้ใน ประเทศจีน ผลผลิตทางการเกษตรอย่างหนึ่งก็คือกล้วย ซึ่งไม่สามารถปลูกได้ในเขตที่มี ภูมิอากาศต่ำ จึงมีความต้องการนำเข้ากล้วยเป็นจำนวนมาก แม้จะต้องลงทุนมากและมีกำไรใน ระยะยาว จึงได้ไปเช่าที่ดินชาวบ้านที่เมืองผู้ปลูกพันธุ์กล้วยที่ได้นับจากนายทุนจีน โดย มีข้อแลกเปลี่ยนในการเช่าที่ดินจากชาวบ้านว่าภายใน 15 ปีจะต้องสร้างวิหารให้กับชาวบ้าน 2 หลัง (แทนการเช่าที่ดินด้วยเงิน) แม้จะไม่ต้องลงทุนในแง่ของการเช่าที่ดิน แต่ในช่วงปีแรกมหาและ เพื่อนลงทุนทั้งค่าแรง ค่าจ้างคนงาน รถ อุปกรณ์ ยาฆ่าแมลง ปุ๋ย การปรับที่ดิน สร้างเพิง ล้อมรั้ว สร้างถนนในการลำเลียงสิ่งของ รวมถึงการสร้างท่าเรือเพื่อส่งกล้วยเข้าไปยังจีน ทั้งหมดนี้กว่า 12 ล้านบาท ถือเป็นการลงทุนเป็นจำนวนมหาศาลพอสมควร ซึ่งปัจจุบันมหาจะต้องเดินทางไปดูแล

สวนกล้วยทุกๆ 15 วันสับเปลี่ยนกับเพื่อน ทำให้ไม่ได้อยู่บ้านกับครอบครัว แต่เมื่อได้กลับบ้านที่ทำ
ชีเหล็กก็จะอยู่ดูแลครอบครัวและมาช่วยดูแลร้านเพลงที่ทำอยู่

เมื่อผลผลิตออกมาทางจีนจะรับซื้อกล้วยทั้งหมด โดยเมื่อผลผลิตออกจะต้องมีคนมาตรวจว่า
สามารถเก็บเกี่ยวได้หรือไม่ เมื่อเก็บเกี่ยวได้แล้วก็จะจ้างคนเก็บและบรรจุใส่กล่องข้ามแม่น้ำไปยัง
ชายแดน และจะมีรถบรรทุกมารับไปอีกทอดหนึ่ง เข้าไปยังจีนและส่งต่อไปยังรัสเซีย ซึ่งเป็นเมือง
หนาวไม่สามารถปลูกกล้วยได้ ผ่านไปกว่า 2 ปีแล้วสำหรับการลงทุนกับสวนกล้วย ขณะนี้มหาได้
เงินทุนคืนแล้ว สาเหตุที่ได้ทุนคืนเร็วเนื่องจากมีผลผลิตเยอะ และแม้จะได้เงินทุนคืนแล้ว แต่ก็ยัง
ต้องลงทุนไปเรื่อยๆ เพราะการปลูกจะต้องมีค่าใช้จ่ายโดยเฉพาะปุ๋ย ยา ซึ่งจะต้องใช้อย่าง
ต่อเนื่อง - ขณะเดียวกันมหาก็ไม่ลืมสัญญาที่ให้กับชาวบ้านไว้ มหาและเพื่อนทยอยซื้อไม้และ
อุปกรณ์ก่อสร้าง แม้จะยังไม่มากแต่อีกไม่นานก็น่าจะเริ่มก่อสร้างวัดให้กับชาวบ้านได้

กล่าวได้ว่า อาชีพที่หลากหลายที่ดำเนินไปในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็กสะท้อนให้เห็นถึงผล
พวงของการพัฒนาเศรษฐกิจและการท่องเที่ยวของนโยบายรัฐทั้งสองประเทศ ซึ่งเป็นระบบ
เศรษฐกิจทั้งขนาดเล็กไปจนถึงขนาดใหญ่ จากระดับการค้าชายชายแดนภายในประเทศจนถึง
ระดับข้ามชาติ และหากเปรียบเทียบอาณาบริเวณชายแดนเป็นสนามแห่งความสัมพันธ์เชิงอำนาจ
ระหว่างคนจากหลากหลายกลุ่ม (ทั้งทุน อำนาจรัฐ อำนาจท้องถิ่น) มีการแข่งขันกันเพื่อให้
สามารถเข้าถึงทรัพยากรต่างๆ ได้ ในเศรษฐกิจระดับเล็กชาวบ้านที่อาศัยอยู่ในหมู่บ้านสันทรายลือ
มาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน แม้จะเกิดการเปลี่ยนแปลงทำให้ต้องเปลี่ยนอาชีพ ต้นทุนสำคัญเช่นที่ดิน
ถูกเวนคืนไป แต่ชาวบ้านที่มีหัวการค้าและเห็นลู่ทางในการประกอบอาชีพในตลาดชายแดนที่มี
การขยายตัวทางเศรษฐกิจอย่างกว้างขวางนับจากช่วงทศวรรษ 2530 (ดังที่อภิปรายมาข้างต้น)
ส่วนกลุ่มที่จะกลายมาเป็นนายทุนน้อยได้ (เช่น มหา) ส่วนมากสามารถปรับตัวดิ้นรนสร้างตน
ขึ้นมาได้ เนื่องจากสามารถใช้ประโยชน์จาก “ชายแดน” (ในฐานะที่เป็นเงื่อนไขความสัมพันธ์
และนำมาซึ่งโอกาสต่างๆ) และมีทุนทางเศรษฐกิจที่ได้สะสมมาก่อนแล้วส่วนหนึ่ง ที่สำคัญการมี
ทุนชนิดอื่นๆ โดยเฉพาะทุนทางสังคมเครือข่ายความสัมพันธ์ และทุนทางวัฒนธรรมทักษะความรู้
ที่สั่งสมมาจากประสบการณ์ชีวิตชายแดน แน่นนอนว่าชาวลือนายทุนน้อยเหล่านี้มีประวัติศาสตร์
กล่าวคือส่วนใหญ่เข้ามาตั้งรกรากในแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ตั้งแต่ช่วงหลังสงครามโลกครั้งที่ 2 และ
จะประกอบอาชีพค้าขายมาตั้งแต่แรกเริ่ม จึงทำให้มีประสบการณ์ด้านการค้าขายอยู่แล้วอีกทั้ง
การเดินทางข้ามแดนไปยังสถานที่ต่างๆ ก็มีสำนวนสร้างเครือข่ายและเป็นต้นทุนสำคัญที่ต่อมา
สามารถนำออกมาใช้ได้บริบทของเศรษฐกิจและการค้าในอาณาบริเวณชายแดน

มหาแตกต่างจากชาวลื้อคนอื่น ๆ หลายคน ในแง่ที่ว่า ได้ใช้ “ทุน” หลากหลายชนิดในการประกอบสร้างอาชีพได้อย่างหลากหลายและสามารถปรับตัวให้เท่าทันกับการเปลี่ยนแปลง มหามีโอกาสเดินทางไปยังหลายประเทศโดยเฉพาะในช่วงที่บวชเรียนในประเทศไทย และประสบการณ์เครือข่ายความสัมพันธ์ในสิบสองปันนา ทำให้มหา มีทุนทางสังคมที่จะสร้างเครือข่ายในด้านต่างๆ ขณะเดียวกันยังคงให้ครอบครัวที่อาศัยตั้งรกรากอยู่ในท่าซี้เหล็กมานาน สามารถขยับขยายอาชีพการค้าขายจากตลาดสันทรายลื้อมาสู่ตลาดชายแดนท่าล่อได้ โดยมองเห็นช่องทางในการนำเข้าสินค้า เช่น พงลื้อ จากสิบสองปันนามากระจายขายต่อแก่ลูกค้าในตลาดท่าซี้เหล็ก-แม่สาย ทว่า ก็เป็นการค้าขนาดเล็กๆ แต่เป็นจุดเริ่มต้นสำคัญของเส้นทางนายทุนน้อยของมหา ด้วยการแข่งขันทางการตลาดที่ค่อนข้างสูงในพื้นที่ชายแดน ร้านขายพงลื้อไม่ได้มีเพียงร้านเดียวอีกต่อไป อีกทั้งความนิยมของพงภาษาลื้อก็อยู่ในวงแคบ ไม่เหมือนพงไทใหญ่ หรือพงไทย ทำให้มหาต้องหาทางคิดริเริ่มทำธุรกิจใหม่ ๆ อยู่ตลอดเวลา โดยอาศัยการติดตามข่าวสาร พูดคุยกับเพื่อนฝูงทั้งในประเทศไทยและสิบสองปันนา กระทั่งเห็นช่องทางในการทำสวนกล้วยโดยการรวบรวมทุนจากหุ้นส่วนอีกหลายคน (ซึ่งเป็นเพื่อนกันมาก่อน) เพื่อนำผลผลิตส่งออกไปยังต่างประเทศ มหาใช้ทุนทางสังคม เครือข่ายความสัมพันธ์ระหว่างชาวลื้อซึ่งมีอยู่และเป็นไปในระดับข้ามชาติ (ทั้งในไทย พม่า จีน หรือแม้แต่ลาว) และทุนสัญลักษณ์ คือการเป็น “มหา” ในสังคมของชาวลื้อที่หมายถึงผู้คงแก่เรียน มีบทบาทหน้าที่สำคัญในการส่งเสริมงานทางศาสนา (สร้างวัด) และวัฒนธรรม ข้อตกลงที่มหาให้สัญญาแก่ชาวบ้าน (เมืองผู้) ว่าจะสร้างวัดให้แลกกับการเช่าที่ดินระยะยาว ในทางเศรษฐกิจสมัยใหม่อาจเป็นเรื่องเข้าใจได้ยากที่จะมีสัญญาเช่นนี้ ทว่ามหาเป็น “พ่อค้า” ที่มองการณ์ไกล และสามารถปรับใช้ “ต้นทุน” ความเป็นชนชายแดนที่เขาเป็นและมีอยู่เพื่อสร้างความมั่นคงและมั่นคงทางเศรษฐกิจให้กับครอบครัวของตนเองขึ้นมาได้อย่างพิศการและน่าสนใจในบริบทประวัติศาสตร์การเปลี่ยนแปลงเชิงพื้นที่ในอาณาบริเวณชายแดนลุ่มน้ำโขงตอนบน

สรุปท้ายบท

ในงานศึกษาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงในเชิงพื้นที่ในบริบทของประวัติศาสตร์ของเมืองเชียงของ (เมืองชายแดนฝั่งไทย ตั้งอยู่ตรงข้ามห้วยทรายทางฝั่งลาวในปัจจุบัน) Andrew Walker (1996) ได้ชี้ให้เห็นว่านับตั้งแต่ยุคอาณานิคมยุโรป “เชียงของ” คือ “เมืองท่า/ตลาดการค้า” บนเส้นทางการค้าระยะไกลระหว่างดินแดนทางด่านตอนเหนือของล้านนาและญวนนาน ที่มีการปรับเปลี่ยนและต้องแข่งขันกับหัวเมืองต่างๆ เพื่อยืนยันตำแหน่งแห่งที่ของการเป็นเมืองท่าชายแดน ดังปรากฏผ่านบันทึก (ในเอกสารของนักสำรวจ เจ้าหน้าที่อาณานิคมฝรั่งเศส) ว่าเจ้าเมืองเชียงของ

มักมีความขัดแย้งกับหัวเมืองอื่นๆ อยู่เนืองๆ ในเรื่องผลประโยชน์จากการจัดเก็บภาษีค่าผ่านทาง ทั้งนี้ในบริบทของการพัฒนาระดับภูมิภาคลุ่มน้ำโขง ปัจจุบันเชียงของก็ยังคงต้องแข่งขันกับเมืองชายแดนอื่นๆ เช่น เชียงสาย และแม่สาย โดยพยายามกำหนดตำแหน่งแห่งของตนในฐานะการเป็น “เมืองท่า” และด่านชายแดนนานาชาติ ในบริบทเศรษฐกิจการค้า/การเดินทางข้ามพรมแดน ไปสู่ ลาว จีน และเวียดนาม โดยนัยนี้ Walker เสนอว่า การค้าชายแดน (ตั้งแต่ยุคอาณานิคม จนถึงหลังอาณานิคม) ในตัวของมันเองจึงเสมือนเป็นกลไกเชื่อมต่อระหว่างเมืองชายแดนกับเมืองอื่นๆ ผ่านเครือข่ายการค้า การสื่อสาร กลไกระบบราชการ และการเดินทางคมนาคมขนส่งต่างๆ เป็นต้น เมืองชายแดนเช่น เชียงของ (และแม่สาย- ท่าซี้เหล็ก ด้วย) จึงไม่ได้เป็นพื้นที่ชายแดนที่ตั้งอยู่ไกลปืนเที่ยง หรือเป็น “บ้านป่าเมืองเถื่อน” เพียงเพราะตั้งอยู่ที่ชายแดนรัฐชาติ ดังที่มักเข้าใจกันอย่างฉาบฉวยทั่วไป ภายใต้วาทกรรม ศูนย์กลาง-ชายขอบ (เช่นที่ปรากฏในวาทกรรมสื่อกระแสหลัก และวรรณกรรมประโลมโลก เช่น แม่สายสะอื่น) ทว่าเป็น “พื้นที่” ที่จำต้องมีการแก่งแย่งแข่งขันช่วงชิงอำนาจการนำ และเป็นพื้นที่แห่งความขัดแย้งระหว่างกลุ่มอำนาจต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นรัฐ พ่อค้า หรืออำนาจท้องถิ่นที่มีมาในประวัติศาสตร์ และที่สำคัญมีอำนาจรัฐสมัยใหม่ที่พยายามเข้ามาสถาปนากำกับควบคุม (พื้นที่ชายแดน) อย่างต่อเนื่อง

กล่าวอีกอย่างหนึ่ง ชายแดนศึกษา (border studies) ที่นักมานุษยวิทยาให้ความสนใจนั้นไม่ได้หยุดอยู่ที่เพียงแค่การพิจารณา “เขตแดน” ในมิติทางสังคม วัฒนธรรม หรือในทางภูมิศาสตร์ กายภาพเท่านั้น ทว่ามุ่งให้ความสำคัญต่อการวิเคราะห์ปฏิสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐ ชาติ และผู้คนในพื้นที่ชายแดน ที่ต่างดำรงอยู่อย่างมีอัตลักษณ์ที่แตกต่างหลากหลายในบริบทประวัติศาสตร์ (Donnan and Wilson 1999) การวิเคราะห์ที่ศึกษาวัฒนธรรม ความสัมพันธ์ระหว่างคนกับรัฐที่ชายแดนในบริบทประวัติศาสตร์ นอกจากจะช่วยให้เห็นถึงกระบวนการต่างๆ ที่รัฐใช้ “ชายแดน” (หมายถึงพรมแดนรัฐ) เป็นกลไกกำกับควบคุมการเดินทางเคลื่อนที่ของผู้คน สินค้า ข่าวสาร ทุน ยังจะช่วยให้เห็นถึงมิติของการโต้ตอบของผู้คน ชุมชน กลุ่มอำนาจ สถาบันต่างๆ ที่อาณานิคมชายแดน ได้อย่างน่าสนใจ การให้ความสำคัญกับมิติประวัติศาสตร์ของชายแดนดังกล่าวข้างต้นสัมพันธ์ไปกับการพิจารณา “พื้นที่ชายแดน” (border zone) ในฐานะที่เป็นระบบของสังคมและวัฒนธรรมหนึ่งซึ่งเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่ และเป็นระบบที่มีความสัมพันธ์ที่มีภาษา เศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และอำนาจการเมืองของมันเอง (Martinez 1994) ในงานศึกษาเรื่อง “Trade Activities of the Hoa along the Sino-Vietnamese Border” ของ CHAU Thi Hai (2000) ที่ได้ชี้ให้เห็นถึงความสำคัญของประวัติศาสตร์และเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติของคนเวียดนามเชื้อสายจีน ซึ่งเป็น “ชนกลุ่มน้อย” ที่อาณานิคมชายแดนจีนตอนใต้กับ

เวียดนามตอนเหนือ โดย CHAU Thi Hai ชี้ให้เห็นถึงความสำเร็จของชาวจีนกลุ่มนี้ในเรื่องการค้าขายที่เกิดขึ้นผ่านระบบความสัมพันธ์ทางเครือญาติและสมาคมทางด้านการค้าโดยเฉพาะการมีเครือข่ายที่มีอยู่ทั่วโลกในการให้ความช่วยเหลือในด้านต่างๆ ทั้งเงินทุน การค้า ที่สำคัญความสัมพันธ์ที่ไม่เป็นทางการ บนฐานของ ความไว้วางใจเชื่อใจกัน และระบบความสัมพันธ์ภายในกลุ่มสมาคมนี้เองที่ทำให้พวกเขาสามารถครองพื้นที่ทางเศรษฐกิจในอาณาบริเวณพื้นที่ชายแดนได้ แม้จะเป็นชนกลุ่มน้อยในเวียดนามก็ตาม กรณีดังกล่าวสอดคล้องไปกับงานศึกษาของ Wen-Chin Chang (2004) ที่กล่าวถึงความสำคัญของการใช้เครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติในการผูกขาดและควบคุมการค้าหยกของชาวจีนฮ่อ จากพม่าเข้าสู่ไทย ไปยังฮ่องกง และเมื่อไม่นานมานี้จากพม่าผ่านไปทางจีนแผ่นดินใหญ่ งานศึกษาชิ้นนี้ยังเปิดโปงให้เห็นว่า กลไกรัฐและเจ้าหน้าที่ระดับท้องถิ่นนั่นเองที่ “ร่วมมือ” หรือเอื้อหนุนให้การลักลอบค้าหยกข้ามพรมแดนนั้นเป็นไปได้ อย่างเป็นล่ำเป็นสัน

เมืองชายแดนในจินตนาการของผู้คนต่างๆ ไป มักดำรงควบคู่ไปกับการค้าในตลาดมืด หรือ “เศรษฐกิจลักลอบ” (ผ่านเข้าออกเมืองอย่างผิดกฎหมาย) การค้าของเถื่อน หนีการเสียภาษีให้รัฐ ในตัวของมันเองยิ่งตอกย้ำยืนยันว่า พื้นที่ชายแดน ในสายตาของรัฐ คือสิ่งที่รัฐจะต้องสถาปนาอำนาจขึ้นมาเพื่อกำกับควบคุมและใช้พื้นที่ที่เมืองชายแดนนั้นๆ เอง (เช่นการพัฒนาเมืองชายแดน แม้สายตั้งแต่ปี 2540 ของรัฐไทย) ที่จะเป็นกลไกในการแสดงอำนาจและใช้อำนาจกำกับควบคุมการเดินทาง/เคลื่อนที่ของสินค้าและผู้คน เพื่อผลประโยชน์ของรัฐ อย่างไรก็ตามในระดับปฏิบัติการ อำนาจรัฐกลับไม่ได้ถูกสถาปนาและใช้ไปอย่างเบ็ดเสร็จเด็ดขาด ทั้งนี้เพราะการกำกับควบคุมการเดินทาง/เคลื่อนที่ของสินค้าและผู้คนนั้นคือ “ผลประโยชน์” ที่ได้หรือเสียของรัฐเอง ที่ต้องปะทะประสานกับทุน ผู้คน หรืออำนาจในท้องถิ่น ดังนั้นในระดับปฏิบัติการกลไกรัฐคือเจ้าหน้าที่รัฐเอง จึงมักจะถูกทำให้กลายเป็นท้องถิ่น ปัญหาการลักลอบค้าของเถื่อน หนีภาษี การลักลอบเข้าเมืองผิดกฎหมายและการคอร์รัปชัน ที่เกิดขึ้นอยู่เป็นเนืองนิตย์ราวกับจะเป็น “ธรรมชาติ” ของพื้นที่ชายแดนในสายตาของสื่อมวลชน หรือผู้คนต่างๆ ไป ในตัวของมันเองจึงสะท้อนให้เห็นและยืนยันของการดำรงอยู่ของสิ่งที่ผมเรียกว่า “ความเป็นท้องถิ่นของอำนาจรัฐ” ที่ชายแดน กล่าวอย่างย่อ “ผลประโยชน์” ของเศรษฐกิจที่ชายแดนจึงมีความสลบซับซ้อนเกินกว่าที่รัฐจะคาดถึง เป็นสิ่งที่รัฐควบคุมไม่ได้ ด้วยเหตุนี้ “เศรษฐกิจลักลอบ” ไม่ว่าจะค้าของเถื่อน หรือลักลอบขนของเถียงภาษี (Contraband) จึงเป็นสิ่งที่ดำรงอยู่และมีพัฒนาการควบคู่มากับการเติบโตของพื้นที่และเศรษฐกิจการค้าข้ามพรมแดน และกล่าวอย่างถึงที่สุด ผู้คนที่ชายแดนจึงมักจะมีตัวตนหรืออัตลักษณ์แห่งชาติที่กำกวม มีความคลุมเครือเรื่องของการจงรักภักดีต่อรัฐ และผู้คนชายแดน

เหล่านี้เองที่มักจะเป็นกลุ่มคนที่สามารถแสดงปฏิบัติการต่างๆ ที่จะ “เปี่ยมเบน” หรือท้าทายการ กับควบคุมบงการของรัฐในระดับชีวิตประจำวัน

กระนั้นก็ตาม สำหรับชาวลื้อหลายหลายกลุ่ม การค้าที่ขายแดนของพวกเขา ก็ไม่จะเป็นที่ จะต้องไปเกี่ยวข้องกับ “ตลาดมืด” หรือเศรษฐกิจผิดกฎหมายเสมอไป กล่าวอีกอย่างหนึ่งใน พื้นที่ขายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก มีระบบเศรษฐกิจเศรษฐกิจที่หลากหลายและเงื่อนไขของ ขายแดนมักจะ “เปิด” หรือเป็นตัวสร้างโอกาสให้กับพวกเขาได้เสมอ ชาวลื้อต่างเลือกประกอบชีพ ตามที่ตนเห็นว่าสามารถเข้าถึงและมีศักยภาพพอที่จะทำได้โดยไม่จำเป็นต้องพึ่งพาเศรษฐกิจนอกระบบ พวกเขาสามารถประกอบธุรกิจด้วยการใช้ทุนชนิดต่างๆ โดยเฉพาะทุนทางเศรษฐกิจ (การ มาอยู่ก่อน) ทุนทางสังคม (เครือข่าย ความสัมพันธ์ข้ามชาติ) และทุนวัฒนธรรมความรู้ ประสบการณ์ชีวิตขายแดน ที่มีมาในบริบทประวัติศาสตร์มาเป็นตัวช่วยในการทำงาน ไม่ว่าจะเป็น การใช้เครือข่ายในการเปิดพื้นที่เพื่อเข้าถึงทรัพยากร หรือเงินทุนต่างๆ หรือในกรณีของพ่อค้า แม่ค้าหาบเร่ ที่อาศัย “ตัวเขตแดน” และเวลาของการเปิด/ปิดด่าน ที่สร้างความแตกต่างทางด้าน เศรษฐกิจระหว่างแม่สายกับท่าซี้เหล็ก จึงเลือกที่จะขนส่งสินค้ามาขายยังแม่สายเพราะมองเห็น โอกาสและกำไรที่น่าจะได้มากกว่า พวกเขาไม่ได้ข้ามแดนมาอย่างผิดกฎหมาย แต่ยื่นขอทำ เอกสารผ่านแดนอย่างถูกต้องตามกฎหมาย หลายคนใช้เอกสารผ่านแดนแบบปีต่อปี ซึ่งแน่นอน ว่าในกรณีนี้พวกเขาต้องมีรัฐสังกัด ซึ่งก็คือการมีชื่อในระบบทะเบียนบ้านของรัฐบาลพม่าในท่า ซี้เหล็ก ดังที่ผมได้นำเสนอและอภิปรายผ่านเรื่องเศรษฐกิจและการค้าของชาวลื้อที่ขายแดนแม่ สาย-ท่าซี้เหล็ก การทำความเข้าใจเศรษฐกิจขายแดนนั้น นอกจากจะต้องใส่ใจต่อการพิจารณา เครือข่ายความสัมพันธ์ ตลอดจน กลยุทธ์วิธีการต่างๆ ในชีวิตประจำวันของผู้คน เรายัง จำเป็นต้องอาศัยการพิจารณาบริบทประวัติศาสตร์ของเมืองขายแดนนั้นๆ ด้วยจึงจะช่วยให้เรา เข้าใจชีวิตทางเศรษฐกิจในพื้นที่ขายแดนได้อย่างถ่องแท้

บทที่ 5

รัฐและชีวิตชายแดน

ชีวิตชายแดน (Border Lives) หรือวิถีการดำเนินชีวิตของชนชายแดนนั้น โดยพื้นฐานตั้งอยู่บนชุดของความสัมพันธ์เชิงอำนาจระหว่างรัฐกับคน (state and peoples) และการพยายามทำความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างคนกับรัฐในระดับชีวิตประจำวัน ผ่านกิจกรรม หรือชุดของความสัมพันธ์ต่างๆ จะต้องให้ความสำคัญต่อ พลังอำนาจและปฏิสัมพันธ์ของผู้คนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมในระดับข้ามชาติ ที่มีส่วนอย่างสำคัญในการกำหนดขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ในอาณาบริเวณชายแดน ดังที่ได้อภิปรายไปในบทก่อนหน้านี้บ้างแล้ว ในสายตาของรัฐ “คนข้ามแดน” (border crossers) ที่เดินทางเข้า/ออก ข้ามเขตแดนของรัฐ มักจะถูกแบ่งกลุ่มเพื่อกำกับควบคุมการเดินทางเคลื่อนที่ ไปตามระดับของการสุ่มเสี่ยงที่บุคคลกลุ่มนั้นๆ จะมี หรือส่งผลต่อความไม่มั่นคงแห่งรัฐ กล่าวคือมีทั้งกลุ่มที่รัฐเรียกว่า ผู้ก่อการร้าย อาชญากร คนที่จะมาเป็นส่วนหนึ่งของรัฐ (pre-citizen) และแรงงานอพยพ ทว่าในอีกด้านหนึ่งรัฐสมัยใหม่ (ส่วนใหญ่) ก็ต้องการแรงงานราคาถูกเพื่อการพัฒนาและสร้างความเจริญมั่งคั่ง การเดินทางข้ามพรมแดนรัฐชาติในตัวของมันเองจึงถือเป็นสิ่งสะท้อนให้เห็นถึงความลึกลับขัดแย้งกันเองของอำนาจรัฐในโลกยุคปัจจุบัน และด้วยเหตุนี้ อำนาจครอบงำ การลักลอบทำธุรกิจผิดกฎหมายที่มักจะเกิดขึ้นได้ง่ายในพื้นที่ชายแดน ด้านหนึ่งจึงสะท้อนให้เห็นถึง กระบวนการที่รัฐพยายามสถาปนาอำนาจเข้าไปกำกับควบคุม ไม่ว่าจะเป็น การจัดตั้งหน่วยศุลกากร ตรวจคนเข้าเมือง หรือด่านตรวจสินค้าควบคุม การออกกฎระเบียบ หรือขั้นตอนการปฏิบัติต่างๆ (เช่น การเดินผ่านช่องทางที่กำหนด หรือผ่านเครื่องตรวจวัตถุระเบิด หรือสารต้องสงสัย) ทว่าอีกด้านหนึ่งก็เปิดเผยให้เห็นถึงอำนาจรัฐที่ไม่ได้ยั่งยืน ถาวร หรือมีความเด็ดขาด เพราะผลประโยชน์ที่ได้หรือเสียนั้นๆ กล่าวอย่างถึงที่สุดเป็นเรื่องของรัฐ (และเจ้าหน้าที่รัฐเอง) กระบวนการเหล่านี้จึงสะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจรัฐกับชนชายแดน ว่าการกำกับควบคุมบงการโดยกลไกรัฐที่ชายแดนนั้นเอาเข้าจริงๆ เป็นสิ่งที่ต่อรองได้ หรือแม้แต่อาจถูกเพิกเฉย หรือหักล้างไม่แยแสก็อาจเกิดขึ้นได้ มองในแง่นี้ “อาณาบริเวณชายแดน” จึงเป็นทั้งตัวกำหนดเส้นแบ่งอำนาจรัฐว่ามีข้อจำกัดทั้งในและนอกเขตรัฐ และในขณะเดียวกันก็ยังสะท้อนให้เห็นว่าอำนาจรัฐนั้นมีขอบเขตแค่ไหนเพียงใด (Donnan and Wilson 1999: 91-105)

การกำกับควบคุมผู้คนในพื้นที่ชายแดนโดยรัฐ ที่เกิดขึ้นในแต่ละวันจึงเป็นเรื่องของการกำกับควบคุมคนผ่านปฏิบัติการต่างๆ บนร่างกาย (เช่น การตรวจ Passport เพื่อระบุตัวตน หรือ สัญชาติ การตรวจร่างกายหาอาวุธ ยาเสพติด หรือการตรวจวัดอุณหภูมิร่างกายเพื่อควบคุมการแพร่ระบาดของโรคติดต่อ) วิธีคิดของรัฐแบบนี้คือการมองว่าร่างกายของผู้คนนักเดินทางนั้นคือตัวนำ “สิ่งแปลกปลอม” จากข้างนอก (รัฐ) เข้ามาในเขตของรัฐ ร่างกายของผู้คนจึงถูกมองว่าเป็นพาหนะนำอะไรหลายๆ อย่าง ที่อาจจะเป็นภัยต่อรัฐ หรือจะเป็นภัยต่อความมั่นคงของชาติ โดยทั่วไป ร่างกายของผู้คนที่ “ชายแดน” จึงมักจะกลายเป็น “พื้นที่” ที่รัฐเข้ามาสอดส่องตรวจตราควบคุมบงการอย่างเข้มงวด กระบวนการต่างๆ ที่ใช้มองกวาดขึ้นกับการตรวจร่างกายที่ด่านตรวจคนเข้าเมือง (ไม่ว่าจะเป็นที่ด่านตรวจคนเข้าเมืองที่ชายแดน หรือในอาคารสนามบินนานาชาติ) จึงเปรียบเสมือน “พื้นที่ในระหว่าง” (liminal space) ที่กำกับการเคลื่อนที่ของร่างกายที่กำลังจะเข้าออกระหว่างดินแดนสองรัฐ โดยนัยนี้ “ชายแดน” จึงมักจะถูกมองว่าเป็น “พื้นที่” ที่เต็มไปด้วยความคลุมเครือ ป่าเถื่อนและเต็มไปด้วยความรุนแรง เป็นตัวอย่างของ ความรุนแรงโดยรัฐที่กระทำผ่านร่างกายผู้คน เมื่อการตรวจร่างกายในนามของความมั่นคงแห่งรัฐ กลายเป็นสภาวะว่างเปล่า ไร้กฎเกณฑ์ ที่ (อาจ) เปิดโอกาสให้มีการละเมิดความเป็นส่วนตัวของพลเมืองโดยรัฐ หรือเจ้าหน้าที่รัฐในนามของความมั่นคงแห่งชาติ

เนื้อหาในบทสุดท้ายนี้ จะนำเสนอการวิเคราะห์ตีความ “ปฏิบัติการเชิงพื้นที่” (spatial practice) ของชาวลื้อ ผ่านการดำเนินชีวิตประจำวันในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก โดยจะมุ่งเน้นพิจารณาในส่วนที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ไปกับ “ชีวิตข้ามแดน” ไม่ว่าจะเป็นเรื่อง การเดินทางข้ามแดนเพื่อการศึกษา การรักษาพยาบาล การทำบุญ จาริกแสวงบุญ การเยี่ยมญาติมิตรและยืนยันรักษาเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติ ตลอดจนชีวิตทางศาสนา (เช่นการเป็นพุทธศรัทธา หรือมุสลิม) ที่สามารถ “ข้ามพ้น” การสังกัดกับรัฐชาติได้ ทั้งนี้โดยมีจุดมุ่งเน้นอยู่ที่ การวิเคราะห์ตีความปฏิสัมพันธ์ระหว่าง รัฐกับคน ที่แสดงปฏิบัติการต่างๆ ผ่าน “พื้นที่สัญลักษณ์” ในชีวิตประจำวัน โดยในส่วนสุดท้ายของบทนี้จะลองนำเสนอการวิเคราะห์ตีความ การแห่ขบวนฉลองพิธีรับพระราชทานพดยศของครูบาแสงหล้า ธรรมสิริ วัดพระธาตุสายเมือง ท่าขี้เหล็ก (ในฐานะที่เป็นปฏิบัติการเชิงพื้นที่) ที่เคลื่อนขบวนบนถนนพหลโยธิน จากบริเวณหน้าที่ว่าการอำเภอแม่สาย ผ่านตีกด้านตรวจคนเข้าเมืองของไทยและพม่า ก่อนจะเลาะเลียบไปตามถนนสายท่าขี้เหล็ก-เชียงตุง มุ่งสู่วัดพระธาตุสายเมือง

การศึกษา

ในท่าซี้เหล็กแม้จะมีโรงเรียนของทางการพม่าอยู่หลายแห่ง แต่ในความเป็นจริงพบว่าเด็กนักเรียนในท่าซี้เหล็กส่วนมากจะข้ามมาเรียนหนังสือในโรงเรียนทั้งของรัฐและเอกชนในแม่สาย โดยในทุกๆเช้า บริเวณสะพานข้ามแม่น้ำสายจะเห็นเด็กนักเรียนเดิน บันจรัยาน แต่งเครื่องแบบนักเรียนไทยมาเรียนเป็นประจำทุกวัน นอกจากนี้ยังมีรถตู้รับส่งนักเรียนข้ามไปรับนักเรียนถึงในหมู่บ้านและขับมาส่งที่บ้านทุกวัน การรับนักเรียนจากฝั่งพม่ามาเรียนยังฝั่งไทย ส่วนใหญ่จะเริ่มเรียนตั้งแต่ระดับประถม โดยพ่อแม่ส่งเข้ามาเรียนทั้งในโรงเรียนเอกชนและรัฐบาล เกือบทุกโรงเรียนในแม่สาย เช่น โรงเรียนไม้ลู่ชน โรงเรียนเหมืองแดง โรงเรียนเวียงพานคำ โรงเรียนอนุบาลแม่สาย ในจำนวนนักเรียนฝั่งพม่าที่เข้ามาเรียนในโรงเรียนฝั่งไทย มีทั้งแบบที่พ่อแม่เป็นพม่า (ไม่มีบัตรไทย) หรือที่อยู่ในประเทศไทย หรือพ่อแม่มี 2 บัตร 2 สัญชาติ ทั้งนี้ยังอาจจะมีผู้ปกครองที่ไม่ใช่พ่อแม่ แต่เป็นญาติที่มาตั้งรกรากอยู่ในแม่สาย รับเป็นผู้ปกครอง โดยทั่วไปนักเรียนเหล่านี้สามารถเข้าเรียนได้โดยไม่มีค่าใช้จ่ายพิเศษ กว่าเด็กนักเรียนไทยคนอื่นๆ และจะเดินทางข้ามมาเรียนทุกวันมีทั้งไปเช้า-เย็นกลับ หรือที่อาศัยอยู่กับญาติๆ ในแม่สาย จากการสัมภาษณ์ครูโรงเรียนแม่สายประสิทธิ์ศาสตร์ โดยทั่วไปเด็กนักเรียนจากท่าซี้เหล็กที่ข้ามมาเรียนตั้งแต่ระดับประถมเหล่านี้จะถูกสำรวจ เพื่อลงทะเบียนไว้ว่าเข้ามาเรียนในโรงเรียนของไทยเมื่อไหร่ ที่ไหน โดยทางโรงเรียนจะมีการสำรวจประวัติผู้ปกครอง พ่อแม่ หากพ่อแม่มี 2 บัตร 2 สัญชาติและใช้บัตรไทย เช่น บัตรไม่สถานะทางทะเบียน ก็ต้องมีการยืนยันที่พักที่อยู่อาศัย ที่อยู่เมื่อยืนยันได้เด็กก็จะได้รับบัตรผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียน ที่ออกโดยทางโรงเรียน ขึ้นต้นด้วยเลขรหัส 057 ซึ่งนักเรียนส่วนใหญ่ที่ข้ามมาเรียนก็จะได้รับ เพราะพ่อแม่มักจะมีบัตร หรือมีผู้ปกครองเป็นญาติที่มาอาศัยอยู่ในแม่สายจริง และมีบัตรจริงๆ

การเรียนหนังสือของเด็กนักเรียนจากฝั่งท่าซี้เหล็กส่วนใหญ่ จะเรียนตั้งแต่ชั้นประถม จนถึงจบในระดับมัธยมศึกษา เช่น ที่โรงเรียนแม่สายประสิทธิ์ศาสตร์ โรงเรียนดรุณฯ โรงเรียนพรพิบูล การเรียนต่อในระดับชั้นมัธยมมักจะไม่มีปัญหา ทั้งนี้เนื่องจากนักเรียนส่วนใหญ่ แม้จะมีปัญหาทางสถานะจริง จะมีบัตร 057 ก่อนแล้ว ซึ่งถือว่าได้รับการลงทะเบียนไว้แล้ว และทางโรงเรียนมีนโยบายที่ต้องรับเข้าเรียนอยู่แล้ว ตัวอย่างเช่น ในโรงเรียนแม่สายประสิทธิ์ศาสตร์ มีจำนวนนักเรียนกลุ่มนี้ (หมายเลขประจำตัวขึ้นต้นด้วยเลข057) อยู่ราวๆ 100 คน (หรือ 0.05 %) จากนักเรียนทั้งหมดกว่า 2000 คน ซึ่งถือว่าเป็นจำนวนที่ไม่มาก (แต่หากคิดในภาพรวมทั้งแม่สายจำนวนนักเรียนจากท่าซี้เหล็กน่าจะมีอยู่ราวไม่ต่ำกว่า 1000 คน) โดยพวกเขาจะเสียค่าเล่าเรียน

กันคนละ 700 บาท ในอัตราเดียวกันกับนักเรียนสัญชาติไทย ไม่มีการแบ่งแยกระหว่างนักเรียน 2 ฝั่ง 2 ประเทศ

ทางโรงเรียนจะมีกระบวนการติดตามดูแลนักเรียนถึงบ้านเหมือนกัน หากนักเรียนมีบ้านอยู่ฝั่งท่าซื่อเหล็ก โดยทั่วไปครูก็จะเดินทางข้ามไปเยี่ยมพ่อแม่ถึงที่บ้านด้วยเช่นกัน อย่างไรก็ตามจะมีนักเรียนอยู่ประมาณ 1 % (ในจำนวนที่ข้ามมา) ที่มาเข้าเรียน ทั้งๆที่ไม่มีบัตร (เนื่องจากกระทรวงที่เรียนยังไม่มีการสำรวจ หรือมีการสำรวจแต่การพิสูจน์ยังไม่เสร็จสิ้นซึ่งอาจใช้เวลาหลายปี) แต่โรงเรียนก็ต้องรับเข้าเรียน ส่วนใหญ่กลุ่มนี้ หากมาเรียนโดยยังไม่ได้บัตร 057 จะเรียนจบแค่ชั้นประถม หรือต่อถึงชั้นมัธยมต้น ส่วนที่สามารถเรียนต่อในระดับมัธยมปลายนั้น ทั้งหมดจะมีบัตรกันหมดแล้ว แต่ก็มีจำนวนไม่มากนัก ยิ่งที่จะเข้าเรียนต่อในระดับปริญญาตรียิ่งน้อยลงไป

นายตำรวจ สถานีตำรวจภูธรแม่สายท่านหนึ่ง ตั้งข้อสังเกตว่า ส่วนใหญ่พวกเขาจะเข้ามาเรียนเพื่อเอาความรู้พื้นฐานและภาษาไทย หลังจากจบชั้นมัธยมต้น พวกที่ครอบครัวมีฐานะ มักจะไปเรียนต่อในโรงเรียนพม่าต่อ จนถึงปริญญาตรีที่ มัณฑะเลย์ หรือ ย่างกุ้ง นอกจากการเรียนในเวลาปกติ ยังมีการเรียนพิเศษที่ก็ไม่ต่างจากนักเรียนไทย ทุกเย็นเมื่อนักเรียนกลับจากโรงเรียนฝั่งไทย พวกเขาจะต้องมาเรียนพิเศษวิชาภาษาไทยเพิ่มเติมกับครูในหมู่บ้านที่เคยไปเรียนที่แม่สายมาก่อน หรือครูที่เคยบวชเรียนเป็นพระ ที่สามารถเขียนอ่านภาษาไทยได้ ปัจจุบันนอกจากภาษาไทยแล้ว ครอบครัวทางฝั่งพม่ายังนิยมส่งลูกๆเรียนภาษาจีนอีกด้วย

ไฟ-สาวลื้อชายแดน

ไฟ (ชื่อสมมุติ) สาวสันทรายลื้อ อายุ 24 ปี ครอบครัวของไฟมีกันอยู่ 3 คน คือ แม่ พี่ชายและไฟ ส่วนพ่อของไฟหย่ากับแม่ไปมีเมียใหม่และย้ายกลับไปดูแลสวนยางที่เมืองยอง ไฟและพี่ชายเกิดและเติบโตที่บ้านสันทรายลื้อ ตาและยายของไฟเป็นชาวลื้อจากสิบสองปันนา (น่าจะเมืองหุน) อพยพครอบครัวลงมาอยู่บ้านสันทรายลื้อเป็นรุ่นแรกๆ ก่อนหน้านี้ได้ตั้งบ้านอยู่ที่บ้านสันทรายไต ต่อมาได้โยกย้ายออกมาอยู่แถวบริเวณวัดพระธาตุสายเมือง และเป็นครอบครัวที่เริ่มตั้งบ้านเรือนพร้อมๆกับการตั้งหมู่บ้านสันทรายลื้อ และการบูรณะวัดพระธาตุสายเมืองขึ้นมาใหม่ (ช่วงปี 2510) แต่ก่อนบ้านของไฟอยู่ติดกับ “ใจบ้าน” ของบ้านสันทรายลื้อ ทุกวันพ่อและพี่ชายจะเข้าไปทำความสะอาดบ้าน ตอนเป็นเด็กเธอมีโอกาสข้ามไปเรียนหนังสือที่แม่สาย โดยไปอาศัยอยู่กับญาติฝั่งโน้น ส่วนพี่ชายเข้าเรียนหนังสือโรงเรียนพม่าที่ย่างกุ้ง

พี่ชายของโพเชื่อว่าดัง เรียนหนังสือที่อย่างกึ่งจนจบปริญญาตรีจากมหาวิทยาลัยในอย่างกึ่ง ปัจจุบันไม่ได้ประกอบอาชีพอะไร แต่เคยทำงานเป็นนักการบัญชีในโรงแรม แต่ก็ลาออกมาเมื่อ 2 ปีที่แล้ว ดังเล่าว่าสมัยเด็กๆ จะเป็นคนเข้าไปทำความสะอาดที่ไ้บ้านกับปู่ และชอบปีนต้นชมพูขึ้นไปเก็บชมพูในบริเวณไ้บ้านมากิน ซึ่งปัจจุบันต้นชมพูดังกล่าวก็ยังอยู่ เล่ากันว่าหมู่บ้านสันทรายลื้อตั้งขึ้นจากพี่น้อง 7 คนที่อพยพมาจากสิบสองปันนา พี่น้องคนที่ 3 เป็นปู่ของโพเอง เพิ่งเสียชีวิตไปเมื่อ 3 ปีที่แล้ว ตอนอายุได้ 89 ปี จะว่าไปแล้ว คนในหมู่บ้านนี้ก็เป็นพี่เป็นน้องกันหมด ตึกใหญ่ๆ ตรงถนนใหญ่เรียงกันก็เป็นญาติๆกันหมด ตอนนี้ 7 พี่น้องผู้นำครอบครัวที่ก่อตั้งบ้านสันทรายลื้อได้เสียชีวิตกันไปหมดแล้ว มีแต่ลูกหลานเต็มหมู่บ้าน เมื่อก่อนบ้านที่อยู่นี้เป็นหนองน้ำ จับปลาไปกินได้ ไ้ๆ เป็นป่า มีคนกินเยอะแยะ แม่ของโพเลยไม่อยากย้ายไปอยู่ที่ไหน เพราะของกินหาได้ง่าย เมื่อก่อนเคยปลูกผักขาย รับจ้างข้ามไปตัดผักกาดที่แม่สายบ้างได้วันละ 30 บาท โพได้เงินไปโรงเรียนวันละ 2 บาท เธอเล่าว่าเคยโดดเรียนไปรับจ้างเลี้ยงควายด้วย

โพและพี่ชายเล่าว่าตั้งแต่จำความได้ก็ใช้เหรียญบาทไทยมาตลอด เมื่อก่อนก็ข้ามไปเที่ยวแม่สายบ่อย วันล่อยกระทางมักจะมึงานที่มูลนิธิกวงเม้ง จึงชินกับเงินและภาษาไทย เดียวนี้มากลายเป็นบ้านเรือนหมด ชาวบ้านแถวนี้จึงไม่ทำนากัน หันไปทำยางพาราขายให้กับจีน คนในหมู่บ้านหลายคนมีสวนยางพารา(บริเวณทางไปสนามบิน) ดังก็มีสวนยางพาราอยู่ที่เมืองยอง ตอนนี้อยู่ (กับเมียน้องของพ่อ) ดูแลอยู่ มีประมาณ 6000 ต้น ไ้ล้จะได้กรีดยางขายแล้ว ถ้าต้องกรีดยาง ดังว่าก็ต้องกลับไปช่วยพ่อ ส่วนแม่ของโพนั้นปัจจุบันรับจ้างสานตระกร้าส่งขายร้านค้าที่ตลาดดอยเวา โดยรับซื้อไม้ไผ่จากเมืองยองมาสาน

โพ เล่าว่าในสมัยเด็กๆ ตอนมีโอกาสไปเรียนหนังสือที่แม่สาย (ระดับชั้นประถมศึกษา) มีเหตุการณ์ปิดด่านบ่อยๆ โดยปีหนึ่งปิดด่านประมาณ 3 ครั้ง ครั้งหนึ่งหลายๆวัน ถ้าจะข้ามก็ต้องลักลอบข้ามทางแม่น้ำสาย (ไม่ข้ามทางด่าน) ทว่าหากถูกจับได้จะโดนยิง แม่ของโพเลยต้องให้เธอย้ายไปอยู่ฝั่งแม่สายกับญาติ จะได้ปลอดภัยไม่ต้องกลับมาสันทรายลื้อบ่อยๆ ส่วนพี่ชายนั้นถูกส่งไปเรียนที่อย่างกึ่ง เพราะต้องการเรียนภาษาพม่า เนื่องจากเมื่อก่อน ชีวิตที่ทำชี้เหล็กจะไม่ได้สื่อสารภาษาพม่าอย่างเต็มที่ เพราะมีหลายภาษา แม้จะพูดภาษาพม่าได้ก็อ่านเขียนไม่ค่อยได้

โพเรียนหนังสือที่แม่สายกระทั่งครูที่โรงเรียนรับเธอเป็นลูกบุญธรรม แต่เนื่องจากโพไม่มีหลักฐานสถานะทางบุคคลจึงได้ยื่นเรื่องกับผู้ใหญ่บ้าน เมื่อมีการสำรวจบุคคลตกลำรวจ เมื่อ 5 ปีที่แล้ว และเธอเพิ่งจะได้รับบัตรผู้ไม่มีสถานะทางทะเบียนเมื่อปี 2552 ซึ่งทุกวันนี้ทำให้เธอกลายเป็น

บุคคลสองสัญชาติ โดยบัตรไทยเธอฝากเก็บไว้กับญาติในแม่สาย ไฟเรียนหนังสือถึงชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 3 (การศึกษานอกโรงเรียน) เธอเรียนภาษาจีน และเคยเข้าไปทำงานในบ่อนคาสิโนในตำแหน่งบริการลูกค้าระดับ V.I.P (V.I.P Service) โดยช่วงแรกๆได้เงินเดือน 3,500 บาททำได้ 6 เดือนก็ขึ้นเงินเดือนให้เดือนละ 5,000 บาท(ยังไม่รวมทิปจากลูกค้า) เธอว่าหากพนักงานเป็นคนไทยจะได้เดือนละ 8,000 บาท ไฟทำงานอยู่ที่โรงแรมเรจินา 3 ปีก็ลาออก ด้วยเหตุผลหลายอย่าง ตั้งแต่เรื่องเงินเดือนที่แตกต่าง คือสาเหตุสำคัญ ไฟเห็นว่าตนเองได้รับเงินค่าจ้างน้อยกว่าพนักงานที่เป็นคนไทยที่เพิ่งเข้ามาทำงานใหม่ ทั้งๆที่ไฟสามารถพูดได้หลายภาษามากกว่า เธอว่าอาจจะเพราะเจ้าของโรงแรมเป็นคนไทย พนักงานในระดับหัวหน้างานก็เป็นคนไทย แต่ให้เงินเดือนไม่เท่ากัน ทั้งๆที่งานไม่แตกต่างกัน รวมถึงพนักงานมักชอบบอกลั่นแกลังกันภายในกันเองด้วย บวกกับการถูกมองว่าเป็นคนพม่าไม่ใช่คนไทย (แม้จะเคยเรียนในแม่สายแต่ก็ได้วุฒิแค่มัธยมศึกษาปีที่ 3) ไฟจึงไม่พอใจลาออกมาเช่าห้องแถวเปิดร้านขายเสื้อผ้าบริเวณตลาดสันทรายลือ โดยแม่ช่วยลงทุนให้ เสื้อผ้าที่ร้านเป็นเสื้อผ้าที่มาจากกรุงเทพโดยไฟจะเดินทางไปซื้อที่กรุงเทพโดยพักอาศัยกับน้าสาว น้าสาวของไฟเป็นเมียน้อยของหนุ่มนักธุรกิจชาวมาเลเซีย น้าสาวเล่าว่าหากมีลูกชายให้สามีนี้นี้ได้ก็จะได้ไปอยู่มาเลเซียด้วยกัน เข้าออกประเทศไทยโดยใช้พาสปอร์ต บางครั้งหากไม่มีเวลาไปจะไปรับซื้อจากร้านของญาติที่เปิดร้านขายเสื้อผ้าในตลาดไม้ลุงชน บ้านหลังปัจจุบันของครอบครัวไฟเป็นบ้านสร้างใหม่เมื่อประมาณ 4-5 ปีก่อน โดยพวกเขาขายบ้านหลังเก่า และซื้อที่ดินเพื่อสร้างบ้านใหม่ไม่ไกลจากที่เดิม ตอนนั้นไฟและดั่งเสนอแม่ว่า ให้ย้ายไปอยู่ “ลือเพลส” ที่แม่สาย แต่แม่ไม่ยอมไปเพราะกลัวเหงา บ้านที่สร้างใหม่เป็นบ้านชั้นเดียว ที่มีบริเวณหน้าบ้านกว้าง เมื่อปีที่แล้วแฟนหนุ่มของไฟได้ขอสร้างห้องสำหรับเปิดร้านเกมส์ โดยรับสัญญานจากร้านคอมพิวเตอร์ในแม่สาย ทุกวันในช่วงบ่ายถึงกลางดึกแฟนและพี่ชายของไฟจะอยู่ที่ร้าน โดยไฟจะกลับมาช่วงเฝ้าร้านในช่วงกลางคืน

ด้วยเหตุที่พี่ชายไม่ได้ทำงาน ไฟจึงเป็นผู้มีหน้าที่หลักในการหาเงินเข้าบ้าน และดูแลค่าใช้จ่ายในบ้าน ทุกวันไฟจะต้องมาเปิดร้านในตอนเช้า หากไม่มีธุระที่ไหนก็จะอยู่เฝ้าร้านทั้งวัน แต่หากมีธุระเช่น แม่ไม่สบาย ซึ่งทุกวันนี้เป็นโรคประจำตัวของคนแก่จะต้องพาไปเช็คร่างกายที่โรงพยาบาลศรีบูรินทร์ ผังแม่สายทุกเดือน ไฟก็จะทำหน้าที่พาแม่ไป บางครั้งก็จะให้พี่ชายอยู่เฝ้าร้านให้ บางครั้งก็จะปิดร้านครึ่งวันเพื่อไปส่งแม่ และทุกๆเดือนไฟจะต้องไปซื้อของใช้เข้าบ้าน โดยจะไปซื้อที่โลตัสไปแต่ละครั้งจะใช้เงินประมาณ 3,000 -4,000 บาท หรือในช่วงที่ไฟจะต้องไปกรุงเทพเพื่อไปซื้อเสื้อผ้าเข้าร้าน ก็จะต้องปิดร้านหลายวันและให้พี่ชายอยู่เฝ้าแม่ที่บ้าน

เนื่องจากไฟมีญาติพี่น้องอยู่ที่แม่สาย บางทีเธอจึงต้องข้ามแดนไปช่วยญาติเลี้ยงหลาน ช่วงที่ญาติจะต้องเดินทางไปต่างจังหวัด และก็ไม่ไว้ใจพี่เลี้ยงซึ่งเป็นคนพม่า ดังนั้นบ่อยครั้งที่เมื่อปิดร้านในช่วงเย็นไฟจะต้องข้ามด่านไปรับหลานที่โรงเรียน (แม่สาย) พากลับมาบ้าน หากนอนค้างคืนที่แม่สาย เขาก็จะต้องพาหลานไปส่งที่โรงเรียนแล้วจึงค่อยข้ามด่านกลับมาเปิดร้านที่สันทรายลื้อ บางครั้งในช่วงปิดเทอมญาติๆ ก็จะพาหลานๆ มาอยู่ที่บ้าน และร่วมกิจกรรมประเพณีต่างๆ ในหมู่บ้าน เช่น ไปทำบุญที่วัดพระธาตุสายเมือง

มด-สาวลื้อข้ามแดน

มด (ชื่อสมมุติ) สาวลื้อวัย 25 เกิดในหมู่บ้านสันทรายลื้อ ทว่าเธอมีโอกาสข้ามมาเรียนหนังสือในโรงเรียนแห่งหนึ่งในเมืองแม่สาย โดยอาศัยอยู่กับครอบครัวของน้ำสาว (สาวลื้อจากเมืองยองที่อพยพข้ามไปตั้งรกรากอยู่ในแม่สายก่อนหน้านี้นานแล้ว) ซึ่งไม่มีลูกจึงรับมดมาเลี้ยงในฐานะลูกบุญธรรม พ่อแม่ของมดมีอาชีพค้าขายระหว่างเมืองยองกับท่าขี้เหล็ก คือรับสินค้าจากเมืองยองมาขาย ในวัยเด็กมดจะมาอาศัยอยู่กับน้ำสาว หรือแม่บุญธรรม เพื่อเรียนหนังสือ แต่เธอก็ยังเดินทางไปมาระหว่างท่าขี้เหล็ก-แม่สาย เพื่อเยี่ยมพ่อแม่อยู่เสมอ กระทั่งน้ำสาวเสียชีวิต มดจึงกลับไปอยู่อาศัยกับพ่อแม่ที่บ้านสันทรายลื้อ (ช่วงหนึ่ง)

96

มด เล่าว่ามีเพื่อนที่อยู่เชียงใหม่มากหลายคน เธอจึงถูกชักชวนให้ลงไปอาศัยอยู่ในเชียงใหม่ เธอเลือกที่จะไปเรียนเสริมสวยในโรงเรียนสอนด้านนี้บนถนนนิมมานเหมินต์ และได้ใช้ชีวิตอยู่ในเชียงใหม่ราวๆ 2 ปี จึงกลับมาอยู่แม่สาย เปิดร้านเสริมสวย โดยเริ่มแรกเธอตั้งร้านอยู่ตรงบริเวณหน้าที่ว่า การอำเภอแม่สาย แต่ก็ทำได้นานเพราะเหนื่อย จึงมารวมหุ้นกับเพื่อนเปิดร้านขายเสื้อผ้าเล็กๆ ที่หมู่บ้านเหมืองแดง หลังตั้งตัวได้มดได้ซื้อบ้านจัดสรรในโครงการ “ลื้อเพลส” ไว้โดยเอาไว้อาศัยอยู่กับน้อง เธอมีเพื่อนไปอยู่กรุงเทพฯ หลายคน ทุกเดือนมดมักจะเดินทางลงไปกรุงเทพฯ เพื่อไปรับเสื้อผ้ามาขาย โดยต้องทำหนังสือขออนุญาตออกนอกพื้นที่โดยใช้บัตรบุคคลไม่มีสถานะ (หัวเลข 0) โดยขอให้อาจารย์ที่เคยสอนหนังสือ (สมัยที่เธอเรียนการศึกษานอกโรงเรียน) รับรองให้ว่าจะไปเรียนต่อที่กรุงเทพฯ การแจ้งแบบนี้ทำให้เธอสามารถขออนุญาตเดินทางออกนอกพื้นที่ได้ โดยมีอายุ 1 ปี แต่ในความเป็นจริง เธอมองว่าการขออนุญาตออกนอกพื้นที่ไม่จำเป็นเท่าไร หากขับรถไปเอง (ก็ไม่มีใครตรวจบัตร) อีกทั้งมดยังเคยขับรถลงไปกรุงเทพฯ และเชียงใหม่มาแล้วหลายครั้ง แต่มาพักหลังเธอมักจะขึ้นเครื่องบินไปมากกว่า เธอว่าอย่างนั้น

การรักษาพยาบาล

ใครไปแม่สาย หากสังเกตให้ดีจะเห็นว่า ตามรายทางถนนสายพหลโยธิน ซึ่งเป็นถนนสายหลักที่ตัดผ่านขึ้นมาจากเชียงราย ทั้งสองข้างทางจะมีคลินิกเอกชนเปิดบริการอยู่เป็นจำนวนมาก (มากกว่า 10 คลินิก) และทุกๆวันจะมีผู้เข้ารับบริการเป็นจำนวนมากเช่นกัน โดยเฉพาะผู้คน/ผู้ป่วยจากทางฝั่งพม่า ทั้งที่เป็นพม่าและชาวลื้อ แม้ในท่าขี้เหล็กจะมีโรงพยาบาลและคลินิกเอกชนเปิดอยู่บ้างก็ตาม แต่ผู้คนส่วนใหญ่จะนิยมข้ามมารับบริการรักษาพยาบาลในแม่สายเสียมากกว่า

คลินิกเอกชนในแม่สายส่วนใหญ่เป็นคลินิกขนาดเล็กเปิดบริการบางช่วงเวลาเท่านั้น แต่จะมีคลินิกเอกชนขนาดใหญ่ 2 แห่ง ที่เป็นคลินิกสาขาจากโรงพยาบาลในตัวอำเภอเมืองเชียงราย คือ คลินิกศิริบูรินทร์ และคลินิกโอเวอร์บรู๊ค คลินิกทั้งสองแห่งนี้สามารถให้บริการรักษาทำการผ่าตัดขนาดเล็กได้ รวมถึงการตรวจเช็คร่างกายคล้ายๆ กับโรงพยาบาลขนาดใหญ่ อย่างไรก็ตามความนิยมของผู้ใช้บริการที่มีต่อคลินิกทั้งสองแห่งนั้น แตกต่างกัน ว่ากันว่า การบริการของศิริบูรินทร์นั้นดีลู้โอเวอร์บรู๊คไม่ได้ แต่เรื่องยาต้องยกให้ศิริบูรินทร์กินแล้วหาย แต่ส่วนใหญ่ก็เห็นตรงกันว่า ไข้ว่าคลินิกขนาดใหญ่จะดีเสมอไป เพราะเมื่อทานยาแล้วไม่ได้ผล ก็จะต้องเวียนไปหาหมอรักษาใหม่ตามคลินิกอื่นๆ ที่มีให้เลือกอยู่เป็นจำนวนมาก

97

การขอเข้ารับการรักษาบริการของคนไข้ฝั่งพม่า ไม่ได้มีพิธีการที่ยุ่งยาก เพียงแค่เดินเข้าไปเขียนบัตรเพื่อรอคิวตรวจ โดยจะมีกระดานให้เขียน ชื่อและชื่อบ้าน (เช่น แก้ว สันทรายลื้อ ที่เคยมาฝากครรรค์) โดยไม่ต้องยื่นบัตรประชาชนพม่า หรือบัตรข้ามแดน แต่อย่างใด เมื่อถึงนัดพยาบาลก็จะเรียกชื่อตามบัตร ตรวจเสร็จ รับยา จ่ายเงินก็ถือว่าจบการรับบริการ ส่วนใหญ่ในรายที่มีอาการรุนแรงถึงขั้นต้องนอนรักษาต่อที่โรงพยาบาล ก็สามารถนอนได้ตามระยะเวลาที่พวกเขาได้รับอนุญาตให้อยู่อาศัยอยู่ในแม่สายชั่วคราว คือ 7 วัน

ด้วยเหตุนี้ จึงไม่น่าแปลกใจในช่วงราวๆ 10 ปีที่ผ่านมา จะพบว่า ไม่เพียงแต่ชาวบ้านสันทรายลื้อในท่าขี้เหล็กเท่านั้นที่จะข้ามแดนเข้ามารับการรักษาพยาบาลในคลินิก หรือโรงพยาบาลแม่สาย แต่ยังมีญาติพี่น้องของชาวบ้านในสันทรายลื้อที่เจ็บป่วยอยู่ในเมืองยอง ที่เดินทางเข้ามารับการรักษาในฝั่งแม่สายด้วยเช่นกัน เพราะนอกจากในเมืองยองจะไม่มีโรงพยาบาล การเดินทางจากเมืองยองมาท่าขี้เหล็ก-แม่สาย เป็นเส้นทางที่ใกล้ที่สุดและไม่ได้ลำบากเหมือนแต่ก่อนอีก

ต่อไป ทั้งยังมีญาติพี่น้องที่อพยพเข้ามาอยู่อาศัยในท่าซึกเหล็กด้วยแล้ว จึงไม่ลำบากใจมากนักที่จะขอความช่วยเหลือ อย่างน้อยก็ที่พักอาศัยหลบนอน

ที่กล่าวมาข้างต้น เป็นกรณีที่รับการรักษาในฐานะผู้ป่วยนอก ซึ่งส่วนมากคือไปตรวจและรับการรักษาตามคลินิก แต่ในกรณีที่ผู้ป่วยใน มีโรค หรืออาการป่วยหนัก เช่น ท้องเสีย ไข้สูง ผื่น ท้องและทำคลอด ที่จำเป็นต้องเข้ารักษากับโรงพยาบาล พวกเขามักจะหันเปลี่ยนไปใช้บริการรับการรักษาของโรงพยาบาลแม่สาย น่าสนใจว่า (จากการสัมภาษณ์ผู้อำนวยการโรงพยาบาล) ปัจจุบันโรงพยาบาลแม่สายมีการจัดแบ่งคนไข้ผิงม่าเป็น 2 กลุ่มด้วยกันคือ “พม่าในเขต” หมายถึงผู้ป่วยจากพม่าที่ไม่มีบัตร แต่มีที่อยู่อาศัยอยู่ในแม่สายอย่างชัดเจน และ “พม่านอกเขต” ซึ่งหมายถึงผู้ป่วยจากพม่าที่ใช้บัตรพม่าและอาศัยอยู่ในผิงม่า ส่วนการให้การรักษาก็เหมือนกับคนไทยตามนโยบายสาธารณสุขและหลักสิทธิมนุษยชน ในกรณีของโรงพยาบาลแม่สาย คนไข้พม่า ที่เป็นผู้ป่วยนอก เดินทางไปกลับจะมีอยู่ราวๆ 30% ส่วนผู้ป่วยใน มีอยู่ราวๆ 40% โรคภัยไข้เจ็บส่วนใหญ่ที่เป็นกันและมาให้หมอรักษาคือ โรคหวัด ไอ ท้องเสีย และปวดบวม และน่าสนใจเป็นอย่างในกรณีที่ข้ามมาคลอดลูก จะมีอยู่เป็นจำนวนมาก ส่วนใหญ่จะมาฝากครรภ์และคลอดลูกที่โรงพยาบาล

98

ผู้อำนวยการโรงพยาบาลให้สัมภาษณ์ว่า งบประมาณของโรงพยาบาลที่ได้รับจากรัฐนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนประชากรในแม่สายคือประมาณ 60,000 คน ซึ่งในความเป็นจริงปริมาณคนไข้ที่ให้การรักษาในแต่ละปีจะมีมาก (คิดเป็นสัดส่วนต่อจำนวนบุคลากรก็จะสูงมาก) เพราะยังมีแรงงานต่างด้าว และคนไข้จากพม่าเข้ามารักษาเป็นจำนวนมาก แต่ก็ไม่ได้เป็นปัญหาเชิงงบประมาณ เพราะคนไข้จากผิงท่าซึกเหล็ก ที่เข้ามาได้รับการรักษานั้น ส่วนใหญ่มีเงินจ่ายได้ ที่จะเป็นปัญหาคือสัดส่วนของจำนวนบุคลากรที่ต้องมีภาระงานมากขึ้น หรือต้องจ้างลูกจ้างเพิ่มมากขึ้น ประมาณ 40-50 คน ปัจจุบัน โรงพยาบาลแม่สาย ได้จ้างพยาบาลชาวพม่า 2 คนด้วยกัน พวกเธอเรียนจบจากมหาวิทยาลัยมณฑลยูนนาน เข้ามาทำงานในโรงพยาบาลในฐานะผู้ช่วยพยาบาล และเป็นล่าม แต่โดยมากหมอกับคนไข้ สามารถสื่อสารกันได้เข้าใจ เพราะส่วนหนึ่งภาษาไทยกับภาษาลื้อ หรือแม้แต่ภาษาไต นั้นใกล้เคียงกัน ขณะที่อิทธิพลของภาษาไทยก็มีอยู่อย่างกว้างขวาง ที่ส่งเผยแพร่ส่งผ่านรายการโทรทัศน์ และสื่อบันเทิง ข่าวสารต่างๆ แม้แต่ในเชียงตุง ปัจจุบันผู้คนของเมืองในหุบเขาแห่งนี้ก็นิยมรับชมโทรทัศน์ไทยผ่านจานดาวเทียมกันอย่างแพร่หลาย ยังไม่ต้องกล่าวถึงสินค้าอุปโภคบริโภคต่างๆ ของไทยที่ก็เป็นที่ยอมรับซื้อหามาใช้บริโภคกันในชีวิตประจำวัน

การเดินทางข้ามแดน

เมื่อ “บ้าน” กลายเป็นเรื่องของหน้าตา เป็นตัวแทนที่แสดงถึงความสำเร็จในชีวิตในแวดวงสังคมของพวกเขา โดยเฉพาะกลุ่มที่ถูกสาวหรือลูกชายตัดสินใจพยายายออกมาจากเมืองยองในสายตาของคนอื่น บ้านของลื้อชายแดนเหล่านี้อาจจะหลังไม่ใหญ่ หรือในทางสถาปัตยกรรมอาจดูไม่สวยสักเท่าไรหรอก ทว่าสำหรับพวกเขา บ้านหลังใหม่ (แม้จะเล็กๆ แคบๆ) นอกจากจะเป็นตัวแทน เป็นสิ่งแสดงชีวิตใหม่และความทันสมัย บ้านยังเป็นเรื่องของหน้าตา และยิ่งผูกพันไปถึงเครือญาติ และเครือข่ายความสัมพันธ์ ในวันนี้ สำหรับชาวลื้อที่ชายแดน “บ้าน” จึงเป็น “ตัวแทน” ที่มีความหมายและกลายเป็นสิ่งสำคัญยิ่งที่จะช่วยให้เราทำความเข้าใจ เครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติของพวกเขา เช่น การไปมาหาสู่กัน หรือการเดินทางท่องเที่ยว ผมพบว่าปัจจุบันชาวลื้อจากเมืองยองจำนวนไม่น้อย (ส่วนใหญ่มีเครือญาติ หรือลูกหลานมีบ้านอยู่ในแม่สาย-ท่าซี้เหล็กนั่นเอง) นิยมที่จะเดินทางมาเที่ยวงานดอกไม้เชียงราย ซึ่งเป็นงานประจำปีของจังหวัดช่วงหน้าหนาว รวมไปถึง การเดินทางข้ามชาติเพื่อเข้ามาับการรักษา หรือใช้บริการจากโรงพยาบาล หรือคลินิกเอกชนที่แม่สาย ซึ่งปัจจุบันก็กลายเป็นส่วนหนึ่งในวิถีการดำเนินชีวิตของครอบครัวลื้อชายแดนหลายกลุ่ม อย่างไรก็ตาม กระบวนการเหล่านี้เกิดขึ้นได้ หรือชีวิตชายแดนแบบนี้จะดำเนินต่อไปได้ ก็เนื่องมาจากการที่พวกเขามีเครือข่าย เครือญาติ หรือแม้แต่เพื่อนบ้าน ที่อพยพและสามารถเข้ามาตั้งรกรากใหม่อยู่ในเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าซี้เหล็กนั่นเอง ที่สำคัญเครือข่ายความสัมพันธ์หรือเครือญาติ เป็นสิ่งที่ต้องสร้างและจะดำรงรักษาไว้ได้ก็ด้วยการเดินทาง ทั้งที่เป็น การเยี่ยมญาติ การเดินทางร่วมงานเลี้ยง งานแต่งงาน ขึ้นบ้านใหม่ จนถึง การจาริกแสวงบุญและการท่องเที่ยว

การเดินทางข้ามพรมแดน ไปมาระหว่างแม่สายและท่าซี้เหล็กถือเป็นเรื่องปกติของชนชายแดน ไม่ว่าจะเป็น การเดินทางข้ามพรมแดนรัฐ (ซึ่งเอาเข้าจริงสำหรับพวกเขามันเป็นเรื่องสมมุติ หรือสิ่งประกอบสร้าง) โดยไม่ต้องใช้บัตร กระทั่งมีกฎระเบียบต่างๆ ที่บังคับใช้อย่างเข้มงวดจริงจังในช่วงหลัง ทว่าก็ยังมี การเดินทางข้ามแดนไปมา แม้จะต้องมีการข้ามพรมแดนแบบผิดกฎหมาย บางช่วงเวลา ทั้งนี้ส่วนใหญ่ เป็นเพราะพวกเขามักจะเดินทางไปท่องเที่ยวตามงานเทศกาลต่างๆ ที่จัดขึ้นในแม่สาย เช่น ช่วงปีใหม่ ลอยกระทง งานไทลื้อแม่สาย สงกรานต์ มากไปกว่านั้น ปัจจุบันชาวลื้อในท่าซี้เหล็ก รับสื่อโฆษณา ผ่านโทรทัศน์ หนังสือพิมพ์ และอินเทอร์เน็ต ในเมืองไทย หลายครั้งหากมีการโฆษณาลดราคาสินค้าบางประเภท เช่น น้ำมันพืช ในห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่ พวกเขาก็มักจะเดินทางข้ามพรมแดนไปซื้อสินค้าเหล่านั้น เช่น ที่ ห้างโลตัส หรือไม่กี่ข้ามแดนมาเดินซื้อสินค้าไทยในตลาดนัด ที่มีอยู่เป็นประจำทุกสัปดาห์

การท่องเที่ยวข้ามแดน ถือเป็นอีกกิจกรรมหนึ่งที่น่าสนใจของชนชายแดน ที่แม่สาย-ท่าซำเหล็ก โดยเฉพาะชาวลื้อที่เพิ่งอพยพเข้ามาอยู่อาศัยในเมืองชายแดนแห่งนี้ได้ไม่นาน เริ่มจากการเดินทางข้ามพรมแดนจากท่าซำเหล็กเข้ามาท่องเที่ยวในตัวเมืองแม่สาย และออกจากตัวเมืองแม่สาย เข้าไปในเขตพื้นที่ด้านใน เช่น ดอยตุง เชียงแสน และเมืองเชียงราย โดยเฉพาะในช่วงเทศกาลวันหยุดยาว เช่น ช่วงเทศกาลปีใหม่สากลที่จังหวัดเชียงรายจะจัดงานเทศกาลเชียงรายดอกไม้งามทุกปี ช่วงปลายปีถึงต้นเดือนมกราคม ชาวลื้อกลุ่มใหญ่มักจะเช่ารถตู้เพื่อเดินทางข้ามแดนจากพม่าเข้าไปเที่ยว “เมืองไทย” ส่วนหนึ่งเนื่องจากในช่วงเทศกาลท่องเที่ยว (ซึ่งมักจะตรงกับช่วงหลังฤดูเก็บเกี่ยวข้าว) มักจะเป็นช่วงเดียวที่ญาติพี่น้องจากเมืองยอง เดินทางออกมาเยี่ยมเยียนพี่น้องที่มาอยู่แม่สายเป็นจำนวนมาก พวกเขาจึงถือโอกาสไปเที่ยว และในกรณีที่มีบัตรสองใบ (คือบัตรพม่า และบัตรไทย แม่จะเป็นบัตรหัวศูนย์ คนตกสำรวจ) พวกเขาในกลุ่มนี้จะเดินทางไปเที่ยวเชียงใหม่ เช่นล่าสุดมีงานมหกรรมพืชสวนโลก 2555 หลายคนวางแผนที่จะมาเที่ยวงานนี้ นอกจากนี้อาจมีบ้างที่เดินทางท่องเที่ยวไปกรุงเทพ แต่โดยมากจะเป็นพ่อค้าแม่ค้าที่ต้องเดินทางไปซื้อสินค้าที่กรุงเทพอยู่แล้ว บางครั้งก็จะพาญาติพี่น้องชาวลื้อจากเมืองยองไปเที่ยวด้วย

การจาริกแสวงบุญ: ประเพณีไหว้พระธาตุดอยตุงและพระธาตุจอมยอง

ปัจจุบัน ชาวลื้อบ้านสันทรายลื้อที่อพยพโยกย้ายออกมาจากเมืองยอง ยังคงเดินทางไปมา ระหว่างบ้านเกิดอยู่อย่างสม่ำเสมอ เพราะโดยมากจะไม่ได้ตัดขาดจากบ้านเกิดเสียทีเดียว เพราะยังคงมีญาติพี่น้องอาศัยและประกอบอาชีพอยู่ที่เมืองยองอยู่เป็นจำนวนมาก เพื่อไม่ให้ตนเองหลุดออกจากบ้านเกิด ชาวลื้อบ้านสันทรายลื้อยังคงเดินทางกลับไปร่วมงานและพิธีกรรมสำคัญๆ ที่เมืองยอง เช่น การบวช งานศพ งานแต่งงาน และงานที่ชาวลื้อให้ความสำคัญคือการเดินทางกลับไปเพื่อร่วมงานเดินขึ้นพระธาตุจอมยอง

ประเพณีไหว้สาพระธาตุหลวงจอมยอง เป็นประเพณีของชาวลื้อเมืองยอง จัดขึ้นเป็นประจำทุกปี ในวันขึ้น 15 ค่ำเดือนเจียง (เดือน 1 หรือเดือน 10 ตามปฏิทินไทย) ชาวบ้านจะแต่งกายใจชุดขาว ตั้งขบวนแห่ครัวตานเดินข้ามแม่น้ำยองเดินขึ้นไปสักการะพระธาตุ โดยจะนำดอกไม้ เทียน เงิน ข้าวสุกขึ้นไปไหว้พระธาตุ โดยในอดีตมีการเตรียมขบวนแห่ทั้งขบวนช้าง ม้า ทหาร ราษฎร และทำปราสาทเงิน ปราสาททอง มีชาวดีฮ่อง กลอง ฟ้อนดาบ ฟ้อนเจิง แห่นาหน้าขบวนตั้งแต่คืนวันขึ้น 14 ค่ำ เมื่อขึ้นไปถึงจะนอนอยู่บนดอย 1 คืนเพื่อรอตานพร้อมกันในตอนเช้า กระทั่งเกิดการเปลี่ยนแปลงในช่วงปี ค.ศ. 1950-1954 พิธีกรรมบางส่วนถูกยกเลิกไป แต่ยังคงมีงานปอยเดินขึ้นธาตุเป็นประจำทุกปี และสามารถขึ้นไปสักการะพระธาตุได้ทุกเวลา

ทุกวันนี้ปัจจุบันชาวบ้านสันทรายลื้อที่อพยพย้ายมาจากเมืองยองในช่วง 30 ปีที่ผ่านมายังคงเดินทางกลับไปสักการะพระธาตุจอมยอง หลายคนให้เหตุผลว่า “เมื่อเป็นคนเมืองยองเกิดที่เมืองยองเคยเดินขึ้นพระธาตุ แม้จะย้ายออกมาอยู่ที่นี่(สันทรายลื้อ)ก็ต้องหาเวลากลับไป แม้จะไม่ได้ไปทุกปี เพราะต้องทำงาน” ส่วนชาวลื้อที่มาเกิดและเติบโตที่สันทรายลื้อมักจะเคยไปเดินขึ้นพระธาตุเช่นกัน เนื่องจากตามพ่อแม่ที่เกิดที่เมืองยองไปเที่ยว แต่จะไม่ไปเป็นประจำทุกปี เพราะหลายคนได้อพยพย้ายออกมาทั้งครอบครัว ต่างจากชาวลื้อที่เกิดที่เมืองยองแต่มาเติบโตที่สันทรายลื้อ คนเหล่านี้ยังคงมีญาติพี่น้อง อาศัยและทำงานอยู่ที่เมืองยองเป็นจำนวนมาก

บุญคำ (ชื่อสมมุติ) ชายลื้อชาวจากเมืองยองที่ตามพ่อแม่ย้ายออกมาอยู่ที่บ้านสันทรายลื้อตั้งแต่เด็ก ปัจจุบันอายุวัยสี่สิบ เล่าว่าเขาจะกลับไปเยี่ยมญาติพี่น้องที่เมืองยองทุกปีในช่วงเทศกาลและม้งานสำคัญ ปีนี้ (พ.ศ. 2554) ไปมาแล้วสองครั้ง ครั้งแรกคือไปงานบวชหลานเมื่อช่วงหลังสงกรานต์ ไปกันหลายคนเพราะเป็นงานบวชใหญ่ประจำปีคนจากที่นี่จึงกลับไปร่วมงานกันเยอะมาก และช่วงออกพรรษาที่ผ่านมาบุญคำก็เดินทางกลับไปเมืองยองพร้อมกับญาติ (ลูกพี่ลูกน้อง) ที่มีครอบครัวในฝั่งแม่สาย (ตอนเช้าพรรษาเข้าที่วัดสายเมือง) โดยจะนั่งรถโดยสาร (ท่ารถเมืองยองอยู่หลังตลาดสันทรายลื้อ) บ้านบุญคำอยู่ในเวียงเมืองยอง มีวัดหัวช่วงเป็นวัดประจำหมู่บ้าน งานออกพรรษาที่เมืองยองจะมีการเวียนไปตามวัดประจำหมู่บ้านต่างๆ 6 ปีจึงจะเวียนมายังหมู่บ้านบุญคำ ปีนี้หมู่บ้านบุญคำเป็นเจ้าภาพบุญคำและชาวลื้อเวียงยองที่อยู่สันทรายลื้อส่วนใหญ่จึงเดินทางกลับไปร่วมงาน บุญคำเล่าว่างานออกพรรษาที่เมืองยองไม่เหมือนกับของไทย จะไม่มีการตีมโหรี แต่จะมีงานร้องเพลง ฟ้อนรำตอนกลางคืนตั้งแต่ 10 – 15 ค่ำ โดยเป็นงานแสดงจากหมู่บ้านหลายๆหมู่บ้านเวียนกันไป วันสุดท้ายจะมี “ตานก๋วยสลาก” ขบวนแห่ข้าว ไม้ ที่ทำขึ้นจากการสานไม้ไผ่ใหญ่เท่าตัวจริงแล้วเอาธูปธูปมาติดรอบตัวข้าว ไม้ หรือเอาผ้าห่อหุ้ม แห่เข้าไปที่วัด

ส่วนงานขึ้นพระธาตุจอมยองนั้น บุญคำไม่ได้ไปหลายปีแล้ว (ประมาณ 3-4 ปี) เนื่องจากถ้าไปจะต้องปิดร้านนานหลายวันขาดรายได้ แต่ก็จะมีคนในครอบครัวผลัดเปลี่ยนกันไปทุกปีไม่มีขาด บุญคำเล่าว่าพระธาตุจอมยองเป็นพระธาตุที่ชาวยองให้ความเคารพมากมีการเดินขึ้นธาตุทุกปีอยู่ห่างจากเวียงยองประมาณ 7 ไมล์ (ประมาณ 10 กิโลเมตร) มีทั้งถนนและบันไดสำหรับขึ้นไปยังตัวพระธาตุ ในอดีตจะใช้เวลาเดินขึ้นไปตั้งแต่เช้าตรู่เพื่อไปทำบุญใส่บาตรและนำเอาขันธธรรมที่ทำจากดอกไม้ สังฆทาน ไปถวายพระธาตุ มีพระมาเทศน์ ใครไปก่อนก็ทำก่อน เสร็จก็กลับลงมา ลง

มาจะมีการจัดงานบริเวณแม่น้ำยง เมื่อก่อนมีการจัดงานหลายวันมีงานกลางคืนที่แม่น้ำยงด้วย แต่เดี๋ยวนี้ไม่มีเพราะเหตุการณ์ไม่ค่อยสงบ ปัจจุบันส่วนใหญ่ใช้ขบวนยนต์ขึ้นไปพระธาตุ แต่ถึงแม้จะไม่ได้ขึ้นช่วงที่มีงานก็สามารถขึ้นมาสักการะพระธาตุได้ทุกช่วงเวลาที่ว่าง การได้กลับบ้านที่เมืองยง บุญคำจะไปอาศัยอยู่กับญาติที่เปิดร้านขายเสื้อผ้าและกระเป๋าในเวียงยง ซึ่งสินค้าในร้านก็เป็นสินค้าที่มาจากร้านบุญคำที่เปิดขายอยู่ในตลาดท่าล่อ ทำชี้เหล็กนั่นเอง

ขบวนแห่พัตยศ งานพิธีรับพระราชทานสัญญาบัตร ครุบาแสงหล้า ธรรมสิริ

ทุกๆปีราวๆ ปลายเดือนธันวาคม (เนื่องจากชาวลื้อ ยังใช้ปฏิทินจันทรคติของตนในการกำหนด วัน เดือน ปี ที่แน่นอน จึงไม่สามารถกำหนดตายตัวได้) ชาวลื้อทำชี้เหล็ก นำโดยชาวบ้านสันทรายลื้อ จะทำพิธีสืบชะตาและจัดงานวันเกิดของครุบาแสงหล้า ผู้นำทางจิตวิญญาณของชาวลื้อสิบสองปันนาที่ลี้ภัยการเมืองมาตั้งรกรากอยู่ที่แม่สาย-ทำชี้เหล็ก

ครุบาแสงหล้าเกิดในปี 2472 ปัจจุบัน (2555) อายุได้ 82 ปี ใช้ชีวิตอยู่ได้ร่วมพุทธศานามากกว่า 62 พรรษา นอกจากจะเป็นเจ้าอาวาสวัดพระธาตุสายเมือง ครุบายังดำรงตำแหน่งเป็นสังฆนายก (หรือเจ้าคณะ) ประจำเมืองทำชี้เหล็ก ทุกๆปีมีการจัดงานฉลองงานวันเกิดภายในวัด ชาวบ้านมาทำบุญใส่บาตรและร่วมพิธีสืบชะตา โดยมีชาวลื้อบ้านสันทรายลื้อและชาวบ้านจากหมู่บ้านต่างๆ ในทำชี้เหล็ก เช่น หมู่บ้านปงถุน สันทรายโต มะก้าโหคำ แม่ขาว ชาวบ้านจากเมืองต่างๆ มาร่วมงาน โดยเฉพาะกลุ่มแกนนำพระสงฆ์ (และผู้ติดตาม) จากเมืองยง เชียงตุง และสิบสองปันนา รวมทั้งมีคณะศรัทธาจากแม่สายและเชียงรายบางส่วนก็จะมาร่วมงานบุญในวันนั้นด้วย ในบริบทประวัติศาสตร์ของเมืองชายแดน งานวันเกิดครุบาถือเป็นตัวแทนของงานประเพณีพิธีกรรมของชนชายแดนที่สะท้อนเครือข่ายความสัมพันธ์ข้ามชาติอย่างแท้จริง งานวันเกิดครุบาแสงหล้าในนัยนี้จึงถือเป็นงานประเพณีระดับข้ามชาติ

ก่อนวันงานกลุ่มแม่บ้านและกลุ่มศรัทธาหมู่บ้านสันทรายลื้อจะช่วยกันเตรียมข้าวของ สถานที่อาหาร ที่วัดพระธาตุสายเมือง โดยกลุ่มแม่บ้านส่วนหนึ่งจะอยู่ในโรงครัวเพื่อจัดเตรียมเครื่องปรุงสำหรับประกอบอาหารเลี้ยงชาวบ้านในวันรุ่งขึ้น โดยจะเป็นอาหารสำหรับเลี้ยงในตอนเช้าและตอนกลางวัน แม้จะมีชาวบ้านบางส่วนมาร่วมเลี้ยงอาหารด้วย แต่ชาวบ้านก็ต้องประกอบอาหารเผื่อไว้เป็นจำนวนมากพอสมควร เพราะทุกๆปีจะมีผู้คนมาร่วมงานวันเกิดครุบาเป็นจำนวนมาก อีกส่วนจะออกมาเตรียมทำซ่อเงิน สังฆทาน เพื่อจัดไว้ในวิหาร ส่วนกลุ่มพระเณรก็จะช่วยกันจัดสถานที่ภายในวิหาร ทั้งการจัดดอกไม้ ทำความสะอาด ให้ทำชาวบ้านจะแต่งงานด้วยชุด

พื้นเมือง ใส่ผ้าชิ้น มีทั้งคนแก่ หนุ่มสาว และเด็กๆ มาร่วมใส่บาตรในตอนเช้าและ โดยชาวบ้านจะ ตุงขนาดเล็ก เทียน ข้าวสารอาหารแห้ง ผลไม้จำนวนมาก เหยี่ยบาตจำนวนหลายเหยี่ย เนื่องจากพระภิกษุและสามเณรที่จะมารับบิณฑบาตมีจำนวนมาก สิ่งของที่ชาวบ้านนำมาใส่ บาตรจึงเป็นสิ่งของขนาดเล็กที่มีจำนวนมากๆ แม้แต่ลูกอมก็นำมาใส่บาตรด้วยเช่นกัน ระหว่างที่ รอพระออกมาเดินบิณฑบาตชาวบ้านได้เดินมาเฝ้าเรียงกันเป็นแถวยาวรอบวัด ขณะเดียวกันมี คณะดนตรีและช่างฟ้อนมาฟ้อนและแสดงให้ชาวบ้านดู ทางกลุ่มแม่บ้านสันทรายลือได้เตรียม อาหารเข้าให้กับชาวบ้านบริเวณโรงอาหารหลังวัดด้วย นอกจากนี้ยังมีชาวบ้านบางส่วนนำอาหาร มาเลี้ยงชาวบ้านด้วยเช่นกัน เมื่อใส่บาตรพระจนครบทุกรูปแล้ว ชาวบ้านจะไปรวมกันในวิหารเพื่อ ทำพิธีสวดมนต์ และทำพิธีสืบชะตา ถือเป็นอันเสร็จพิธี

ช่วงกลางคืนมีงานเฉลิมฉลอง โดยจะจัดในบริเวณสนามหน้าโรงเรียนสันทรายซึ่งอยู่ตรงข้ามกับ วัดพระธาตุสายเมือง โดยจะจัดขึ้นทุกๆ ปีในช่วงงานวัดเกิดของครูบาแสงหล้า ซึ่งมักจะเป็น ช่วงเวลาเดียวกับวันสิ้นปีใหม่ งานเฉลิมฉลองดังกล่าวจึงมักจัดควบเป็นงานขึ้นปีใหม่ด้วย โดยจะ จัดต่อเนื่องกันประมาณ 5 วัน 5 คืน ภายในงานจะเป็นเวทีขนาดใหญ่สำหรับการแสดงดนตรีและ การแสดงทางวัฒนธรรม รอบๆเวทีจะเต็มไปด้วยร้านค้าสำหรับวางขายสินค้า เสื้อผ้า อาหาร และ ของเล่น ทุกๆ คืนจะมีวงดนตรีในท่าซี้เหล็กซึ่งส่วนใหญ่เป็นวงดนตรีไทใหญ่ขึ้นมามีเล่น หากมี นักร้องไทลื้อก็สามารถขึ้นไปร้องเพลงได้เช่นกัน มีการแสดงฟ้อน รำจากหมู่บ้านต่างๆ คนที่มา ร่วมงานส่วนใหญ่จะเป็นวัยรุ่นจากหมู่บ้านต่างๆ ที่แสวงหาแหล่งชุมนุมชน หาความสนุกสนาน เกี่ยวพาราสีกัน นอกจากนี้ยังกลุ่มชาวลื้อจากแม่สายข้ามฝั่งมาเที่ยวงานที่สันทรายลือด้วย ส่วน ใหญ่จะมาค้างคืนโดยพักอาศัยอยู่กับญาติพี่น้องในหมู่บ้านนั่นเอง

อย่างไรก็ตาม งานวันเกิดครูบา ในปี 2553 ถือเป็นงานประเพณีประจำปีพิเศษแตกต่างไปจากปี อื่นๆ เนื่องจากทางวัด ร่วมกับเทศบาลและที่ว่าการอำเภอแม่สาย และเจ้าหน้าที่รัฐระดับสูงของ เมืองท่าซี้เหล็ก ได้จัดให้มีงานพิธีรับสัญญาบัตร พัดยศ ที่ครูบาแสงหล้า ได้รับพระราชทานจาก พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวของชาวไทย เนื่องในพระราชพิธีเฉลิมพระชนมพรรษา วันที่ 5 ธันวาคม 2553 ในวาระโอกาสดังกล่าวทรงพระกรุณาโปรดพระราชทานสมณศักดิ์ ถวายพระครู บาแสงหล้า ธรรมสิริ เป็นพระราชาคณะชั้นสามัญ ราชทินนามว่า เจ้าคุณพระรัตนรังสี (สังกัดสังฆ มณฑล ภาค 6) โดยในวันที่ 5 ธันวาคมปีนั้นครูบา ได้เดินทางโดยเครื่องบินจากสนามบินท่า ซี้เหล็ก (ผ่านย่างกุ้ง) ไปเข้ารับพระราชทานสัญญาบัตร พัดยศ ณ พระที่นั่งอัมรินทร์วินิจฉัย

พระบรมมหาราชวัง กรุงเทพมหานคร (และมีการถ่ายทำภาพยนตร์สารคดีการเดินทางรับพระราชทานพัสดุของครุบาเผยแพร่แจกจ่ายกันอย่างกว้างขวาง)

หลังจากที่ครุบาได้เข้ารับพระราชทานสัญญาบัตร พดยศ และนำกลับมาที่ท่าซำเหล็ก พดยศถูกอันเชิญไปเฉลิมฉลองที่วัดพระแก้ว ในตัวเมืองจังหวัดเชียงราย ก่อนราวๆ 3 สัปดาห์ กระทั่งในวันที่ 29 ธันวาคม 2553 ทางอำเภอแม่สายร่วมกับเทศบาลตำบลแม่สาย โรงเรียนแม่สายประสิทธิ์ศาสตร์ และเจ้าคณะจังหวัดต่างๆ ภาค 6 (คือ เชียงราย พะเยา แพร่ น่าน) จึงได้จัดพิธีแห่พดยศจากหน้าอำเภอแม่สาย ข้ามมายังวัดพระธาตุสายเมือง ท่าซำเหล็ก โดยครุบาแสงห้ำได้เดินทางข้ามแดนไปรับ และร่วมขบวนแห่ (นั่งอยู่บนรถแห่) ด้วย ก่อนวันงานชาวบ้านสันทรายลื้อได้ร่วมกันเตรียมงานทั้งการจัดสถานที่ เตรียมอาหาร เพื่อรองรับผู้ที่มาร่วมงาน อีกทั้งยังได้จัดทำสื่อกันหนาว มีข้อความด้านหลังสื่อฉลองการได้รับพัสดุของครุบาและเนื่องในโอกาสวันเกิดครุบาด้วย โดยผู้ที่ซื้อและใส่จะเป็นชาวบ้านสันทรายลื้อผู้ชาย ส่วนผู้หญิงในวันงานจะต้องแต่งกายด้วยชุดขาวเท่านั้น

ขบวนแห่เริ่มประมาณ 8 โมงเช้า มีชาวบ้านจากหมู่บ้านสันทรายลื้อแต่งกายด้วยชุดขาวทั้งชายและหญิง ชาวบ้านต่างพากันไปยืนต้อนรับขบวนแห่บริเวณสะพานข้ามแม่น้ำสายระหว่างด่านพรมแดนไทย-พม่า บริเวณสะพานมีนักข่าวพม่าตั้งกล้องสำหรับถ่ายภาพด้วย ในเมืองแม่สายแถวๆ หน้าด่าน คนทั่วไปและนักท่องเที่ยวยังคงเดินทางข้ามด่านปกติ รวมทั้งหยุดดูขบวนด้วยความสงสัยว่ามีกิจกรรมอะไรเกิดขึ้น เมื่อขบวนแห่ครุบาข้ามด่านมา ขบวนแห่นำโดยรถพระพุทธรูป ตามด้วยรถของนายอำเภอแม่สายและนายกเทศบาลตำบลแม่สายที่อัญเชิญพัสดุรถขบวนของครุบาแสงห้ำ และตามด้วยรถของเจ้าคณะจังหวัด ในภาค 6 และที่เดินทางมาจากจังหวัดอื่น และกรุงเทพ (วัดปากน้ำ) บนสองข้างทาง เมื่อรถของครุบาผ่านชาวบ้านต่างนั่งลงไหว้ครุบาพร้อมกับเดินตามขบวนข้ามด่านเพื่อเดินทางไปยังวัดพระธาตุสายเมือง จากด่านท่าซำเหล็กระหว่างทางไปยังวัดตามข้างทางประดับตกแต่งด้วยธงชาติพม่าไปจนถึงหน้าวัด

เมื่อขบวนแห่ไปถึงหน้าวัดพระธาตุสายเมือง ขบวนได้หยุดและเชิญครุบาลงจากรถ โดยมีชาวบ้านยืนรอต้อนรับอยู่ภายในวัดเป็นจำนวนมาก เมื่อครุบาเดินเข้าวิหารเรียบร้อยแล้วจึงเริ่มพิธีทางศาสนาและสวดสืบทา ภายในวิหารมีชาวบ้านและศรัทธาจากประเทศไทย (ส่วนใหญ่ใส่เสื้อกาชาด) นั่งอยู่เต็มบริเวณ หลังเสร็จพิธีครุบาได้แจกปฏิทิน เกรียงรูปครุบา และซีดีบันทึกเหตุการณ์รับพระราชทานพัสดุ รวมจนถึงการแห่พดยศจากไทยกลับมายังท่าซำเหล็ก ผ่านทาง

อย่างถึง หลังจากนั้นชาวบ้านและผู้ร่วมงานเดินออกมาต้อนรับทานอาหาร ที่กลุ่มแม่บ้านสันทราย
ลือจัดเตรียมเลี้ยงไว้ โดยระหว่างรับประทานอาหารมีคณะช่างฟ้อนจากเมืองยอง และเชียงตุง
แสดงตลอดเวลา ทั้งนี้ชาวลือที่เดินทางมาจากเมืองอื่นๆ เช่น พยาค เมืองยอง และสิบสองปันนา
ส่วนใหญ่จะเป็นผู้ที่เดินทางมาร่วมงานทำบุญวันเกิดของครูบาแสงหล้าเป็นประจำทุกปีอยู่แล้ว
แต่ในปีนี้ได้เดินทางมาล่วงหน้าเพื่อมาร่วมพิธีฉลองการได้รับพัดยศของครูบาด้วย โดยจะเดินทาง
มาเป็นหมู่คณะจากหมู่บ้านของตนเอง เมื่อเดินทางมาถึงก็จะพักอาศัยอยู่กับญาติๆที่อาศัยอยู่ใน
หมู่บ้านสันทรายลือ

ขบวนรถอัญเชิญพัดยศพระราชทานจากพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว (ภาพ วสันต์ ปัญญาแก้ว)

นายอำเภอแม่สาย อัญเชิญ สัญญาบัตร นายกเทศมนตรีแม่สาย อัญเชิญพดยศ

สรุปท้ายบท

ที่ผ่านมาข้อถกเถียงในการศึกษารัฐ มักจะมุ่งเน้นการวิเคราะห์ไปที่การสถาปนาอำนาจรัฐ หรือ “การสร้างชาติ” ผ่านการวิเคราะห์กระบวนการประกอบสร้าง “ชุมชนจินตกรรม” ทว่ายังมีงานศึกษาไม่มากนักที่ให้ความสำคัญอย่างจริงจังต่อการวิเคราะห์ศึกษา กระบวนการต่างๆ ที่รัฐสถาปนาอำนาจเชิงพื้นที่ เป็น “ปฏิบัติการเชิงพื้นที่” (spatial practice) ที่มีขึ้นเพื่อกำกับควบคุมคน การเดินทางเคลื่อนที่ของผู้คน (Ferguson and Gupta 2002) ในงานศึกษาวิจัยนี้ ผมพยายามชี้ให้เห็นว่า เมืองชายแดนนั้นคือพื้นที่พิเศษแบบหนึ่ง และการพัฒนาเมืองชายแดน ไม่ว่าจะเป็นไปในนามของการพัฒนา หรือการร่วมมือทางการค้าระดับภูมิภาค ก็คือการสถาปนาอำนาจเชิงพื้นที่ของรัฐแบบหนึ่งขึ้นมา คำถามสำคัญก็คือผู้คนหรือชนชายแดน (ซึ่งอาจมีสังกัดอย่างเป็นทางการเป็นส่วนหนึ่งของรัฐใดรัฐหนึ่ง) มีประสบการณ์ร่วม หรือรับรู้เกี่ยวกับอำนาจรัฐ การสถาปนาอำนาจเชิงพื้นที่ของรัฐ ผ่านตัวอุปลักษณ์ หรือสัญลักษณ์เชิงพื้นที่ (ที่รัฐสถาปนาสรรค์สร้างขึ้น) อย่างไร หรือโดยผ่านกระบวนการเชิงสัญลักษณ์แบบใด ปฏิบัติการของการสร้างภาพตัวแทนชุดใดที่ทำให้รัฐเป็นที่รับรู้ เข้าใจได้ กระทั่ง (รัฐ) กลายเป็นตัวเป็นตนขึ้นมา หรือกลายมาเป็นส่วนหนึ่งที่ดำรงอยู่จริงๆ ในชีวิตประจำวันของผู้คน การตั้งคำถามต่อประเด็นเหล่านี้ทำให้เราต้องหันมาใส่ใจกับ การวิเคราะห์ทำความเข้าใจ การทำงานของกลไกรัฐ ระบบราชการในระดับชีวิตประจำวันที่ปฏิบัติกันอยู่จริงในเมืองชายแดน เช่น เรื่องของระบบการศึกษา การรักษาพยาบาล การค้า และการเดินทางข้ามพรมแดนรัฐของผู้คนในเมืองชายแดน ไม่ว่าจะเป็นเดินเท้า หรือขับรถผ่าน Border checkpoint ตีกด่านตรวจ ช่องทาง หรือเคาเตอร์ตรวจบัตรผ่านแดน ที่ในตัวของมันเองก็คือ ภาวปฏิบัติการของรัฐ ที่พยายามสถาปนาอำนาจรัฐเชิงพื้นที่ขึ้นมา เป็นทั้งสัญลักษณ์ และอำนาจเชิงรูปธรรม ที่นำเสนออำนาจผ่าน ภาพปรากฏ การแสดง/ปฏิบัติการต่างๆ ของเจ้าหน้าที่รัฐในเครื่องแบบในอาณาบริเวณชายแดน รวมจนไปถึง ภาษา ป้ายข้อความ ระเบียบต่างๆ เกี่ยวกับการข้ามแดน เวลาเปิด-ปิด ด่าน หรือการขั้ยานพาหนะออกตลาดตระเวนพื้นที่ยามค้ำคั้นของเจ้าหน้าที่รัฐ

นักมานุษยวิทยาเสนอว่า การศึกษาทำความเข้าใจกระบวนการเหล่านี้ ควรมุ่งเน้นไปที่การวิเคราะห์เมืองชายแดนในฐานะ “พื้นที่เชิงสัญลักษณ์” ที่เต็มไปด้วยสัญลักษณ์ การแสดงที่มีความหมาย และปฏิบัติการชุดต่างๆ ที่รัฐและผู้คน ชุมชนหนึ่งๆ นำเสนอตัวมันเองออกมาผ่านระบบสัญลักษณ์ต่างๆ ในระดับชีวิตประจำวัน ในฐานะที่เป็นหน่วยอำนาจหนึ่ง กล่าวคือเป็นการวิเคราะห์ กระบวนการสถาปนาอำนาจรัฐ ผ่านการกำกับควบคุมเชิงพื้นที่ในชีวิตประจำวัน (ของชนชายแดน) กระบวนการสถาปนาอำนาจเหล่านี้คือสิ่งที่ค้ำจุน สร้างความชอบธรรมให้กับรัฐ ทำ

ให้อำนาจรัฐกลายเป็นเรื่อง “ธรรมชาติ” ธรรมชาติสามัญ และแผ่ซึ่มเข้ามากำกับควบคุมบงการชีวิตร่างกายของผู้คนอย่างแบบยล Ferguson and Gupta เสนอว่า ปฏิบัติการเชิงวาทกรรมผ่านกลไกรัฐ หรือการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่รัฐเหล่านี้ ถูกทำให้กลายเป็น “เรื่องปกติธรรมดา” ที่เกิดขึ้นในแต่ละวัน โดยเราอาจแยกพิจารณาออกเป็น 2 ส่วน ด้วยกันคือ (1.) ปฏิบัติการของรัฐบาลราชการในชีวิตประจำวัน (Mundane bureaucratic state practices) ซึ่งในกรณีเมืองชายแดนแม่สาย-ท่าขี้เหล็ก ก็คือ การขออนุญาตบัตรผ่านแดน การเดินผ่านแดน การตรวจบัตร ตรวจเช็คสิ่งของ สินค้า ที่ผู้คนถือเดินข้ามไปข้ามมา โดยเจ้าหน้าที่รัฐในเครื่องแบบ การเปิด-ปิดด่านเป็นเวลา การแสดงสัญลักษณ์ต่างๆ ของอำนาจรัฐชาติ เช่น ประกาศข้อความ การควบคุมโรค การสั่งให้แสดง “ของต้องสำแดง” การปกครองชาติผ่านสื่อที่แตกต่างของรัฐพม่ากับรัฐไทยบนสะพานข้ามแม่น้ำสาย เป็นต้น ประเด็นสำคัญคือ เราต้องพยายามมองผ่านกิจกรรม หรือพิธีกรรมที่ดูธรรมดาสามัญในชีวิตประจำวัน ที่รัฐแสดงตนอย่างกลมกลืน ไม่เด่นชัด ทว่าทำให้เราสามารถสืบสวนตรวจสอบการสถาปนาอำนาจของรัฐ ผ่านการผลิตซ้ำ ระเบียบกฎเกณฑ์เชิงพื้นที่ และลำดับขั้นต่างๆ ของอำนาจทั้งจากบนลงล่าง หรือจากล่างขึ้นบน (2.) การปกครองชีวภูมระดับข้ามชาติ (Transnational governmentality) ในกรณีนี้หนึ่งในนั้นก็คือ ความเป็นชาติ ที่แฝงฝังอยู่ในร่างกาย รวมจนไปถึง เอกสารของทางการ คือหนังสือเดินทาง หรือใบอนุญาตผ่านแดน (ไม่ว่าจะเป็นแบบรายวัน รายเดือน หรือรายปี ที่ต้องแสดงให้ตรวจทุกครั้งตอนข้ามด่าน) ที่ “คนข้ามแดน” ทุกคนต้องพกติดตัวตามไปด้วย (เพื่อยืนยันสถานภาพและการมีอยู่ของ “ร่าง” หรือตัวตนนั้นๆ) เมื่อเดินทางข้ามพรมแดนรัฐชาติเข้า-ออก นอกประเทศไทยและประเทศพม่าตรงด่านตรวจคนเข้าเมืองนานาชาติ แม่สาย-ท่าขี้เหล็ก

ทว่านอกเหนือจากปฏิบัติการของรัฐบาลราชการในแต่ละวัน และการปกครองชีวภูมระดับข้ามชาติ ผมเสนอว่า ยังมีสิ่งที่จะเรียกว่า “อนุสาวรีย์แห่งรัฐ” (เช่น เจดีย์ชเวดากองจำลอง ที่สร้างขึ้นโดย อดีตนายพลชิน ยู่น รวๆ ปี 1996 หรือ 3 ปีหลังโครงการสี่เหลี่ยมเศรษฐกิจ) ที่รัฐสถาปนาขึ้นเพื่อที่จะประกาศ ทั้งต่อคนในและนอกรัฐ ว่าอาณาบริเวณดังกล่าว (ฝั่งท่าขี้เหล็ก) นั้นอยู่ในเขตแดนของรัฐ และเป็นสัญลักษณ์ของการบรรลุข้อตกลงและการจะพัฒนาร่วมกันระหว่างรัฐ (และระหว่างรัฐบาลกลางกับกองกำลังชนกลุ่มน้อย ในกรณีของพม่า) และ “รัฐพิธี” (state ritual) หรือพิธีกรรมทางการ” (official ritual) ที่แสดงตัวตนของรัฐออกมาและเคลื่อนย้ายติดตามไปกับร่างของผู้คน ตลอดจนขยายฐานอำนาจเชิงพื้นที่ของรัฐออกไปนอกเขตพรมแดนรัฐชาติ เช่นที่สะท้อนผ่านขบวนแห่ งานพิธีรับพระราชทานสัญญาบัตรพัสตยศของครูบาแสงหล้า ธรรมสิริ วัดพระธาตุสายเมือง อย่างไรก็ดีตาม การสถาปนาอำนาจเชิงพื้นที่ใน “พื้นที่สัญลักษณ์” เหล่านี้ยังจะถูกปะทะ

ประสานกับขบวนการ พล้งอำนาจในท้องถิ่นชายแดนนั้นๆ ที่จะแสดงปฏิบัติการเชิงพื้นที่ ตอบโต้ ต่อรอง นิยามสร้างความหมาย เสนอตัวตน ผ่านสัญลักษณ์ กิจกรรมทางวัฒนธรรมต่างๆ ใน ระดับชีวิตประจำวัน

นักมานุษยวิทยามองว่าในอาณาบริเวณชายแดนนั้นมีสิ่งที่เรียกว่า “วัฒนธรรมชายแดน” (border cultures) และวัฒนธรรมชายแดนคือกลไก หรือระบบความสัมพันธ์ที่ตั้งอยู่บนฐานของ เครือข่ายทางการเมือง เศรษฐกิจ ศาสนาและชาติพันธุ์อย่างมีประวัติศาสตร์ วัฒนธรรมชายแดน คือสิ่งที่ยืดโยง ผู้คน กลุ่มองค์กร สถาบันอำนาจต่างๆ ในพื้นที่ชายแดนนั้น ๆ และระหว่างผู้คน กลุ่มองค์กร หรือสถาบันต่างๆ ที่อยู่ห่างออกไปทั้งในและนอกประเทศเข้าด้วยกัน โดยนัยนี้พื้นที่ ชายแดนจึงถือเป็นอาณาบริเวณทางวัฒนธรรมที่ข้ามพรมแดนในทางการเมือง มากไปกว่านั้น พื้นที่ชายแดนยังอาจพิจารณาได้ว่าเป็น “พื้นที่แห่งการเปลี่ยนผ่าน” (liminal space) เป็นพื้นที่ ทางวัฒนธรรมที่มีการปะทะประสานกัน เป็นอาณาบริเวณที่อำนาจกำกวมไม่แน่นอน แต่ใน ขณะเดียวกันก็สามารถก่อเกิดวัฒนธรรมใหม่ๆ เช่น “วัฒนธรรมพันธุ์ผสม” (hybrid culture) และ ผู้คนในชายแดนก็มักฉวยใช้โอกาสต่างๆ ในการพยายามที่จะปรับตัว ต่อสู้ ใช้ชีวิตดิ้นรนอยู่ใน พื้นที่ชายแดน ผู้คนที่ชายแดนจึงมีสำนึกตัวตนหลายแบบที่ผูกพันกับถิ่นฐานหลายๆ ถิ่นฐาน และ มีอัตลักษณ์ที่หลากหลาย แม้ว่าจะต้องอยู่ภายใต้การกำกับของโครงสร้างอำนาจรัฐ (Chavez 1992) ยกตัวอย่างเช่น ในกรณีเรื่องเพศสัมพันธ์และการค้าประเวณี พรหมแดนรัฐมักจะ ถูกมองว่าเป็นเส้นแบ่งระหว่างพื้นที่ของการเปลี่ยนผ่านจากการมีเพศสัมพันธ์ตามปกติไปสู่การมี เพศสัมพันธ์แบบพิดูร ในบริบทดังกล่าว เมืองชายแดนคือสถานที่ที่รอคอยให้ผู้คนออกไปค้นหา ประสบการณ์แปลกใหม่ๆ และได้กระทำการต่างๆ อย่างเป็นอิสระจากการกำกับควบคุมเชิง ศีลธรรมในสังคม (ดู Askew 2006 เพิ่มเติมด้วย)

และในทางเศรษฐกิจ (ดังที่นำเสนอไปในบทก่อนหน้านี้) ชายแดน/เมืองชายแดน ได้ชื่อว่าเป็น แหล่งของ “ตลาดมืด” หรือ “เศรษฐกิจลักลอบ” (subversive economy) การค้าของเถื่อนหนีภาษี จนไปถึงการลักลอบขนถ่ายสินค้าต้องห้าม ยาเสพติด และขบวนการค้ามนุษย์ “ความกำกวมของ อำนาจ” หรือการต่อรองระหว่างอำนาจรัฐกับ “ท้องถิ่น” หรือผู้คน กลุ่มผลประโยชน์ ต่างๆ ดังกล่าวตั้งอยู่บนฐานความสัมพันธ์อันยอกย้อนที่ว่า ในด้านหนึ่งรัฐชาติสมัยใหม่มองว่า การ เดินทางเคลื่อนที่ข้ามพรมแดนรัฐของผู้คน สินค้า สิ่งของ หรือแม้แต่ข่าวสารนั้น โดยพื้นฐานคือ การทำทลายอำนาจอธิปไตย (ของรัฐนั้นๆ) หากรัฐไม่สามารถที่ “อ่านได้” (legibility) ระบุ “สัญชาติ” หรือตัวตนที่ชัดเจนได้ ไม่ว่าจะเป็น ผู้คน สินค้า ข่าวสาร หรือสิ่งของ โดยทั่วไปสิ่งเหล่านี้

จะถูกตั้งข้อสงสัยมองว่าเป็น “สิ่งแปลกปลอม” ที่อาจไปผู้ภัยต่อความมั่นคงแห่งชาติ (ลองนึกถึงฉากเจ้าหน้าที่ศุลกากรไทยตรวจกระเป๋าเดินทางในสนามบินนานาชาติ หลังจากที่ถูกผู้โดยสารผ่านด่านตรวจคนเข้าเมืองแล้ว หรือการถูกผู้ตรวจกระเป๋าโดยเจ้าหน้าที่พม่า ระหว่างที่เดินทางผ่านช่องทางเดินของตึกด่านตรวจพม่า เพื่อที่จะกลับเข้ามายังดินแดนของประเทศไทย) ทว่าในอีกด้านหนึ่ง รัฐบาลในยุคโลกาภิวัตน์ก็จำเป็นต้องติดต่อ สานสัมพันธ์ สร้างพันธมิตร ร่วมกลุ่มค้าขายและแลกเปลี่ยนสิ่งต่างๆ กับรัฐในดินแดนอื่นๆ ในนามของการพัฒนาและการเปิดตลาด “การค้าเสรี” ไม่ว่าจะเป็น พืช สัตว์ป่า ข้าวสาร และผู้คน โดยเฉพาะการที่รัฐต้องการจำนวนนักท่องเที่ยวผู้มีอันจะกินและแรงงานราคาถูกๆ จำนวนมาก

การลักลอบทำธุรกิจผิดกฎหมายที่มักจะเกิดขึ้นในพื้นที่ชายแดน ที่แม้รัฐจะพยายามเข้าไปควบคุมจัดการ ไม่ว่าจะเป็นการจัดตั้งด่านศุลกากรที่อาศัยเทคโนโลยีล้ำสมัย การออกกฎระเบียบต่างๆ เพื่อกำกับควบคุม ตรวจตราอย่างเข้มงวดโดยเจ้าหน้าที่รัฐ รวมจนไปถึงการให้ข้าวสาร ประกาศเตือนมิให้กระทำการใดๆ ที่ผิดกฎหมายหรือที่ละเมิดอำนาจอรัฐ (ผ่านข้อความของทางราชการ) ทว่าในความเป็นจริง รัฐกลับไม่สามารถที่จะปฏิบัติการกำกับควบคุมได้อย่างจริงจัง สิ่งเหล่านี้สะท้อนและย้ำเตือนให้เห็นว่า ความสัมพันธ์ระหว่างอำนาจอรัฐกับท้องถิ่น หรือ “ความเป็นท้องถิ่นของอำนาจอรัฐ” ในพื้นที่ชายแดนนั้นเป็นสิ่งที่ต่อรองได้ หรือแม้แต่จะเพิกเฉยก็เป็นได้ (Donnan and Wilson, 1999: 91-105) กล่าวอีกอย่างหนึ่งในการพิจารณาความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับผู้คน กลุ่มองค์กร หรือ “ท้องถิ่น” ที่ชายแดน อำนาจอรัฐหรืออธิปไตยเหนือดินแดน (ดังที่เขียนไว้ในรัฐธรรมนูญ) นอกจากจะเป็นเพียงอุดมคติ ปฏิบัติการของกลไกของรัฐที่ไม่ได้มีอำนาจเบ็ดเสร็จ ยังอาจต้องปะทะประสานหรือต่อรองกับเครือข่ายความสัมพันธ์เชิงอำนาจชุดอื่นๆ เช่น เครือข่ายความสัมพันธ์ทางชาติพันธุ์ข้ามชาติ ระบบเครือญาติ รวมจนไปถึง “การถูกทำให้เป็นท้องถิ่น” ของระบบราชการหรือกลไกของรัฐเอง

และในกรณีของพื้นที่ชายแดนไทย-พม่า มีงานศึกษาหลายชิ้นที่ตั้งข้อสังเกตไปในทางเดียวกัน เช่น งานศึกษาของ Lee Sang Kook (2008) เรื่อง *“Blunt Tentacles: Localization of State Agencies in a Border Town in the Thai-Burmese Borderland”* ซึ่งมุ่งเน้นวิเคราะห์เงื่อนไขของความเป็นชายแดนที่มีผลต่อการทำงานของกลไกอำนาจอรัฐในระดับปฏิบัติการในเมืองชายแดนแม่สอด จังหวัดตาก Lee Sang Kook ชี้ให้เห็นว่าระบบสังคมของเมืองชายแดนแม่สอดนั้นมีลักษณะเฉพาะของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นการเป็นเมืองชายแดนที่อยู่ในระหว่างระบอบสังคมการเมืองที่แตกต่างระหว่างไทย (ประชาธิปไตย) กับพม่า (นำโดยรัฐบาลทหาร) ระบบ

ความสัมพันธ์ทางสังคมที่ประกอบสร้างขึ้นมาจากความแตกต่างหลากหลายทางศาสนา (พุทธ คริสต์ และอิสลาม) และชาติพันธุ์ รวมไปถึงการเข้ามาดำเนินงานขององค์กรให้ความช่วยเหลือ ด้านต่างๆ ในระดับนานาชาติ เงื่อนไขเหล่านี้มีส่วนอย่างสำคัญต่อการทำงานของกลไกภาครัฐ ระบบราชการไทยในระดับปฏิบัติการ ที่มีแนวโน้มจะถูกบิดเบือนและเกิดปัญหาการทุจริต คอร์รัปชันของเจ้าหน้าที่รัฐ จนส่งผลให้รัฐไทยไม่สามารถกำกับควบคุมพื้นที่ชายแดนแห่งนี้ได้อย่าง เบ็ดเสร็จเด็ดขาด Lee Sang Kook ตั้งข้อสังเกตอย่างน่าสนใจว่า ในบางกรณีในพื้นที่ชายแดน (เช่นในเมืองแม่สอดชายแดนไทย-พม่า) สิ่งที่เราเรียกว่ารัฐนั้นจึงกลายเป็นเพียงอุดมคติ ระบบ ราชการไทย และกลไกรัฐซึ่งในระดับปฏิบัติการก็คือ บรรดาเจ้าหน้าที่ของรัฐนั้นในความเป็นจริง มักจะต้องปรับตัวเข้ากับเงื่อนไขที่เฉพาะเจาะจงของพื้นที่ชายแดน (คือหันไปใช้วิธีการลับ ไม่เป็น ทางการ จนนำไปสู่การคอร์รัปชันได้ง่ายในการปฏิบัติหน้าที่ หรือแสดงอำนาจรัฐ) ในบริบท ประวัติศาสตร์และการเมืองวัฒนธรรม

ในบทนี้ผมได้เสนอให้แล้วเห็นว่า การพยายามทำความเข้าใจเรื่องราวต่างๆ ของ “ชนชายแดน” ซึ่งโดยพื้นฐานตั้งอยู่บนชุดของความสัมพันธ์ระหว่างรัฐกับคน จะต้องให้ความสำคัญต่อ พลังทาง สังคมและปฏิสัมพันธ์ทางวัฒนธรรมของผู้คนต่างกลุ่มต่างวัฒนธรรมในระดับข้ามชาติ ที่มีส่วน อย่างสำคัญในการกำหนดขับเคลื่อนกิจกรรมต่างๆ ในอาณาบริเวณชายแดน Martinez (1994: 10) เสนอว่า ลักษณะสำคัญของ “ชายแดน” ก็คือการที่อาณาบริเวณดังกล่าวเป็น “พื้นที่” ที่มีทั้ง พลังทางอำนาจ (หรือเงื่อนไขเชิงโครงสร้างทางสังคม) กระบวนการทางวัฒนธรรมต่างๆ และ ลักษณะพื้นฐานทั้งทางกายภาพและสังคมที่มีลักษณะเฉพาะแตกต่างออกไปจาก อาณาบริเวณ ตอนในของประเทศ “ชีวิตชายแดน” ของชาวลื้อที่แม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ย้ำเตือนว่าในการพยายาม ทำความเข้าใจประสบการณ์ วิธีการดำเนินชีวิตของชนชายแดน โดยพื้นฐานเราต้องพิจารณา เมืองชายแดน ในที่นี้คือแม่สาย-ท่าซี้เหล็ก ในฐานะที่เป็นพื้นที่พิเศษแบบหนึ่งที่ก่อตัวพัฒนาขึ้นมา จากการปะทะประสานกันระหว่างอำนาจรัฐ และปฏิสัมพันธ์ต่างๆ ที่ปฏิบัติการข้ามผ่านพรมแดน รัฐชาติ (คือไทยและพม่า) ที่แม้จะเป็นสองประเทศที่มีระดับของการพัฒนาและอุดมการณ์ทาง การเมืองที่แตกต่างกัน ทว่าเป็นเมืองชายแดนที่มีระบบเศรษฐกิจและสังคมที่ต้องพึ่งพาอาศัยกัน หรือแทบที่จะเป็นระบบเดียวกัน ที่ไม่ได้จำกัดขอบเขตความสัมพันธ์อยู่เพียงภายในเขตแดนเส้น แบ่งทางภูมิศาสตร์ของรัฐชาติ ทว่าเป็นทั้งอาณาบริเวณชายแดน และระบบเศรษฐกิจสังคมที่มี ประวัติศาสตร์ความเป็นมาร่วมกัน ประกอบสร้างขึ้นมาจากการปะทะประสานของทุน กลุ่มพลัง อำนาจต่างๆ และจากความหลากหลายของผู้คน เชื้อชาติ ภาษา ศาสนา และชีวิตวัฒนธรรม

บรรณานุกรม

กนกวรรณ มะโนรมย์

2552. “พลวัตเมืองชายแดน : กรณีศึกษาเมืองโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี” วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

จักรพันธ์ ชัดชุ่มแสง

2543. “ชุมชนมุสลิมในเมืองตลาดชายแดนไทย-พม่า : สัมพันธภาพระหว่างพหุสังคม วิถีชีวิตทางเศรษฐกิจและการอ้างชาติพันธุ์” วิทยานิพนธ์หลักสูตรสังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย (มานุษยวิทยา). คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.

พฤษัช เถาถวิล

2552. “พื้นที่ของการดำรงชีวิตในการค้าชายแดน : เขตแดนรัฐ พื้นที่ในระหว่าง และภูมิศาสตร์แห่งการครอบงำ/ต่อต้าน” วารสารศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.

พิชญ์ พงษ์สวัสดิ์

2551. “พัฒนาการของการเกิด “พื้นที่ภาคเหนือและพื้นที่ชายแดนในภาคเหนือ” ของรัฐไทย สมัยใหม่: มิติทางชาติพันธุ์บนเศรษฐกิจการเมือง และ ภูมิรัฐศาสตร์ของรัฐ อาณานิคมแห่งสยาม จากอดีตจนถึงปัจจุบัน” เอกสารเสนอในงานประชุมวิชาการ “ชาตินิยม กับพหุวัฒนธรรม” วันที่ 22-23 ธันวาคม 2551 จังหวัดเชียงใหม่ จัดโดย สถาบันวิจัยสังคม มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.

เนตรดาว เถาถวิล

2549. “เพศพาณิชย์ข้ามพรมแดน : ประสบการณ์ของหญิงลาวในธุรกิจบริการทางเพศในพรมแดนไทย-ลาว” วารสารสังคมศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ ปีที่ 18 ฉบับที่ 2/2549.

นิติ ภาวครพันธุ์

2547. “แปลงความทรงจำ ‘ไต’ สร้างความเป็น ‘ไทย’” ใน *ความเป็นไทย/ไท*. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร (องค์การมหาชน).

ยศ สันตสมบัติ

2551. *อำนาจ พื้นที่ และอัตลักษณ์ทางชาติพันธุ์ : การเมืองวัฒนธรรมของรัฐชาติในสังคมไทย เล่ม 1*, กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร 2551.

วสันต์ ปัญญาแก้ว

2551. “บ้านของชาวลื้อคิ่นถิ่น : การเดินทาง/เคลื่อนที่ การสร้างความเป็นถิ่นฐาน และ
ร้านอาหารไทยในเชียงรุ่ง สิบสองปันนา มณฑลยูนนาน ประเทศสาธารณรัฐประชาชนจีน” ใน **รัฐ
จากมุมมองของชีวิตประจำวัน 1(หน้า 65-101)กรุงเทพฯ. ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.**

ราญ ฤณาท และสุลัพร วิมุกตานนท์

2530. **การเปลี่ยนแปลงและการปรับตัวของชาวไทลื้อที่อำเภอแม่สาย จังหวัดเชียงราย.**
เชียงใหม่ : ศูนย์วิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยพายัพ.

สืบพงษ์ พงษ์สวัสดิ์

2546. **พัฒนาการทางพื้นที่ของการค้าและบริการของเมืองชายแดนแม่สาย จังหวัด
เชียงราย.บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.**

Appadurai, Arjun

2000 **Globalization**, Durham : Duke University Press.

Chang, Wen-Chin

1999 Beyond the Military: The Complex Migration and Resettlement of the KMT
Yunnanese Chinese in Northern Thailand, A Doctoral Dissertation in Social and
Cultural Anthropology, K.U. Leuven.

CHAU Thi Hai

2000. “Trad Activities of the Hoa along the Sino-Vietnamese Border” in Grant Evans,
Christopher Hutton and Kuah Khun Eng(editors) **Where CHINA Meets SOUTHEAST
ASIA : Social&Cultural Change in the Border Regions**. New York : St. Martin's Press.
p.122.144.

De Certeau, Michel

1986 **The Practice of Everyday Life** University of California Press.

Harvey, David

2007 **A Brief History of Neoliberalism**, New York: Oxford University Press.

Hastings Donnan and Thomas M. Wilson. 1999. **Borders Frontiers of Identity, Nation
and State**. Printed in The United Kingdom by Biddles Ltd, King's Lynn.

Inda, Jonathan Xavier and Renato Rosaldo (edited)

- 2002 **The Anthropology of globalization** Malden, Mass. : Blackwell Publishers.
- Karin Dean. 2008. "Sino-Burmese and Thai-Burmese Bondaries" in **Borderscapes: Hidden Geographies and Politics at Territory's Edge**. Prem Kumar Rajaram and Carl Grundy-Warr(editors).University of Minesota Press. Printed in the United States of America.pp.183-200.
- Lee Sang Kook
2008. "Blunt Tentacles : Localization of State Agencies in a Border Town in the Thai-Burmese Borderland" in Suchada Thaweessit, Peters Vail, Rosalia Sciortino(editors) **Transborder issues : in the greater Mekong sub-region**. Ubon Ratchathani : The Mekong Sub-region Social Research Center [MSSRC]. p.377-389.
- Leach, Edmund
- 1960 "The Frontier of Burma", **Comparative Studies in Society and History**, 3: 49-68.
- Lefebvre, Henri
- 1991 **The Production of Space** , Wiley-Blackwell.
- Leo R. Chavez.
2007. "Culture Change and Cultural Reproduction Lessons from Research on Transnational Migration" (Chapter 12) in **Globalization and Change in Fifteen Cultures**. George Spindler Janice E. stockyard(editors). Eve Howard Canada. pp.283-303.
- Marc Auge.
2008. "Anthropological Place" in **Non Places : An Introduction to Supermodernity**. London ; New York : Verso. pp.35-59.
- Nakayama, Sachiko
- 2003 "Education, Identity Construction and National Integration in An Ethnic Community," MA. Thesis in Regional Studies, Graduate School, Chiang Mai University.
- Nanshan Kang.
2010. The Survival of Tai Lue Traditional Culture in the United States of America : Possibilities, Similarities and Modifications. Paper present at ANCR Workshop "Human security and religious certainty in Southeast Asia" 15-17 January 2010, Chiang Mai, Thailand.

Ong, Aihwa

1999 **Flexible Citizenship**, Durham and London: Duke University Press.

Pongsawat, Pitch

2007 "Border Partial Citizenship, Border Towns, and Thai-Myanmar Cross-Border Development: Case Studies at the Thai Border Towns," A Doctoral Dissertation, City and Regional Planning, University of California, Berkeley.

Sassen, Saskia

2006 **A Sociology of Globalization**, W. W. Norton.

Thongchai Winichakul

1994 **Siam mapped: A History of the Geo-body of a Nation**, Honolulu: University of Hawaii Press

Walker, Andrew

1999 **The Legend of the Golden Boat**, Richmond: Curzon.

Wen-Chin Chang

2004. **Guanxi and Regulation in Networks : The Yunanese Jade Trade between Burma and Thailand**, 1962-88. *Journal of Southeast Asian Studies*, 35(3), Printed in the Unites State Kingdom. p. 479-501.